

UDK 343 : ISSN 2217-219X

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

PRAVNI FAKULTET
UNIVERZITETA U BEOGRADU

BEOGRAD 2024 / BROJ 3 / GODINA XV

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

Izdavač

Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet

u saradnji sa

Kriminološkom sekcijom Srpskog udruženja za krivičnoravnu teoriju i praksu

Naučni savet / Scientific council

Prof. dr Hans-Jörg Albrecht, Frajburg (Nemačka)	prof. dr Danilo Basta
prof. dr Serge Brochu, Montreal (Kanada)	prof. dr Antonio Cavaliere, Napulj (Italija)
prof. dr Stefano Ferracuti, Rim (Italija)	prof. dr Christian Grafl, Beč (Austrija)
prof. dr Dragan Milovanovic, Čikago (SAD)	prof. dr Sergio Moccia, Napulj, Italija)
prof. dr Dulce Maria Santana Vega, Las Palmas (Španija)	prof. dr Miroslav Scheinost, Prag (Češka)
prof. dr Ulrich Sieber, Frajburg (Nemačka)	prof. dr Dragan Simeunović
prof. dr Snežana Soković	dr Ivana Stevanović
prof. dr Klaus von Lampe, Berlin (Nemačka)	prof. dr Radenko Vuković
dr Slobodan Vuković	

Redakcija / Editorial board

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-Chief prof. dr Zoran Stojanović

Urednik / Associate editor prof. dr Đorđe Ignjatović

Zamenik urednika / Vice editor prof. dr Igor Vuković

Članovi Redakcije / Editorial board members

prof. dr Nataša Delić	prof. dr Đorđe Đorđević	prof. dr Goran Ilić	prof. dr Zoran Ilić
prof. dr Dragana Kolarić	Mladen Nenadić	prof. dr Milan Škuljić	

Saradnici / Collaborators

doc. dr Ivan Đokić, sekretar Redakcije Irena Popović Lingurić, lektor
dr Jovana Banović, Ivana Radisavljević i dr Ivana Miljuš (tehnička priprema priloga)

Uz tekst, autori dostavljaju izjavu čiji formular se nalazi na Web adresi Časopisa.

Rad ocenjuju dva nezavisna, anonimna recenzenta. Ako odluke recenzenata nisu iste u pogledu prihvatanja rada, traži se mišljenje trećeg recenzenta, s tim da urednik može da donese odluku bez traženja dodatne recenzije. Rok za ocenu rada od trenutka prijema do odluke o objavljivanju je četiri meseca. / Submitted manuscripts are subject to a double-blind external peer review. If the reviewers' decisions are not the same regarding the acceptance of the paper, the opinion of the additional reviewer is sought. However, the editor-in-chief can make a decision about the publication without the additional review. The peer review process and notification of acceptance, revision, or rejection should last no longer than four months, counting from the submission of the manuscript.

Časopis izlazi tri puta godišnje (april, septembar i decembar) / CRIMEN is published three times a year (April, September and December).

Časopis CRIMEN je indeksiran i uključen u sledeće međunarodne baze / CRIMEN Journal is indexed by and included in international bases: *HienOnline*, *ERIH PLUS*, *EBSCO*, *CEEOL*, *Electronic Journals Library (EZB)*.

ADRESA REDAKCIJE / EDITORIAL ADDRESS:

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; Bul. kralja Aleksandra 67, 11000 Beograd, Srbija

Web adresa: <http://crimenjournal.ius.bg.ac.rs> • e-mail: crimen@ius.bg.ac.rs

© Autori prenose na Časopis autorska prava za dostavljene tekstove. / Authors transfer to the Journal their rights to submitted texts.

Priprema: Dosije studio, Beograd Štampa: Donat graf, Beograd

GODIŠNJA PRETPLATA: 750 RSD; pojedinačan broj 300 RSD / Annual subscription: 30 €

Objavljivanje ovog broja Časopisa finansijski su podržali Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Banka Poštanska štedionica a. d. Beograd

SADRŽAJ

ČLANCI

- Tatjana Bugarski, Sandra Fišer Šobot, Krivičnopravna zaštita konkurencije 263
- Branislav Ristivojević, Stefan Samardžić, Krivična dela protiv privrede – stanje i perspektive 281
- Uroš Novaković, Mera zaštite od nasilja u porodici – zabrana prilaska žrtvi nasilja na određenoj udaljenosti 305
- Irena Čučilović, *Deepfake* tehnologija – krivičnopravne implikacije 325
- Jelena Stanisavljević, Uticaj predmenstrualnog sindroma na krivičnu odgovornost žena 343

ZAKONODAVSTVO I PRAKSA

- Aleksandar Radović, (Ne)opravdani upliv politike prilikom donošenja odluke o molbi za izdavanje okrivljenog ili osuđenog lica 363

POGLEDI

- Nedeljko Jovančević, Česte izmene zakona i pravna sigurnost (primedbe na Nacrt zakona o izmenama i dopunama KZ iz 2024). . . . 370

IN MEMORIAM

- David Farrington 377

CIP – Каталогизacija y publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

343

CRIMEN : časopis za krivične nauke = Journal
for Criminal Justice / glavni i odgovorni urednik
Zoran Stojanović. – God. 1, br. 1 (2010)– . –
Beograd : Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet,
2010– (Beograd : Donat graf). – 24 cm

Tri puta godišnje.

ISSN 2217-219X = Crimen (Beograd)

COBISS.SR-ID 174945036

Tatjana Bugarski*

Sandra Fišer Šobot**

KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA KONKURENCIJE¹

Apstrakt. Razvoj tržišne privrede u savremenom društvu podrazumeva tzv. slobodno tržište kao prostor u kome deluju tržišni i ekonomski mehanizmi od kojih su najvažniji zakon ponude i tražnje i slobodna konkurencija jer se njima obezbeđuje odvijanje normalnih tržišnih tokova. Očuvanje konkurencije na tržištu nužno zahteva adekvatnu zakonsku regulativu čiji je cilj sprečavanje, odnosno odvracanje učesnika na tržištu od postupanja koja bi predstavljala povredu konkurencije. Iako konkurencija u svetu već nekoliko decenija uživa upravnopravnu i građanskopravnu zaštitu, pokazalo se da je neophodno da se ona proširi i na krivičnopravnu zaštitu. U ovom radu autori se bave pitanjima krivičnopravne zaštite konkurencije i restriktivnim sporazumima u Republici Srbiji, sa naglaskom na specifičnosti krivičnog dela zaključenje restriktivnog sporazuma, i ulogom Komisije za zaštitu konkurencije.

Ključne reči: konkurencija na tržištu, restriktivni sporazum, krivično delo

1. UVODNA RAZMATRANJA

Slobodna konkurencija na tržištu je *conditio sine qua non* modernog tržišta kojom se obezbeđuje odvijanje normalnih tržišnih tokova, zbog čega je stvaranje uslova za njeno ostvarivanje jedan od osnovnih zadataka svake savremene države. Problematika obezbeđivanja slobodne konkurencije na tržištu aktuelna je nekoliko decenija. Posledica potrebe očuvanja i podsticanja konkurencije, blagostanja potrošača, inovacija i efikasnosti bilo je stvaranje regulative kojom se sankcioniše zaključivanje restriktivnih sporazuma, koji omogućavaju da učesnici na tržištu usklađuju parametre svog poslovanja i deluju zajedno umesto da se takmiče.

* Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, t.bugarski@pf.uns.ac.rs, ORCID 0000-0002-1462-6800

** Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, s.fisersobot@pf.uns.ac.rs, ORCID 0000-0001-9591-0637

1 Rad je nastao u okviru projekta *Suzbijanje privrednog kriminala u Republici Srbiji – stanje i perspektive*, koji finansira Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost.

Zaštita konkurencije može biti upravnopravna, građanskopravna i krivičnopravna, ali čemu svi pravni sistemi ne poznaju sve te oblike zaštite.² U savremenom pravu uočljiv je trend razvoja krivičnopravne regulative u oblasti zaštite konkurencije, koja se prvenstveno ogleda u inkriminisanju zaključenja restriktivnih sporazuma, a naročito tzv. kartelnih sporazuma³, što je uslovljeno rastom svesti o značaju zaštite od ekonomskih gubitaka kojima vode povrede konkurencije (a posebno karteli).⁴ Postojanjem kartelnih sporazuma stvaraju se brojne anomalije na tržištu jer konkurenti usklađuju svoju poslovnu politiku⁵ i svoje poslovanje, a umesto takmičenja, opredeljuju se za saradnju. U poslednjih 30 godina krivične sankcije za kartelne sporazume uvedene su ili uvećane u značajnom broju zemalja.⁶

Nacionalna prava možemo razlikovati prema tome da li postoji krivičnopravna zaštita konkurencije ili samo građanskopravna i/ili upravnopravna, a potom i da li ona prava koja poznaju krivičnopravnu zaštitu konkurencije odlikuje proaktivan pristup ili ne.⁷

U pravu Republike Srbije postoje sva tri vida zaštite, odnosno upravnopravna, građanskopravna i krivičnopravna. Zakonom o zaštiti konkurencije⁸ (dalje u tekstu: ZZK) reguliše se postupak pred Komisijom za zaštitu konkurencije (dalje u tekstu: Komisija), koji predstavlja upravni postupak u kojem se primenjuju pravila opšteg upravnog postupka, ako odredbama ZZK nije drugačije propisano.⁹ Osim toga, ZZK predviđa i sudsku kontrolu koja se s jedne strane ostvaruje u upravnom sporu,¹⁰ dok se s druge strane naknada štete koja je prouzrokovana aktima i radnjama koje predstavljaju povredu konkurencije u smislu ZZK, a koja je utvrđena rešenjem Komisije, ostvaruje u parničnom postupku pred nadležnim sudom.¹¹ Konačno, u srpskom pravu postoji i krivičnopravna zaštita konkurencije budući da je

- 2 Vid. pregled sankcija za teške kartele (engl. *hard core cartels*) po državama u OECD (2000). *Reports: Hard Core Cartels*, OECD Publications, Paris, pp. 49–53. U pravu konkurencije Evropske unije (dalje: EU) ne postoje pravila o krivičnopravnoj odgovornosti učesnika na tržištu koji izvrše povredu konkurencije, budući da Evropska unija u toj oblasti nije nadležna. Vid. više I. F. Godinho, N. C. Marques (2021). *Competition criminal law: an international and global trend?*, *SHS Web of Conferences* 92, Vol. 92, *The 20th International Scientific Conference Globalization and its Socio-Economic Consequences 2020*, p. 4.
- 3 Prva zemlja koja je uvela krivičnopravnu odgovornost za kartele je Kanada (1889), a sledile su je Sjedinjene Američke Države koje su 1890. donele čuveni Šermanov zakon (engl. *Sherman Act*). Vid. više u J. Clarke (2012). *The increasing criminalization of economic law – a competition law perspective*, *Journal of Financial Crime* 19(1), p. 80.
- 4 Vid. J. Clarke, p. 77.
- 5 Вид. V. Butorac Malnar, J. Pecotić Kaufman, S. Petrović, D. Akšamović, M. Liszt (2021). *Pravo tržišnog natjecanja i državnih potpora*, Zagreb, str. 235.
- 6 P. O’Loughlin (2016). *The Criminal Enforcement of Antitrust Law – the Importance of Building an Enforcement Culture and How to Create It*, *UCL Journal of Law and Jurisprudence* 1, p. 117. Vid. više u J. Clarke, p. 81 i fn 13–23.
- 7 Vid. Ariel Ezrachi, Jiri Kindl (2011). *Cartels as Criminal? The Long Road from Unilateral Enforcement to International Consensus. Critical Studies of an International Regulatory Movement* (eds. C. Beaton-Wells C., A. Ezrachi), Oxford and Portland, Oregon, p. 420.
- 8 *Službeni glasnik RS* 51/2009 i 95/2013 (dalje u fusnotama: ZZK).
- 9 Vid. čl. 34 ZZK.
- 10 Vid. čl. 71 st. 1 ZZK.
- 11 Vid. čl. 73 st. 3 ZZK.

Krivičnim zakonikom¹² (dalje u tekstu: KZ) predviđeno posebno krivično delo zaključenje restriktivnog sporazuma.¹³

Interesantno je da je u periodu važenja Zakona o zaštiti konkurencije iz 2005. godine¹⁴ bila predviđena prekršajna odgovornost za povrede konkurencije utvrđene u postupku pred Komisijom.¹⁵ Prekršajni postupak je pokretala Komisija podnošenjem zahteva nadležnom prekršajnom sudu. Međutim, donošenjem novog ZZK uvedene su upravne mere zaštite konkurencije, pa je samim tim prestala i nadležnost prekršajnog suda u predmetima zaštite konkurencije.

2. INKRIMINISANJE ZAKLJUČENJA RESTRIKTIVNIH SPORAZUMA

Osnovni razlog uspostavljanja krivičnopravne odgovornosti učesnika restriktivnih sporazuma, a naročito kartela, jeste prevencija.¹⁶ U teoriji postoje stavovi da novčano kažnjavanje učesnika na tržištu koji su zaključili kartelni sporazum u velikom broju slučajeva nije odgovarajuće jer njime nisu u dovoljnoj meri pogođena fizička lica odgovorna za zaključenje takvog sporazuma.¹⁷ Osim toga, novčane kazne koje tela za zaštitu konkurencije izriču u upravnom postupku u praksi često nisu efikasno sredstvo odvratanja za učesnike restriktivnih sporazuma. Na primer, u srpskom pravu Komisija može, u slučaju kada utvrdi postojanje povrede konkurencije, odrediti meru zaštite konkurencije u obliku plaćanja novčanog iznosa u visini najviše 10% od ukupnog godišnjeg prihoda ostvarenog na teritoriji Republike Srbije.¹⁸ Učesnici u restriktivnom, a naročito u kartelnom sporazumu, uzimajući u obzir mogućnost da takav sporazum bude otkriven, realnu mogućnost izricanja novčane kazne i praksu tela za zaštitu konkurencije u vezi sa visinama izrečenih kazni, „računaju“ u kojoj meri im se „isplati“ da zakluče takav sporazum i često se opredeljuju da učestvuju u takvim sporazumima zbog dobiti koju očekuju da će ostvariti. U teoriji se ističe da maksimalan iznos potencijalne mere zaštite konkurencije (novčane kazne) ne može ni na koji način da deluje preventivno na učesnike na tržištu, odnosno da bi novčane kazne predstavljale sredstvo prevencije, one bi morale da budu „nemoguće visoke“.¹⁹ Dakle, određivanje novčane kazne u optimalnom iznosu bi moglo da predstavlja prevelik teret za učesni-

12 *Službeni glasnik RS* 85/2005, 88/2005 – ispravka, 107/2005 – ispravka, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019. (dalje u fusnotama: KZ).

13 Vid. čl. 229 st. 1 KZ.

14 *Službeni glasnik RS* 79/05.

15 Vid. čl. 70–73 Zakona o zaštiti konkurencije iz 2005. godine.

16 Upor. D. I. Baker (2001). The Use of Criminal Law Remedies to Deter and Punish Cartels and Bid-Rigging, *George Washington Law Review* 69(5–6), p. 697. Vid. P. O’Loughlin, p. 118.

17 P. O’Loughlin, p. 120. OECD (2005) Cartels: Sanctions against Individuals: Key findings, summary and notes, *OECD Roundtables on Competition Policy Papers*, No. 49, Paris, p. 7.

18 Vid. čl. 68 st. 1 ZZK. To rešenje je prihvaćeno i u pravu konkurencije Evropske unije i u mnogim drugim zemljama.

19 P. O’Loughlin, p. 120. Vid. više P. Whelan (2007). A Principled Argument for Personal Criminal Sanctions ad Punishment under EC Cartel Law, *The Competition Law Review* 4(1), p. 31.

ke na tržištu, moglo bi da dovede do stečaja učesnika na tržištu i njegovog izlaska sa tržišta, što bi posledično moglo da izrazito negativno utiče na konkurenciju i na smanjenje konkurencije na tržištu.²⁰

S druge strane, treba imati u vidu da fizička lica podstiču zaključivanje restriktivnih sporazuma, da su upravo oni neposredno angažovani u svim dogovorima o zaključenju takvog sporazuma, pa je zbog toga neophodno prema njima preduzeti mere odvraćanja,²¹ koje se sastoje u predviđanju sankcija i njihovom izricanju ukoliko dođe do kršenja pravnih normi.²² U doktrini se navodi da moćno sredstvo generalne i specijalne prevencije u pravu konkurencije predstavlja propisivanje krivičnopravne odgovornosti za odgovorna lica u privrednim društvima koja povrede pravila ZZK.²³

Zbog svega toga se ističe da su sankcije prema pojedincima i novčane kazne komplementarne.²⁴ Međutim, ne postoje empirijski dokazi koji bi potvrdili da sankcije u odnosu na pojedince imaju efekat odvraćanja.²⁵

U Kanadi je zakonom propisana krivična odgovornost za kartelske aktivnosti još 1889. godine i zaprećena je kazna zatvora do čak 14 godina.²⁶ Kaznenopravna zaštita od kartelskih aktivnosti u SAD počela je donošenjem Šermanovog zakona 1890, prvenstveno u vidu prekršajne odgovornosti, da bi kasnije ona prerasla u krivično delo sa zaprećenom kaznom zatvora do 10 godina i novčanom kaznom za fizička lica do milion dolara, a za pravna lica do sto miliona dolara.²⁷ U Ujedinjenom Kraljevstvu, krivično delo zaključenja kartelnog sporazuma uvedeno je početkom ovog veka.²⁸ U Australiji je 2010. godine donet poseban zakon kojim je predviđeno krivično delo zaključenja kartelnog sporazuma. Jedan od razloga donošenja tog propisa je bilo to što je australijska vlada prihvatila činjenicu da su krivične sankcije mogle da obezbede efikasnije odvraćanje od kartelskog postupanja, za razliku od građanskih sankcija.²⁹ Još jedno važno opravdanje za inkriminisanje nastanka i delovanja kartela je da će se time promovisati pravičnost i doslednost sa drugim oblicima kriminaliteta belog okovratnika.³⁰

20 Vid. OECD (2005), p. 15.

21 P. O'Loughlin, p. 120.

22 Upor. OECD (2005), p. 7.

23 Vid. B. Begović, V. Pavić, D. V. Popović (2019). *Uvod u pravo konkurencije*, Beograd, str. 142.

24 OECD (2005), 15.

25 Vid. više OECD (2005), p. 7.

26 Competition Act, RSC 1985, c. C-34, section 45. <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-34/FullText.html>, poslednji pristup 20. juna 2024.

27 The Antitrust Laws. <https://www.ftc.gov/advice-guidance/competition-guidance/guide-anti-trust-laws/antitrust-laws>, poslednji pristup 20. juna 2024.

28 Enterprise Act 2002, section 188. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/40/contents>, poslednji pristup 20. juna 2024.

29 B. Marshall (2010). Criminalisation of Cartel Conduct: Compelling Compliance with Anti Collusion Laws, *Journal of the Australasian Law Teachers Association* 1&2, p. 13.

30 J. Clarke (2005). Criminal Penalties for Contraventions of Part IV of the Trade Practices Act, *Deakin Law Review* 1, p. 152, citirano u: B. Marshall, p. 14.

Krivičnopravna zaštita od kartelskog delovanja nije karakteristična samo za zemlje anglosaksonskog pravnog sistema već ta krivična dela postoje i u zemljama članicama Evropske unije (npr. Danska, Francuska, Grčka, Rumunija, Nemačka, Austrija, Italija, Poljska i Mađarska). Iako se inkriminacije razlikuju, sva ta krivična dela imaju cilj da se obezbedi slobodna konkurencija na tržištu.³¹ Uočava se da je poslednjih godina fokus na subjektima, odnosno fizičkim licima koja su odgovorna za aktivnosti kartela, što ima za posledicu da se u zemljama članicama EU inkriminiše aktivnost kartela.³²

Uprkos postepenom razvoju krivičnopravne regulative u ovoj oblasti u mnogim državama u svetu još od osamdesetih godina prošlog veka, zatvorske kazne su se najčešće izricale u SAD, a u drugim državama veoma retko. Tako je, na primer, u Australiji tek 2022. godine izrečena kazna zatvora učiniocima tog krivičnog dela i izrečena novčana kazna od milion dolara,³³ preko deset godina od kada je delo uvedeno u Zakon o zaštiti konkurencije i potrošača (enlg. *Competition and Consumer Act 2010 – CCA*).³⁴

Zaprećena kazna zatvora za to krivično delo izraz je rešenosti države da ne dozvoli delovanje kartela, a stroga kazna zatvora koja je zaprećena, jasno ukazuje na stav države u vezi sa suzbijanjem tog pojavnog oblika kriminaliteta. Međutim, praksa je svuda u svetu pokazala da je mnogo važnija izvesnost kažnjavanja za učinjeno delo nego sama zaprećena kazna i da je ona najbolji faktor odvraćanja, odnosno najbolja prevencija. Težina zaprećene kazne zatvora može da bude i razlog za saradnju jednog od učesnika u tom sporazumu sa organima postupka u istrazi. U pojedinim zakonodavstvima ta lica imaju i posebne pogodnosti. Tako, na primer, u Australiji, lice koje saraduje sa Komisijom za zaštitu konkurencije i potrošača (enlg. *Australian Competition & Consumer Commission – ACCC*) u vezi sa jednim kartelom i otkrije drugi, nepovezani kartel, može podneti zahtev za tzv. uslovni imunitet u pogledu drugog kartela i tražiti tzv. amnestiju plus za prvi kartel. U tom slučaju će Komisija predložiti sudu smanjenje novčane kazne za prvi kartel ili će nadležni javni tužilac (enlg. *The Commonwealth Director of Public Prosecutions – CDPP*) obavestiti sud o punom obimu saradnje okrivljenog lica kako bi se to uzelo u obzir prilikom izricanja kazne.³⁵

31 M. Simpson (2016). The criminal cartel offence around the world, *Competition World, A global survey of recent competition and antitrust law developments with practical relevance*, Quarter 2, p. 7.

32 P. Whelan (2014). 'Preface', *The Criminalization of European Cartel Enforcement: Theoretical, Legal, and Practical Challenges*, Oxford Studies in European Law, online edn., Oxford. <https://academic.oup.com/book/2441/chapter-abstract/142679308?redirectedFrom=fulltext>, poslednji pristup 20. juna 2024.

33 Australian Competition & Consumer Commission (2022). *First individuals are sentenced for criminal cartel conduct*. <https://www.accc.gov.au/media-release/first-individuals-are-sentenced-for-criminal-cartel-conduct>, poslednji pristup 22. juna 2024.

34 Competition and Consumer Act 2010. <https://www.legislation.gov.au/C2004A00109/latest/text>, poslednji pristup 4. jula 2024.

35 *Guide to Cartel Regulation in Australia: key insights and developments*. <https://www.gtlaw.com.au/knowledge/guide-cartel-regulation-australia-key-insights-developments>. poslednji pristup 4. jula 2024.

3. PRAVNO REGULISANJE RESTRIKTIVNIH SPORAZUMA U PRAVU KONKURENCIJE REPUBLIKE SRBIJE

U Republici Srbiji Ustavom³⁶ je izričito propisano da svi imaju jednak pravni položaj na tržištu i izričito se zabranjuju svi akti kojima se, suprotno zakonu, ograničava slobodna konkurencija, stvaranjem ili zloupotrebom monopolskog ili dominantnog položaja.

Zaštita konkurencije na tržištu Republike Srbije uređena je odredbama ZZK,³⁷ a njegove odredbe se primenjuju na akte i radnje učinjene na teritoriji Republike Srbije, odnosno na akte i radnje učinjene van njene teritorije koji utiču ili bi mogli uticati na konkurenciju na teritoriji Republike Srbije.³⁸ Teritorijalno polje primene ZZK je određeno tako da se primenjuje uvek kada akti i radnje utiču ili mogu da utiču na konkurenciju na relevantnom domaćem tržištu, bez obzira na to gde su radnje preduzete, odnosno ko ih je preduzeo (tzv. doktrina efekta).

Personalno polje primene ZZK je uređeno tako što je predviđeno da se odredbe ZZK primenjuju na sva pravna i fizička lica koja neposredno ili posredno, stalno, povremeno ili jednokratno učestvuju u prometu robe, odnosno usluga, nezavisno od njihovog pravnog statusa, oblika svojine ili državljanstva, odnosno državne pripadnosti (u daljem tekstu: učesnici na tržištu). To su: 1) domaća i strana privredna društva i preduzetnici; 2) državni organi, organi teritorijalne autonomije i lokalne samouprave; 3) druga fizička i pravna lica i oblici udruživanja učesnika na tržištu (sindikati, udruženja, sportske organizacije, ustanove, zadruge, nosioci prava intelektualne svojine i dr.); 4) javna preduzeća, privredna društva, preduzetnici i drugi učesnici na tržištu, koji obavljaju delatnosti od opšteg interesa, odnosno kojima je aktom nadležnog državnog organa dodeljen fiskalni monopol, osim ukoliko bi primena tog zakona sprečila obavljanje tih delatnosti, odnosno obavljanje poverenih poslova.³⁹ Kao što vidimo, ZZK se primenjuje na učesnike na tržištu, a osnovni kriterijum za određivanje pojma učesnika na tržištu jeste učestvovanje u prometu roba ili usluga, odnosno obavljanje privredne aktivnosti.

Restriktivni sporazumi su sporazumi između učesnika na tržištu čiji je cilj ili posledica značajno ograničavanje, narušavanje ili sprečavanje konkurencije na teritoriji Republike Srbije.⁴⁰ Dakle, restriktivni sporazumi u našem pravu su sporazumi koji su zaključeni između učesnika na tržištu i koji alternativno imaju cilj ili posledicu povredu konkurencije. Pritom treba imati na umu da je značajno ograničavanje, narušavanje ili sprečavanje konkurencije na relevantnom tržištu ekonomski koncept i da se na osnovu sprovedene ekonomske analize utvrđuju efekti sporazuma na konkurenciju na tržištu.⁴¹

36 Vid. čl. 84 st. 1 i 2 Ustava Republike Srbije, *Službeni glasnik RS* 98/2006 i 115/2021.

37 Vid. čl. 1 ZZK.

38 Čl. 2 ZZK.

39 Čl. 3 ZZK.

40 Čl. 10 st. 1 ZZK.

41 Vid. R. Whish, D. Bailey (2018). *Competition Law*, 9th edition, Oxford, p. 120.

Kada se ocenjuje da li je zaključen restriktivni sporazum iz člana 10 ZZK, prvo se ispituje da li je sporazum zaključen sa ciljem značajnog ograničavanja, narušavanja ili sprečavanja konkurencije na relevantnom tržištu. Pritom se u obzir uzimaju objektivne okolnosti, odnosno ekonomski kontekst u kojem se sporazum primenjuje.⁴² Ukoliko je restriktivni sporazum zaključen sa ciljem ograničavanja, narušavanja ili sprečavanja konkurencije, ne ispituju se njegove posledice, odnosno ako je cilj sporazuma povreda konkurencije, potpuno je irelevantno kakve su njegove posledice, pa čak i da li je izvršen. Tipičan primer restriktivnog sporazuma čiji je cilj povreda konkurencije je kartelni sporazum, koji predstavlja horizontalni restriktivni sporazum u kojem se konkurenti dogovaraju o svim bitnim parametrima svog poslovanja, to jest određuju cene, ograničavaju količinu robe koja će biti plasirana na tržište i dele tržište ili potrošače⁴³ ili se dogovaraju o izigravanju javnih nadmetanja.⁴⁴ Cilj takvih sporazuma je stvaranje kolektivne tržišne moći i prisvajanje monopolskog profita⁴⁵ i za njih važi pretpostavka da predstavljaju povredu konkurencije čak i u slučajevima kada se, na primer, sporazum teško može realizovati u praksi, pa samim tim njegova posledica neće biti povreda konkurencije.⁴⁶

S druge strane, tek ako cilj sporazuma nije značajno ograničavanje, narušavanje ili sprečavanje konkurencije na teritoriji Republike Srbije, ispituju se njegove posledice, odnosno takav sporazum bi mogao da se osporava na osnovu njegovih efekata na tržištu⁴⁷ i u tom smislu bi trebalo uzeti u obzir stvarni, pravni i ekonomski kontekst u kojem sporazum postoji.⁴⁸ U tom slučaju se u obzir uzima stanje konkurencije koje bi postojalo da sporazuma nema, a ne dokazuju se stvarni protivkonkurentski efekti sporazuma.⁴⁹

Restriktivni sporazumi mogu biti ugovori, pojedine odredbe ugovora, izričiti ili prećutni dogovori, usaglašene prakse i odluke o obliku udruživanja učesnika na tržištu, kojima se naročito: 1) neposredno ili posredno utvrđuju kupovne ili prodajne cene ili drugi uslovi trgovine; 2) ograničava i kontroliše proizvodnja, tržište, tehnički razvoj ili investicije; 3) primenjuju nejednaki uslovi poslovanja na iste poslove u odnosu na različite učesnike na tržištu, čime se učesnici na tržištu dovode u nepovoljniji položaj u odnosu na konkurente; 4) uslovljava zaključivanje ugovora ili sporazuma prihvatanjem dodatnih obaveza koje s obzirom na svoju prirodu i trgovačke običaje i praksu nisu u vezi sa predmetom sporazuma; 5) dele tržišta ili izvori nabavki.⁵⁰

42 Vid. presudu u predmetu C 56/65 *Société Technique Minière v Maschinenbau Ulm*, ECLI:EU:C:1966:38, para. 249. V. Butorac Malnar, J. Pecotić Kaufman, S. Petrović, D. Akšamović, M. Liszt, str. 217.

43 Vid. V. Butorac Malnar, J. Pecotić Kaufman, S. Petrović, D. Akšamović, M. Liszt, str. 235.

44 Vid. B. Ristić, D. V. Popović, B. Begović (2021). *Glosarijum prava konkurencije*, Beograd, str. 30. Upor. OECD (2000). *Reports: Hard Core Cartels*, p. 6.

45 B. Ristić, D. V. Popović, B. Begović, p. 30.

46 Vid. više A. Jones, B. Sufirin, N. Dunne (2019). *Jones & Sufirin's EU Competition Law – Text, Cases and Materials*, 7th ed., Oxford, p. 654.

47 Vid. više V. Butorac Malnar, J. Pecotić Kaufman, S. Petrović, D. Akšamović, M. Liszt, str. 219.

48 R. Whish, D. Bailey, p. 120.

49 Vid. presudu u predmetu C 56/65 *Société Technique Minière v Maschinenbau Ulm*, ECLI:EU:C:1966:38, para. 250. Vid. V. Butorac Malnar, J. Pecotić Kaufman, S. Petrović, D. Akšamović, M. Liszt, str. 219. Vid. navedenu praksu Suda pravde i Opšteg suda u fn 671 i 672.

50 Čl. 10 st. 2 ZZK.

Restriktivni sporazumi mogu biti horizontalni i vertikalni, pri čemu u ZZK ne postoji ta podela. Horizontalni sporazumi su sporazumi koji su zaključeni između učesnika na tržištu koji posluju na istom nivou proizvodnje ili potrošnje, a vertikalni su sporazumi između učesnika na različitom nivou proizvodnje ili potrošnje.⁵¹

Restriktivni sporazumi su zabranjeni i ništavi, osim u slučajevima izuzeća od zabrane u skladu sa ZZK.⁵² Restriktivni sporazumi mogu biti izuzeti od zabrane ukoliko doprinose unapređenju proizvodnje i prometa, odnosno podsticanju tehničkog i ekonomskog napretka, a potrošačima obezbeđuju pravičan deo koristi pod uslovom da učesnicima na tržištu ne nameću ograničenja koja nisu neophodna za postizanje cilja sporazuma, odnosno da ne isključuju konkurenciju na relevantnom tržištu ili njegovom bitnom delu.⁵³ Restriktivni sporazumi mogu biti izuzeti od zabrane na osnovu pojedinačnog izuzeća,⁵⁴ grupnog izuzeća⁵⁵ ili na osnovu pravila o sporazumima manjeg značaja⁵⁶ (tzv. *de minimis* pravilo).

4. KRIVIČNO DELO ZAKLJUČENJE RESTRIKTIVNOG SPORAZUMA

Krivičnoppravna zaštita konkurencije na tržištu u Republici Srbiji postoji nekoliko decenija. Naime, u Glavi 22 KZ, Krivična dela protiv privrede, predviđeno je krivično delo zaključenje restriktivnog sporazuma koje je uvedeno Zakonom o izmenama i dopunama KZ iz 2016. godine.⁵⁷ Do te izmene, u čl. 232 KZ je postojalo krivično delo zloupotreba monopolskog položaja. To krivično delo je moglo da izvrši odgovorno lice u preduzeću ili u drugom subjektu privrednog poslovanja koje ima svojstvo pravnog lica ili preduzetnik, koje zloupotrebom monopolističkog ili dominantnog položaja na tržištu ili zaključivanjem monopolističkog sporazuma izazove poremećaj na tržištu ili taj subjekt dovede u povlašćen položaj u odnosu na druge, tako da ostvari imovinsku korist za taj subjekt ili za drugi subjekt ili nanese štetu drugim subjektima privrednog poslovanja, potrošačima ili korisnicima usluga. Propisana kazna je bila kazna zatvora od šest meseci do pet godina i novčana kazna. Međutim, i pre donošenja Krivičnog zakonika 2005. godine to krivično delo je bilo propisano u Antimonopolskom zakonu.⁵⁸

51 Više o pojmovima horizontalnog i vertikalnog sporazuma vid. u S. Fišer Šobot (2023). Pojam vertikalnog sporazuma i vertikalnog ograničenja u Uredbi 2022/720 o grupnom izuzeću vertikalnih sporazuma, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, No. 1, str. 190.

52 Vid. čl. 10 st. 3 ZZK

53 Čl. 11 ZZK.

54 Vid. čl. 12 ZZK.

55 Vid. čl. 13 ZZK.

56 Vid. čl. 14 ZZK.

57 Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, *Službeni glasnik RS* 94/2016. Bilo je predviđeno da to krivično delo stupi na snagu 1. marta 2018. godine. Jedan od razloga za tako dug *vacatio legis* kod krivičnih dela protiv privrede bilo je i obezbeđivanje uslova za primenu Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije, koji se primenjuje od 1. marta 2018. godine. Nav. prema Z. Stojanović (2024). *Komentar Krivičnog zakonika*, 13. izmenjeno izdanje, Beograd, str. 772.

58 *Službeni list SRJ* 29/96. Taj zakon je prestao da važi donošenjem Zakona o zaštiti konkurencije 2005. godine.

Krivično delo zaključenje restriktivnog sporazuma iz člana 229 KZ može da izvrši subjekt privrednog poslovanja zaključenjem restriktivnog sporazuma koji nije izuzet od zabrane u smislu zakona kojim se uređuje zaštita konkurencije, a kojim se određuju cene, ograničava proizvodnja ili prodaja, odnosno vrši podela tržišta.

Subjekt privrednog poslovanja u smislu KZ su privredno društvo, drugo pravno lice koje obavlja privrednu delatnost i preduzetnik. Pravno lice koje uz svoju osnovnu delatnost obavlja i privrednu delatnost smatra se subjektom privrednog poslovanja samo kada vrši tu delatnost.⁵⁹ Privredna delatnost je svaka delatnost proizvodnje i prometa roba, vršenje usluga i obavljanje drugih delatnosti na tržištu, radi sticanja dobiti ili ostvarivanja nekog drugog ekonomskog interesa.⁶⁰

Učinilac tog krivičnog dela može biti bilo koje lice, ali imajući u vidu da je reč o privrednom poslovanju, to je lice koje je zaključilo restriktivni sporazum. Prema KZ, odgovornim licem u pravnom licu smatra se lice koje na osnovu zakona, propisa ili ovlašćenja vrši određene poslove upravljanja, nadzora ili druge poslove iz delatnosti pravnog lica, kao i lice kome je faktički povereno obavljanje tih poslova. Odgovornim licem se smatra i službeno lice kad su u pitanju krivična dela kod kojih je kao izvršilac označeno odgovorno lice, a u ovom zakoniku nisu predviđena u glavi o krivičnim delima protiv službene dužnosti, odnosno kao krivična dela službenog lica.⁶¹

U našem zakonodavstvu je predviđena i odgovornost pravnog lica za krivična dela, u skladu sa Zakonom o odgovornosti pravnih lica za krivična dela⁶², pa je ta situacija moguća i kada je u pitanju krivično delo zaključenje restriktivnog sporazuma.

Može se uočiti da se terminologija ZZK i KZ kojom se označava učinilac tog krivičnog dela razlikuje pa se tako u KZ koristi pojam „subjekat privrednog poslovanja“, a u ZZK „učesnik na tržištu“. Međutim, pojam „subjekat privrednog poslovanja“ je u KZ određen veoma široko jer obuhvata privredna društva, preduzetnike i druga pravna lica koja obavljaju privrednu delatnost. Osim toga, subjektom privrednog poslovanja se smatra i pravno lice koje, osim svoje osnovne delatnosti, vrši i privrednu delatnost, i to samo kada vrši privrednu delatnost. Ako se uzme u obzir način na koji se u KZ određuje pojam „privredna delatnost“, možemo zaključiti da u sadržinskom smislu postoji usklađenost između pojmova učesnik na tržištu iz ZZK i subjekta privrednog poslovanja iz KZ.

Određene nedoumice bi mogao da stvori deo formulacije „*ko u subjektu privrednog poslovanja*“ budući da restriktivne sporazume zaključuju učesnici na tržištu, a odredbama KZ se ne ograničava krug izvršilaca na odgovorna lica.⁶³ Smatramo da, iako se u KZ to ne navodi eksplicitno, jasno je da se ta formulacija odnosi na lice, koje je u subjektu privrednog poslovanja ovlašćeno na zaključenje takvog sporazuma (npr. statutarni zastupnik ili lice ovlašćeno za zastupanje).

59 Vid. čl. 112 st. 1 t. 21 KZ.

60 Čl. 112 st. 1 t. 21a KZ.

61 Vid. čl. 112 st. 1 t. 5 KZ.

62 *Službeni glasnik RS* 97/2008.

63 Vid. Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji (2017). *Priručnik za suzbijanje privrednog kriminaliteta i korupcije*, str. 79. <https://www.osce.org/files/f/documents/c/7/372551.pdf>, poslednji pristup 15. jula 2024.

4.1. Radnja krivičnog dela

Radnju krivičnog dela iz člana 229 KZ čini zaključenje restriktivnog sporazuma koji nije izuzet od zabrane u smislu ZZK. Budući da se u KZ, kao ni u ZZK, ne pravi razlika između horizontalnih i vertikalnih restriktivnih sporazuma, krivično delo zaključenje restriktivnog sporazuma odnosi se na sve restriktivne sporazume. Međutim, jezičkim tumačenjem odredbe čl. 229 st. 1 KZ možemo zaključiti da je restriktivni sporazum pojmovno određen na drugačiji način, odnosno da je pojam restriktivnog sporazuma iz KZ uži od pojma restriktivnog sporazuma iz člana 10 ZZK. U KZ se iz pojma restriktivnog sporazuma izostavljaju oni sporazumi u kojima se primenjuju nejednaki uslovi poslovanja na iste poslove u odnosu na različite učesnike na tržištu, čime se učesnici na tržištu dovode u nepovoljniji položaj u odnosu na konkurente, kao i slučajevi kada se zaključivanje ugovora ili sporazuma uslovljava prihvatanjem dodatnih obaveza koje, s obzirom na svoju prirodu i trgovačke običaje i praksu, nisu u vezi sa predmetom sporazuma.⁶⁴ Imajući sve to u vidu, na takve slučajeve bi se analogno mogle primeniti odredbe KZ za krivično delo iz člana 229. Ipak, da se takve situacije ne bi ostavile na slobodnu volju pravosudnih organa, treba izmeniti postojeću odredbu zakona u smislu navedenog i time otkloniti svaku mogućnost proizvoljnog tumačenja zakonske norme.

Radnja krivičnog dela je izvršena samim zaključenjem restriktivnog sporazuma. U vezi sa pojmom restriktivnog sporazuma, u KZ se ne pravi razlika između sporazuma koji su takvi da je njihov cilj povreda konkurencije i onih koji nisu zaključeni sa tim ciljem, ali se njihove posledice ogledaju u ograničavanju, narušavanju ili sprečavanju konkurencije. Kao što smo naveli, ukoliko se utvrdi da je sporazum zaključen sa ciljem povrede konkurencije, on je zabranjen i ništav i ne treba sprovoditi detaljnu analiza efekata takvog postupanja na tržištu.⁶⁵ Međutim, ako cilj sporazuma nije povreda konkurencije, sledeći korak je da se utvrde njegove posledice, odnosno ekonomski efekti takvog sporazuma, što podrazumeva sprovođenje detaljne ekonomske analize. U tom smislu, treba da se utvrde stanje konkurencije na relevantnom tržištu i uticaj konkretnog sporazuma na konkurenciju.⁶⁶ Dakle, važno je ukazati na to da se u svakom konkretnom slučaju mora voditi računa o tome da li je reč o restriktivnim sporazumima po cilju, pa je posledica irelevantna u krivičnopravnom smislu i ne dokazuje se u krivičnom postupku, ili o sporazumima koji su restriktivni po svojim posledicama, u kom slučaju se moraju dokazati. U ovom drugom slučaju, neophodan je veštak ekonomske struke da bi se u krivičnom postupku utvrdilo da li je reč o restriktivnom sporazumu.

Krivično delo zaključenje restriktivnog sporazuma je blanketno krivično delo, što znači da se radnja izvršenja sastoji u povredi zakona čijim se odredbama štiti konkurencija, odnosno ZZK. Činjeničnim opisom dela, kao objektivnim elementom koji mora biti isti u optužnom aktu i presudi, treba bliže odrediti sporazum, utvrditi koje su tačno odredbe i kog zakona povređene i navesti da nije u pitanju

64 Vid. čl. 10 st. 2 ZZK.

65 Vid. više u Aleš Ferčič, ed. (2023). *European Union Competition Law*, Europa Law Publishing, Zutphen, p. 107.

66 A. Ferčič, p. 107.

sporazum koji je prema odredbama ZZK izuzet od zabrane jer u suprotnom nema krivičnog dela. U vezi sa tim, sa krivičnog aspekta, pitanje izuzeća sporazuma od zabrane je prethodno pitanje u krivičnom postupku.

U vezi sa restriktivnim sporazumima, mogu se postaviti pitanja od značaja za krivično delo kao što su: šta se smatra restriktivnim sporazumom, koje tržište se smatra relevantnim i da li se radnja tog krivičnog dela može preduzeti ne samo na teritoriji Republike Srbije već i van njenih granica ukoliko bi se time uticalo ili moglo uticati na konkurenciju na njenoj teritoriji i slično.⁶⁷

Odredbe KZ koje se odnose na krivično delo zaključenje restriktivnog sporazuma omogućavaju pojedincima, fizičkim licima na koja se te sankcije mogu odnositi da *ex ante* razumeju koje radnje predstavljaju krivično delo, što doprinosi pravnoj sigurnosti.⁶⁸ Osim toga, ukazivanjem na činjenicu da mora biti u pitanju restriktivni sporazum koji nije izuzet od zabrane u smislu ZZK, uvodi se sigurnost u pogledu domašaja krivičnog dela i izbegava se potencijalni rizik da učesnici na tržištu odluče da ne zaključe sporazum iz straha od krivične sankcije i zbog nesigurnosti da li je njihovo ponašanje obuhvaćeno odredbom KZ.

4.2. Zaprećena kazna

Zaprećena kazna za krivično delo zaključenje restriktivnog sporazuma je kazna zatvora od šest meseci do pet godina i novčana kazna. Međutim, učinilac tog krivičnog dela koji ispunjava uslove za oslobađanje od obaveze utvrđene merom zaštite konkurencije u smislu zakona kojim se uređuje zaštita konkurencije može se osloboditi od kazne u skladu sa čl. 229 st. 2 KZ. U čl. 69 ZZK predviđeni su mogućnost oslobađanja od obaveze iz mere zaštite konkurencije i uslovi za oslobađanje, koji su bliže određeni u Uredbi o uslovima za oslobađanje obaveze plaćanja novčanog iznosa mere zaštite konkurencije⁶⁹ (dalje u tekstu: Uredba).

Odredbama ZZK je propisano da se učesnik restriktivnog sporazuma, koji je prvi Komisiji prijavio postojanje sporazuma ili dostavio dokaze na osnovu kojih je Komisija donela rešenje o povredi iz čl. 10 st. 1 ZZK, oslobađa od obaveze plaćanja novčanog iznosa mere zaštite konkurencije.⁷⁰ Oslobađanje od obaveze plaćanja novčanog iznosa mere zaštite konkurencije primeniće se pod uslovom da Komisija, u trenutku dostavljanja dokaza, nije imala saznanje o postojanju restriktivnog sporazuma iz čl. 10 st. 1 ZZK ili je imala saznanje ali nije imala dovoljno dokaza da donese zaključak o pokretanju postupka.⁷¹

Prema Uredbi, učesnik u restriktivnom sporazumu će se osloboditi obaveze plaćanja novčanog iznosa mere zaštite konkurencije ukoliko prvi prijavi sporazum o kojem Komisija nije imala ranija saznanja ili nije imala dovoljno dokaza da pokrene

67 Vid. *Priručnik za suzbijanje privrednog kriminaliteta i korupcije*, str. 79. <https://www.osce.org/files/f/ documents/c/7/372551.pdf>, poslednji pristup 15. jula 2024.

68 OECD (2005), p. 9.

69 Uredba o uslovima za oslobađanje obaveze plaćanja novčanog iznosa mere zaštite konkurencije (*Službeni glasnik RS* 50/2010; dalje u fusnotama: Uredba)

70 Vid. čl. 69 st. 1 ZZK.

71 Vid. čl. 69 st. 2 ZZK.

postupak ili ako dostavi raspoložive dokaze o restriktivnom sporazumu i/ili ukaže Komisiji na mesto ili lice kod koga se ti dokazi nalaze, kao i ukoliko nije prinudio ili podstrekavao druge učesnike na tržištu na zaključenje ili sprovođenje restriktivnog sporazuma ili nije inicijator ni organizator restriktivnog sporazuma.⁷² Osim toga, učesnik u restriktivnom sporazumu oslobađa se obaveze plaćanja novčanog iznosa mere zaštite konkurencije ukoliko potpiše izjavu kojom se obavezuje da će u dobroj veri, potpuno i stalno saradivati sa Komisijom do pravnosnažnosti rešenja kojim je izrečena mera zaštite konkurencije ili dostavi sve informacije koje poseduje ili su mu dostupne, uključujući i isprave i druge dokaze u vezi sa prijavljenim sporazumom, kao i ukoliko bez odlaganja obustavi dalje učešće u restriktivnom sporazumu, osim na osnovu odobrenja i zahteva Komisije, sa ciljem vođenja postupka i prikupljanja dokaza.⁷³ Posebno je značajno da se potpisanim izjavom podnosilac prijave obavezuje da neće preduzimati radnje kojima bi se ugrozilo sprovođenje postupka, a naročito da uništava i prikriva dokaze.⁷⁴

Oslobađanje od novčane kazne jeste zakonska mogućnost u slučaju izvršenja krivičnog dela iz člana 229 KZ, ali nije automatski i obaveza suda, što znači da samo od suda zavisi da li će okrivljeni biti oslobođen novčane kazne ili ne, što će zavisiti od konkretnog slučaja koji je predmet krivičnog postupka i u skladu sa članom 54 KZ koji se odnosi na opšta pravila o odmeravanju kazne. Budući da je za to krivično delo zaprećena kumulativno novčana kazna i kazna zatvora, u slučaju kada se na učinioca primenjuju odredbe st. 2 čl. 229 KZ, oslobađa se i kazne zatvora i novčane kazne. To zakonsko rešenje se može dovesti u vezu sa čl. 58 st. 3 KZ, kojim se predviđa da sud može osloboditi od kazne i učinioca krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora do pet godina ako posle izvršenog krivičnog dela, a pre nego što je saznao da je otkriven, otkloni posledice dela ili nadoknadi štetu prouzrokovanu krivičnim delom. U slučaju da sud učinioca ne oslobodi kazne, može mu je ublažiti.

U Republici Srbiji krivično delo zaključenje restriktivnog sporazuma postoji od 2018. godine i prema statističkim podacima⁷⁵ Posebnog odeljenja Višeg javnog tužilaštva za suzbijanje korupcije i posebnih odeljenja viših sudova za suzbijanje korupcije te Tužilaštva za organizovani kriminal i Posebnog odeljenja Višeg suda u Beogradu za organizovani kriminal u periodu od 2018. do 2022. godine ukupno je podneto 10 krivičnih prijava, od čega su četiri krivične prijave odbačene. U ostalim slučajevima krivični postupak je okončan donošenjem osuđujućih presuda i jedne odbijajuće presude. U tom periodu nije bilo nijedne krivične prijave za krivično delo iz člana 229 KZ koje je učinila organizovana kriminalna grupa.

Ti statistički podaci pokazuju izuzetno siromašnu sudsku praksu. Tako mali broj otkrivenih krivičnih dela zaključenja restriktivnog sporazuma može da pokaže i da to krivično delo spada u tamnu brojku kriminaliteta, s obzirom na to da su svi učesnici u sporazumu te vrste krivično odgovorni. Takođe, to može da ukaže i

72 Vid. čl. 2 Uredbe.

73 Vid. čl. 3 st.1 Uredbe.

74 Vid. čl. 3 st. 2 t. 2 Uredbe.

75 Statistika koruptivnih krivičnih dela. <https://www.mpravde.gov.rs/tekst/33769/statistika-koruptivnih-krivicnih-dela-php>, poslednji pristup 25. juna 2024.

na slabost mehanizma prijavljivanja krivičnih dela pa bi trebalo razmisliti o eventualnom propisivanju uslova za određene vrste pogodnosti za one potpisnike restriktivnog sporazuma koji prijave to krivično delo, kao što to postoji u pojedinim uporednopravnim rešenjima.

5. KRIVIČNI POSTUPAK ZA KRIVIČNO DELO ZAKLJUČENJE RESTRIKTIVNOG SPORAZUMA – NADLEŽNI ORGANI, OTKRIVANJE I DOKAZIVANJE KRIVIČNOG DELA I KRIVIČNOPROCESNA FORMA

Za organizaciju i nadležnosti državnih organa u suzbijanju krivičnog dela za ključenje restriktivnog sporazuma relevantan je Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije.⁷⁶ Prema tom zakonu, nadležni organi za postupanje⁷⁷ u predmetima krivičnog dela iz člana 229 KZ jesu posebna odeljenja viših javnih tužilaštava za suzbijanje korupcije, Ministarstvo unutrašnjih poslova – organizaciona jedinica nadležna za suzbijanje korupcije i posebna odeljenja viših sudova za suzbijanje korupcije. Posebna odeljenja viših javnih tužilaštava za suzbijanje korupcije formirana su u Beogradu, Kraljevu, Nišu i Novom Sadu i postupaju u predmetima za područje apelacionih sudova. Na čelu posebnog odeljenja višeg javnog tužilaštva za suzbijanje korupcije nalazi se rukovodilac koga postavlja glavni javni tužilac iz reda javnih tužilaca tog javnog tužilaštva. Imajući u vidu specifičnost krivičnih dela koja su u nadležnosti posebnog odeljenja, rukovodilac mora posedovati potrebna stručna znanja i iskustva iz oblasti borbe protiv privrednog kriminala i suzbijanja krivičnih dela protiv službene dužnosti i korupcije. Glavni javni tužilac je zadužen za koordinaciju rada posebnih odeljenja viših javnih tužilaštava za suzbijanje korupcije.⁷⁸

Policijske poslove obavlja Ministarstvo unutrašnjih poslova – organizaciona jedinica nadležna za suzbijanje korupcije, čiji se rad bliže uređuje aktom ministra unutrašnjih poslova.

U Javnom tužilaštvu za organizovani kriminal i posebnim odeljenjima viših javnih tužilaštava za suzbijanje korupcije može se obrazovati služba finansijske forenzike. Finansijski forenzicari pomažu nadležnom glavnom javnom tužiocu u analizi tokova novca i finansijskih transakcija sa ciljem krivičnog gonjenja. Finansijski forenzicar je državni službenik koji poseduje posebna stručna znanja iz oblasti finansija, računovodstva, revizije, bankarskog, berzanskog i privrednog poslovanja, koji je završio i specijalizovanu obuku u Pravosudnoj akademiji iz oblasti krivičnog prava.⁷⁹

76 *Službeni glasnik RS* 94/2016, 87/2018 – dr. zakon i 10/2023.

77 Vid. čl. 13 Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije.

78 Vid. čl. 15 Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije.

79 Vid. čl. 19 Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije.

Za postupanje u predmetima krivičnog dela zaključenje restriktivnog sporazuma u prvom stepenu nadležni su viši sudovi u Beogradu, Kraljevu, Nišu i Novom Sadu, kao prvostepeni, i to posebna odeljenja za postupanje u predmetima krivičnih dela korupcije. Radom posebnog odeljenja višeg suda za suzbijanje korupcije rukovodi predsednik tog odeljenja kojeg postavlja predsednik višeg suda iz reda sudija tog suda na period od četiri godine.

Izvršilac krivičnog dela zaključenje restriktivnog sporazuma iz čl. 229 KZ goni se samo po službenoj dužnosti, a to znači da je jedini ovlašćeni tužilac u krivičnom postupku nosilac javnotužilačke funkcije. Na taj način je država pokazala da je suzbijanje tog pojavnog oblika kriminaliteta od opšteg interesa. Ukoliko u postupku nosilac javnotužilačke funkcije odustane od gonjenja nakon zakazivanja glavnog pretresa, oštećeni ima pravo na supsidijarnu tužbu.

S obzirom na zaprečenu kaznu za to krivično delo, prema Zakoniku o krivičnom postupku⁸⁰ postoji mogućnost izbora nekoliko posebnih procesnih formi: skraćenog postupka, ročišta za izricanje krivične sankcije i sporazuma o zaključenju krivičnog dela. Konkretna vrsta procesne forme zavisice od ispunjenosti uslova za primenu svake od njih.

Poseban način organizacije nadležnih organa postupka i njihova specijalizacija u odnosu na problematiku krivičnih dela protiv privrede, pa samim tim i krivičnog dela zaključenje restriktivnog sporazuma, neophodan je uslov za pravilno, stručno i efikasno postupanje. Imajući u vidu specifičnost tog krivičnog dela, posebno je značajna bliska saradnja sa Komisijom koja je, po pravilu, najvažniji izvor saznanja za učinjeno krivično delo, ali i organ koji prikuplja dokaze u skladu sa svojim ovlašćenjima. U tom smislu, donošenjem Zakona o zaštiti konkurencije Komisiji su data izvesna policijska ovlašćenja, koja tela za zaštitu konkurencije imaju i u drugim državama. Tako, na primer, u Ujedinjenom Kraljevstvu istražna ovlašćenja ima Telo za konkurenciju i tržište (engl. *Competition and Markets Authority* – CMA) u skladu sa posebnim zakonom (engl. *Enterprise Act 2002*).⁸¹ CMA⁸² ima pravo da pod određenim okolnostima izvrši pregled poslovnih prostorija, a uz naredbu i privatnih prostorija (6.23).⁸³ Osim toga, ovlašćena je i da izvrši pretres stana i poslovnih prostorija sa naredbom. Držalac stana, odnosno poslovnih prostorija ne mora biti osumnjičen da je prekršio Zakon o konkurenciji (6.24). Pretresom se mogu obuhvatiti kancelarije, stolovi, ormani za arhiviranje, elektronski uređaji kao što su računari, mobilni telefoni i tableti i bilo koja dokumenta u prostorijama (6.33). O privremeno oduzetim predmetima izdaje se potvrda (6.34).

80 *Službeni glasnik RS* 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – odluka US i 62/2021 – odluka US

81 <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/40/contents>, poslednji pristup 20. juna 2024.

82 Vid. više na <https://www.gov.uk/government/organisations/competition-and-markets-authority/about>, poslednji pristup 4. jula 2024.

83 *Guidance on the CMA's investigation procedures in Competition Act 1998 cases: CMA8, Version number: CMA8v.3.0*, Last updated: 31 January 2022. <https://www.gov.uk/government/publications/guidance-on-the-cmas-investigation-procedures-in-competition-act-1998-cases/guidance-on-the-cmas-investigation-procedures-in-competition-act-1998-cases#power-to-enter-premises>, par. 6.23, poslednji pristup 4. jula 2024.

U Republici Srbiji Komisija je samostalna i nezavisna organizacija, koja ima status pravnog lica i vrši javna ovlašćenja u skladu sa ZZK, a za svoj rad odgovara Narodnoj skupštini.⁸⁴ Komisija ne postupa samo na osnovu podnetih inicijativa učesnika na tržištu i drugih zainteresovanih lica već je njen rad i proaktivan i odnosi se na otkrivanje povrede konkurencije na osnovu analiza koje vrši i pojedinih tržišnih segmenata i pojedinačnih radnji na tržištu. Službena lica Komisije koja sprovode radnje u ispitnom postupku imaju status službenih lica i svoju službenu legitimaciju⁸⁵ te ovlašćenja za sprovođenje uviđaja⁸⁶ i nenajavljenog uviđaja,⁸⁷ pravo na ulazak u prostorije radi vršenja uviđaja⁸⁸ i pravo na privremeno oduzimanje isprava i stvari.⁸⁹

Komisija u preduzimanju tih radnji može da traži pomoć od policije,⁹⁰ koja je dužna da pruži traženu pomoć u skladu sa policijskim ovlašćenjima.⁹¹

S obzirom na to da članovi Komisije imaju status službenih lica, odgovorna su za krivično delo neprijavlјivanje krivičnog dela u skladu sa čl. 332 st. 2 KZ. Naime, ukoliko službeno lice svesno propusti da prijavi krivično delo za koje se saznalo u vršenju svoje dužnosti, ako se za to delo po zakonu može izreći pet godina zatvora ili teža kazna, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

Saznanje za krivično delo može biti krivična prijava, ali i samoprijava nekog od učesnika restriktivnog sporazuma. Kada se sazna za učinjeno krivično delo, saradnja policije i Komisije je od izuzetnog značaja i ona je olakšana komplementarnim ovlašćenjima Komisije.

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Tržišna privreda i slobodna konkurencija čine jedan od najvažnijih stubova savremenog društva i države, zbog čega je izuzetno značajno suzbijanje privrednog kriminaliteta, u kojem posebno mesto zauzima krivično delo zaključenje restriktivnog sporazuma. Postojeća zakonska regulativa u Republici Srbiji ne zaostaje za uporednopravnim rešenjima u drugim državama. Multidisciplinarni pristup u suzbijanju te negativne društvene pojave treba da dovede do efikasnih i celishodnih rezultata. Višestruka zaštita konkurencije, građanskopravna, upravnoppravna i krivičnopravna, ima svojih prednosti ali i izazova od kojih je najveći primena i dejstvo načela *ne bis in idem*, tj. moguća primena dejstva ovog načela u odnosu upravnog i krivičnog postupka. Naime, postavlja se pitanje da li lice kome je Komisija izrekla meru zaštite konkurencije u vidu novčane kazne zbog zaključenja restriktivnog sporazuma može biti i kažnjeno u krivičnom postupku za isti činjenični opis dela.

84 Čl. 20 ZZK.

85 Čl. 42 ZZK.

86 Vid. čl. 52 ZZK.

87 Vid. čl. 53 ZZK.

88 Vid. čl. 54 ZZK.

89 Vid. čl. 55 ZZK.

90 Vid. čl. 50 ZZK.

91 Vid. Zakon o policiji, *Službeni glasnik RS* 6/2016, 24/2018 i 87/2018.

U tim slučajevima, iako postupci nisu okončani pravnosnažnom odlukom suda, moraju se primeniti tzv. Engelova pravila. Pravilna primena načela *ne bis in idem* nužno zahteva blisku saradnju nadležnih organa, na prvom mestu javnog tužilaštva i Komisije. Iako je sudska praksa siromašna kada je u pitanju krivično delo zaključenje restriktivnog sporazuma, sama zakonska rešenja su otvorila čitav niz pitanja i dilema na koje će praksa ipak dati odgovore do sledećih izmena zakona.

LITERATURA

- Baker Donald I. (2001). The Use of Criminal Law Remedies to Deter and Punish Cartels and Bid-Rigging, *George Washington Law Review* 69(5-6), pp. 693-714.
- Begović Boris, Pavić Vladimir, Popović Dušan V. (2019). *Uvod u pravo konkurencije*, Beograd.
- Butorac Malnar Vlatka, Pecotić Kaufman Jasminka, Petrović Siniša, Akšamović Dubravka, Liszt Marijana (2021) *Pravo tržišnog natjecanja i državnih potpora*, Zagreb.
- Clarke Julie (2012). The increasing criminalization of economic law – a competition law perspective. *Journal of Financial Crime* 19(1), pp. 76-98.
- Ezrachi Ariel, Kindl Jiri (2011). Cartels as Criminal? The Long Road from Unilateral Enforcement to International Consensus. *Critical Studies of an International Regulatory Movement* (eds. C. Beaton-Wells, A. Ezrachi), Oxford and Portland, Oregon, pp. 419-434.
- Ferčić Aleš, ed. (2023). *European Union Competition Law*, Europa Law Publishing, Zutphen.
- Fišer Šobot Sandra (2023). Pojam vertikalnog sporazuma i vertikalnog ograničenja u Uredbi 2022/720 o grupnom izuzeću vertikalnih sporazuma. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 1, 189-208.
- Godinho Ines Fernando, Marques Nuno Castro (2021). Competition criminal law: an international and global trend? *SHS Web of Conferences* 92, 92, *The 20th International Scientific Conference Globalization and its Socio-Economic Consequences 2020*, pp. 1-10.
- Jones Alison, Sufrin Brenda, Dunne Naimh (2019). *Jones & Sufrin's EU Competition Law – Text, Cases and Materials*, 7th ed, Oxford.
- Marshall Brenda (2010). Criminalisation of Cartel Conduct: Compelling Compliance with Anti Collusion Laws, *Journal of the Australasian Law Teachers Association* 18&2, pp. 11-18.
- OECD (2005). Cartels: Sanctions against Individuals: Key findings, summary and notes, *OECD Roundtables on Competition Policy Papers*, No. 49, Paris.
- OECD (2000). *Reports: Hard Core Cartels*, OECD Publications, Paris.
- O'Loughlin Peter (2016). The Criminal Enforcement of Antitrust Law – the Importance of Building an Enforcement Culture and How to Create It. *UCL Journal of Law and Jurisprudence* 1, pp. 116-145.
- Ristić Bojan, Popović Dušan V., Begović Boris (2021) *Glosarijum prava konkurencije*, Beograd.
- Simpson Mark (2016). The criminal cartel offence around the world, *Competition World, A global survey of recent competition and antitrust law developments with practical relevance*, Quarter 2, pp. 6-9.
- Stojanović Zoran (2024). *Komentar Krivičnog zakonika*, 13. izmenjeno izdanje, Beograd.
- Whelan P. (2007). A Principled Argument for Personal Criminal Sanctions ad Punishment under EC Cartel Law. *The Competition Law Review* 4(1), pp. 7-40.
- Whish Richard, Bailey David (2018) *Competition Law*, 9th edition, Oxford.

IZVORI SA INTERNETA

- Australian Competition & Consumer Commission (2022). *First individuals are sentenced for criminal cartel conduct*. <https://www.accc.gov.au/media-release/first-individuals-are-sentenced-for-criminal-cartel-conduct>, poslednji pristup 22. juna 2024.
- <https://www.gov.uk/government/organisations/competition-and-markets-authority/about>, poslednji pristup 4. jula 2024.
- Guidance on the CMA's investigation procedures in Competition Act 1998 cases: CMA8, Version number: CMA8v.3.0*, Last updated: 31 January 2022. <https://www.gov.uk/government/publications/guidance-on-the-cmas-investigation-procedures-in-competition-act-1998-cases/guidance-on-the-cmas-investigation-procedures-in-competition-act-1998-cases#power-to-enter-premises>, par. 6.23, poslednji pristup 4. jula 2024.
- Guide to Cartel Regulation in Australia: key insights and developments*. <https://www.gtllaw.com.au/knowledge/guide-cartel-regulation-australia-key-insights-developments>, poslednji pristup 4. jula 2024.
- Peter Whelan (2014). 'Preface', *The Criminalization of European Cartel Enforcement: Theoretical, Legal, and Practical Challenges*, *Oxford Studies in European Law*, online edn, Oxford. <https://academic.oup.com/book/2441/chapter-abstract/142679308?redirectedFrom=fulltext>, poslednji juna 2024.
- Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji (2017). *Priručnik za suzbijanje privrednog kriminaliteta i korupcije*. <https://www.osce.org/files/f/documents/c/7/372551.pdf>, poslednji pristup 15. jula 2024.
- Statistika koruptivnih krivičnih dela*. <https://www.mpravde.gov.rs/tekst/33769/statistika-koruptivnih-krivicnih-dela.php>, poslednji pristup 25. juna 2024.
- The Antitrust Laws*. <https://www.ftc.gov/advice-guidance/competition-guidance/guide-anti-trust-laws/antitrust-laws>, poslednji pristup 20. juna 2024.

IZVORI PRAVA

- Competition Act, RSC 1985, c. C-34. <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-34/FullText.html>, poslednji pristup 20. juna 2024.
- Competition and Consumer Act 2010. <https://www.legislation.gov.au/C2004A00109/latest/text>, poslednji pristup 4. jula 2024.
- Enterprise Act 2002. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/40/contents>, poslednji pristup 20. juna 2024.
- Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS* 85/2005, 88/2005 – ispravka, 107/2005 – ispravka, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
- Uredba o uslovima za oslobađanje obaveze plaćanja novčanog iznosa mere zaštite konkurencije, *Službeni glasnik RS* 50/2010.
- Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS* 98/2006 i 115/2021.
- Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, *Službeni glasnik RS* 94/2016.
- Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, *Službeni glasnik RS* 97/2008.
- Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije, *Službeni glasnik RS* 94/2016, 87/2018 – dr. zakon i 10/2023.
- Zakon o policiji, *Službeni glasnik RS* 6/2016, 24/2018 i 87/2018.
- Zakon o zaštiti konkurencije, *Službeni glasnik RS* 79/05.

Zakon o zaštiti konkurencije, *Službeni glasnik RS* 51/2009 i 95/2013.

Zakonik o krivičnom postupku, *Službeni glasnik RS* 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – odluka US i 62/2021 – odluka US.

SUDSKA PRAKSA

C 56/65 *Société Technique Minière v Maschinenbau Ulm*, ECLI:EU:C:1966:38

*Tatjana Bugarski**

*Sandra Fišer Šobot***

CRIMINAL LAW PROTECTION OF COMPETITION

SUMMARY

The development of the market economy in modern society implies the so-called free market as an area in which market and economic mechanisms operate, the most important of which are the law of supply and demand and free competition, because they ensure the development of normal market flows. Preservation of competition on the market necessarily requires adequate legal framework aimed at preventing, that is, deterring market participants from actions that would represent a competition infringement. Although competition in the world has been enjoying administrative and civil law protection for several decades, it has proven necessary to extend it to criminal protection as well. In this paper, the authors deal with issues of criminal law protection of competition and restrictive agreements in the Republic of Serbia with an emphasis on the specifics of the criminal offense Conclusion of a restrictive agreement, as well as the role of the Commission for the Protection of Competition.

Key words: competition on the market, restrictive agreement, criminal offense

* Faculty of Law, University of Novi Sad, t.bugarski@pf.uns.ac.rs

** Faculty of Law, University of Novi Sad, s.fisersobot@pf.uns.ac.rs

Branislav Ristivojević*

Stefan Samardžić**

KRIVIČNA DELA PROTIV PRIVREDE – STANJE I PERSPEKTIVE¹

Sažetak: Predmet pažnje autora su pojedini aspekti krivičnih dela protiv privrede i to i onih propisanih Krivičnim zakonikom i onih koja su propisana Zakonom o poreskom postupku i poreskoj administraciji. U radu se ukazuje na brojnost krivičnih dela u oblasti privrede, ali i na određene specifičnosti subjekta tih krivičnih dela. Takođe, ukazuje se i na mere bezbednosti koje se obavezno izriču učiniocima pojedinih krivičnih dela protiv privrede. Autori predočavaju i statističke podatke koji se tiču podnetih krivičnih prijava i osuda za tu grupu krivičnih dela. Cilj rada se ogleda, pre svega, u sagledavanju normativnih rešenja koje se odnose na krivična dela protiv privrede, u smislu da se kritički analiziraju važeća legislativna rešenja i otkriju određene kontradiktornosti u propisima. Takođe, autori kao cilj rada postavljaju i frekvenciju tih dela u praksi te analitiku koja se bavi time koja se krivična dela iz grupe dela protiv privrede čine najčešće, a koja najređe. Sve to ima cilj da se daju određeni doprinos i usmerenje da li i u kojoj meri *de lege ferenda* treba izmeniti određene propise u toj oblasti.

Ključne reči: krivično delo, privreda, poreska utaja, Krivični zakonik, mere bezbednosti

1. UVOD

Društveno opasna ponašanja se predviđaju zakonima kao krivična dela i za njih se predviđaju odgovarajuće kazne. Od težine krivičnog dela zavisi i visina kazne, ali uopšte i sama kazna koja će se za to delo predvideti. Koja krivična dela se mogu smatrati najtežim (to su uglavnom i dela za koja su predviđene najstrože kazne) zavisi od velikog broja faktora. Imajući u vidu, između ostalog, i sistematiku posebnog dela Krivičnog zakonika, možemo aproksimativno zaključiti koje su to najznačajnije

* Pravni fakultet u Novom Sadu, b.ristivojevic@pf.uns.ac.rs, ORCID 0000-0003-2333-3521

** Pravni fakultet u Novom Sadu, s.samardzic@pf.uns.ac.rs, ORCID 0000-0003-2870-5726

1 Rad je nastao kao rezultat istraživanja autora na projektu *Suzbijanje privrednog kriminala u Republici Srbiji – stanje i perspektive*, čiji je nosilac Pravni fakultet u Novom Sadu, a koji se finansira sredstvima Pokrajinskog sekretarijata za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost Autonomne Pokrajine Vojvodine.

vrednosti koje se štite krivičnim pravom. U tom smislu, čini se manje-više nespornim da su danas to život i telo čoveka, ali do nešto potpunijeg zaključka o tom pitanju ipak bi se moglo doći tek detaljnijom analizom trenutnog stanja. Tako su ranije, u ne tako malom broju država, najteža krivična dela bila, recimo, ona učinjena protiv vladara, države, vojske itd. Savremeno društvo i razvoj prava, pre svega ljudskih, značajno su promenili tu sliku.

Jedan od grupnih objekata krivičnopravne zaštite u srpskom krivičnom zakonodavstvu je i privreda, i to ne samo u Krivičnom zakoniku kao njegovom osnovnom izvoru, nego i u određenom broju zakona koji pripadaju sporednom krivičnom zakonodavstvu. To su raznovrsna krivična dela, koja mogu da učine i učinioци koji imaju sasvim različiti pravni status odnosno svojstva. Upravo iz tog razloga, na samom početku ovog sumarnog osvrtu na krivičnopravnu zaštitu u oblasti privredne delatnosti značajno je videti koja to krivična dela spadaju u grupu krivičnih dela protiv privrede prema rešenju našeg zakonodavca.

Normativni okvir krivičnopravne zaštite privrede uvek može biti podložan naučnoj kritici, naročito ukoliko se tokom legislativnog procesa nije u dovoljnoj meri vodilo računa o objektu zaštite i pojedinim njegovim komponentama, pa se otuda krivična dela nisu sasvim pravilno svrstala u odgovarajuće glave Krivičnog zakonika. S tim u vezi, predmet naše analize biće upravo pregled krivičnih dela u oblasti privrede, i u osnovnom i u jednom delu našeg sporednog krivičnog zakonodavstva. Čitalac će imati priliku da se upozna i sa određenim delom zvaničnih statističkih podataka o podnetim krivičnim prijavama i osudama za pojedinačna krivična dela iz oblasti privrede. Smatramo da je iz tih, iako u određenoj meri suvih, statističkih, podataka, ipak moguće sagledati osnovne tendencije stope i vrste kriminaliteta u oblasti privrede. Verujemo da ova analiza može imati određeni značaj i za unapređenje zakonskih rešenja i za postupanje pravosudnih organa u praksi. Uočavanjem frekvencije pojedinih krivičnih dela protiv privrede stvara se podloga za odlučivanje nosilaca odluka u društvu i o eventualnim izmenama određenih zakonskih rešenja i o povećanju aktivnosti kojima se suzbijaju određena krivična dela iz oblasti privrede.

Nesporno je da u srpskom krivičnopravnom sistemu subjekt krivičnog dela može biti i fizičko, ali i pravno lice. Pa, ipak, čini nam se da je u oblasti privrede značajno napomenuti da određena dela zahtevaju posebna svojstva učinioца, pa ih tako mogu izvršiti samo odgovorna lica u pravnom licu ili preduzetnici. Iz tog razloga, u radu se posebna pažnja posvećuje pitanju svojstava učinioца pojedinih krivičnih dela protiv privrede.

Kada se u krivičnom postupku utvrdi da je učinjeno krivično delo i samim tim se nužno utvrdi da je okrivljeni za to delo kriv, po pravilu, osim u slučajevima oslobođenja od kazne, sledi i izricanje odgovarajuće kazne i/ili neke druge krivične sankcije. Osim izbora same krivične sankcije, u slučaju da se odluči za odgovarajuću kaznu, sud je u obavezi da tu kaznu i odmeri. U slučajevima u kojima zakon dozvoljava da se kazna ublaži ili da se učinilac čak i oslobodi od kazne, sud se može opredeliti za neku od tih mogućnosti ako smatra da se i takvom ublaženom kaznom,

odnosno čak i bez nje može postići svrha kažnjavanja. U tom smislu, u ovom radu ćemo se osvrnuti i na mogućnosti za oslobođenje od kazne za krivična dela protiv privrede.

Učiniocu krivičnog dela, kao što je pomenuto, uz kaznu se mogu izreći i pojedine mere bezbednosti, koje u pojedinim slučajevima veoma teško pogađaju učinioca krivičnog dela, ponekad teže i od same izrečene kazne. Imajući to u vidu, predmet naše analize, između ostalog, biće i obavezno izricanje dve mere bezbednosti u određenim slučajevima, i to: mere bezbednosti oduzimanje predmeta i mere zabrana vršenja poziva delatnosti ili dužnosti.

2. O KRIVIČNIM DELIMA PROTIV PRIVREDE

U posebnom delu Krivičnog zakonika² privreda predstavlja samostalan grupni objekt zaštite, kome se posvećuje jedna glava – dvadeset druga, koja i nosi naziv *Krivična dela protiv privrede*. Uprkos proklamovanoj monolitnosti privrede kao grupnog objekta zaštite u okviru te glave, to se, prema našem mišljenju, ipak čini samo ukoliko se to posmatra isključivo iz ugla jezičkog tumačenja. Već nešto detaljnijom analizom uočavamo da su u toj glavi predviđena prilično heterogena krivična dela od *prevare u obavljanju privredne delatnosti*, te posebno izdvojene *prevare u osiguranju*, preko dva dela *pronevere i zloupotrebe u obavljanju privredne delatnosti*, do dva krivična dela kojima se ugrožava fiskalni interes države putem *poreske utaje i neuplaćivanja poreza po odbitku*. U toj glavi zatim se nalaze i tri krivična dela u kojima je ključna reč *zloupotreba* i to: *položaja odgovornog lica*, zatim *u vezi sa javnom nabavkom* te *zloupotreba u postupku privatizacije* i u sferi javnih nabavki još *zaključanje restriktivnog sporazuma*. Tu su i dva posebna oblika korupcije izražena u vidu *primanja i davanja mita u obavljanju privredne delatnosti* te nekoliko krivičnih dela u vezi sa stečajem i to: *prouzrokovanje stečaja* i *prouzrokovanje lažnog stečaja*, kao i *oštećenje poverilaca*. Inkriminisano je i obavljanje određenih privrednih aktivnosti bez odgovarajuće dozvole, kao što su *nedozvoljena proizvodnja, nedozvoljena trgovina* i *krijumčarenje*. Tu su i u značajnoj meri heterogena ponašanja u sferi privrede, kao što su *onemogućavanje vršenja kontrole, neovlašćena upotreba tuđeg poslovnog imena* i *druge posebne oznake robe ili usluga, narušavanje poslovnog ugleda i kreditne sposobnosti* te *odavanje poslovne tajne*. Narednih nekoliko krivičnih dela, osim privrednih subjekata, možda i dominantno ugrožava, odnosno povređuje monetarni sistem. Reč je o više dela *falsifikovanja* i to: *novca, hartija od vrednosti, znakova za vrednost* i *znakova, odnosno državnih žigova za obeležavanje robe, merila i predmeta od dragocenih metala*, te *falsifikovanje i zloupotreba platnih kartica*. Osim toga, inkriminisana je i podignuta na rang radnje izvršenja i jedna pripremna radnja u vidu krivičnog dela *pravljenje, nabavljanje i davanje drugom sredstava za falsifikovanje*. Naposletku, tu je još jedno delo koje se tiče novca, koji međutim nije lažan već je njegovo poreklo razlog postojanja inkriminacije *pranje novca*.

2 Krivični zakonik – KZ, *Sl. glasnik RS* 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

S pravom se u nauci krivičnog prava tvrdi da pojedina dela ne treba po automatizmu smatrati privrednim krivičnim delima.³ Tako bi se možda pojedina dela koja je zakonodavac svrstao u krivična dela protiv privrede pre mogla svrstati u neke druge glave Krivičnog zakonika. Ako se nešto detaljnije udubimo u to u čemu se ogleda, na primer, biće krivičnog dela *onemogućavanje vršenja kontrole* (član 237 KZ), zaista se može postaviti pitanje da li bi pre bilo opravdano da se to delo svrsta u krivična dela protiv, recimo, državnih organa. Ne samo radi dosledne sistematike već i zbog značaja objekta zaštite u tumačenju i primeni krivičnopravnih normi, svakako da je zakonodavac trebalo da vodi računa o zaštitnom objektu svakog pojedinačnog dela te da u skladu sa tim i pažljivo rasporedi krivična dela u određene glave KZ kojima dominantno pripada/ju objekt/i zaštite pojedinih dela.

Kao što se moglo videti, to su izuzetno raznovrsna krivična dela u oblasti privrede. Pojedina krivična dela u okviru ove glave postoje praktično od kada postoji i sama država, odnosno fiskus – kao što je krivično delo *poreska utaja*.⁴ Takođe, od davnina postoji i krivično delo *falsifikovanje novca* – od nastanka novca kao sredstva plaćanja. S druge strane, krivična dela protiv privrede poslednjih godina doživljavaju izuzetno dinamične promene, pa se tako predviđaju i brojna nova dela. Nije bez osnova doktrinarni stav da krivično zakonodavstvo nije više tako stabilna grana prava kakva je bila pre nekoliko decenija, a kao opravdanje za to obično se navode složenost savremenih društava, ali i novi pojavni oblici kriminaliteta.⁵

U principu, može se zaključiti da proces propisivanja novih krivičnih dela izviru iz zakonodavčeve procene da su određene radnje koje nisu postojale a pojavile su se, odnosno da su neke radnje koje ranije to nisu bile sada postale društveno opasne te ih iz tog razloga treba inkriminisati.⁶ Takođe, nova krivična dela se propisuju jer se šire oblasti društvenog delovanja, a time i polje privrednih aktivnosti ili se u toj oblasti uvode određene novine. Tako se, primera radi, u privredno krivično zakonodavstvo uvodi krivično delo *zloupotreba u postupku privatizacije* onda kada se država odlučila na postupak promene vlasništva društvenog i državnog kapitala i imovine u privatni. Nadalje, krivično delo *zloupotreba u vezi sa javnom nabavkom* pojavilo se tek kada je država odlučila da postupak nabavke dobara i usluga za javne potrebe uredi posebnim zakonom. Dakle, tek nakon što su pojedini društveni odnosi, kao materijalni izvori prava, dobili svoju pravnu formu time što su usvojeni

3 Detaljno o tome vid. Zoran Stojanović (2022). *Krivično pravo – Posebni deo*, 22. izdanje, Novi Sad, str. 176–182.

4 O tom krivičnom delu i njegovom suzbijanju vid. Aleksandra Jovanović (2022). Combating the criminal offense of tax evasion as a key factor in the fight against the “grey” economy (Suzbijanje krivičnog dela poreske utaje kao ključni faktor u borbi protiv „sive“ ekonomije). *Ekonomika* 4, str. 81–93.

5 Zoran Stojanović (2013). Da li je Srbiji potrebna reforma krivičnog zakonodavstva? *Crimen* IV, 120.

6 Da su promene u oblasti krivičnog zakonodavstva česte, pa tako u oblasti krivičnih dela protiv privrede svedoči i Nacrt Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika iz 2024. godine. Njime se predviđaju značajna novina i u oblasti krivičnih dela protiv privrede. Imajući u vidu da je u vreme pisanja ovog rada još uvek u toku javna rasprava o Nacrtu zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, autor se u ovom radu neće baviti promenama koje se predviđaju tim nacrtom. Nacrt zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika dostupan je na sajtu Ministarstva pravde <https://www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php>, 18. septembar 2024.

pojedini zakoni kojima se uređuju te novonastale ili novooblikovane oblasti društvenog života (kao što su u datim primerima privatizacija, javne nabavke i sl.), pojavila se i potreba za propisivanjem novih krivičnih dela u tim oblastima ljudskog, u ovom slučaju privrednog delovanja. Povećana društvena opasnost od privrednog kriminaliteta pojava je novijeg vremena, koje nazivamo tranzicijom, kao jedne, za naše društvo značajne prekretnice u svakom smislu, a naročito u oblasti privrede. Taj period je učinjen još složenijim burnim tehničko-tehnološkim i informacionim promenama, a time i snažnim privrednim razvojem te uspostavljanjem brojnih privrednih veza na međunarodnom planu i internacionalizacijom privredne delatnosti. Materijalne i druge posledice privrednog kriminaliteta izazivaju sve snažniju društvenu reakciju i sve češće zahtevaju međunarodnu saradnju državnih organa na njegovom sprečavanju i suzbijanju.⁷

Iako se krivična dela predviđaju pre svega Krivičnim zakonikom, ne bismo smeli zaboraviti da je nemali broj krivičnih dela predviđen i drugim zakonima. Reč je o tzv. *sporednom krivičnom zakonodavstvu*. Imajući u vidu da je Krivični zakonik stožer krivičnopravnih normi, pa i samog kataloga krivičnih dela, nameće se jedno sasvim logično pitanje – da li su i u kojoj meri i drugim zakonima predviđena krivična dela protiv privrede? U nauci postoji stav da su brojna krivična dela protiv privrede propisana i u sporednom krivičnom zakonodavstvu i taj stav nije bez osnova.⁸ Ističe se da su u najmanje sedamnaest zakona propisana određena krivična dela koja bi se mogla svrstati u krivična dela protiv privrede.⁹ Takođe, opravdano se navodi, i čini se zanimljivim, da su u većini država poreska krivična dela propisana osnovnim krivičnim zakonima, dok srećemo i rešenja da su poreska krivična dela predmet posebnog krivičnog zakonodavstva. Zakonodavstvo Republike Srbije tom pitanju pristupa mešovito: dva poreska krivična dela predviđaju se u Krivičnom zakoniku, a šest svoje utemeljenje nalaze u sporednom krivičnom zakonodavstvu, u odredbama poreskog zakonodavstva.¹⁰

Sporedno krivično zakonodavstvo, po pravilu, podložno je čestim promenama (iako nije bez osnova stav da se sve češća tendencija i u osnovnom krivičnom zakonodavstvu – što ne bi trebalo da bude pravilo) tako da se tim vankrivičnim zakonima neretko predviđaju nova krivična dela. Primera rada, *Zakonom o poreskom*

7 Stanimir Đukić (2016). Analiza krivičnih dela privrednog kriminaliteta u Srbiji i delikti korupcije u privredi, *Vojno delo* 68(5), str. 170.

8 Sa pravom se navodi da se poreskim krivičnim delima nanosi najviše štete fiskalnom sistemu jedne države. Vid. Jelena Rakić (2020). Krivično delo poreska utaja – zakoniti i nezakoniti prihodi. *Revija za kriminologiju i krivično pravo* 1-2, str. 147.

9 Zoran Stojanović, Olgica Miloradović, Miljko Radisavljević, Aleksandar Trešnjev (2017). *Priručnik za suzbijanje privrednog kriminaliteta i korupcije*, Beograd, str. 8.

10 Miljkan Karličić (2023). Krivično delo neuplaćivanje poreza po odbitku u krivičnom zakonodavstvu Srbije. *Žurnal za bezbjednost i kriminalistiku* 2, str. 53. Kako se navodi: „pažljivom analizom propisa dolazi se do zaključka da je reč o šest krivičnih dela predviđenih u okviru prve glave sedmog dela Zakona o poreskom postupku i poreskoj administraciji, pod nazivom Kaznene odredbe, preciznije Poreska krivična dela. Reč je o sledećim krivičnim delima: Poreska prevara u vezi sa porezom na dodatu vrednost, čl. 173a; Ugrožavanje naplate poreza i poreske kontrole, čl. 175; Nedoizvoljen promet opreme za fiskalizaciju, čl. 175a; Nedoizvoljen promet računovodstvenih i drugih softvera, čl. 175b; Nedoizvoljen promet akciznih proizvoda, čl. 176 i Nedoizvoljeno skladištenje robe, čl. 176a.

*postupku i poreskoj administraciji*¹¹ predviđaju se, takođe, krivična dela iz oblasti privrede, a od 2022. godine tim temeljnim poreskim propisom propisana su dva nova krivična dela: *nedozvoljen promet opreme za fiskalizaciju* (član 175a) te *nedozvoljen promet računovodstvenih i drugih softvera* (član 175b). To je još jedan pokazatelj u kojoj meri je krivičnopravna regulativa u oblasti privrede dinamična.

Na ovom mestu treba podsetiti i na *blanketni karakter* pojedinih krivičnih dela, kakvih u oblasti krivičnih dela protiv privrede zaista ima mnogo. Kod takvih dela postojanje krivičnog dela, odnosno ispunjavanje sadržaja njegovog bića u određenoj, ovde čak i pretežnoj meri, zavisi od sadržine nekog drugog propisa. Tako se, primera radi, Zakonom o poreskom postupku i poreskoj administraciji predviđa krivično delo *nedozvoljen promet akciznih proizvoda* (član 176)¹², čiji prvi stav glasi: „*Ko suprotno propisima koji regulišu oporezivanje akcizama, neovlašćeno proizvodi, prerađuje, prodaje ili ko nabavlja radi prodaje, drži ili prenosi ili ko posreduje u prodaji ili kupovini ili na drugi način neovlašćeno stavlja u promet proizvode koji se u skladu sa zakonom smatraju akciznim proizvodima, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.*“

Dakle, da li će to delo postojati, što je jasno iz same inkriminacije, zavisi od toga da li je učinilac postupao *suprotno propisima* kojima se reguliše oblast akciza. Ovaj blanketni deo norme podrazumeva pre svega *Zakon o akcizama*¹³, ali ne sme se zaboraviti činjenica da je na osnovu tog zakona donet čak 21 podzakonski akt. S tim u vezi, u blanketnim krivičnim delima¹⁴ deo bića krivičnog dela može biti

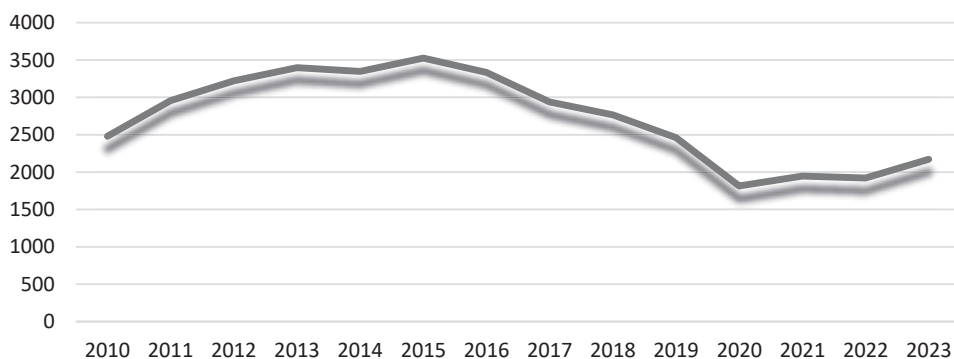
- 11 Zakon o poreskom postupku i poreskoj administraciji – ZPPPA, *Sl. glasnik RS* 80/2002, 84/2002 – ispr., 23/2003 – ispr., 70/2003, 55/2004, 61/2005, 85/2005 – dr. zakon, 62/2006 – dr. zakon, 63/2006 – ispr. dr. zakona, 61/2007, 20/2009, 72/2009 – dr. zakon, 53/2010, 101/2011, 2/2012 – ispr., 93/2012, 47/2013, 108/2013, 68/2014, 105/2014, 91/2015 – autentično tumačenje, 112/2015, 15/2016, 108/2016, 30/2018, 95/2018, 86/2019, 144/2020, 96/2021 i 138/2022.
- 12 *Iz sudske prakse*: Pravljan je zaključak prvostepenog suda da duvan u listu ne predstavlja predmet izvršenja krivičnog dela iz člana 176 stav 1 ZPPPA s obzirom na zakonska obeležja ovog krivičnog dela i da je članom 2 tačka 3 ZPPPA propisano da se akcizom oporezuju duvanske preradevine uključujući i duvanske preradevine koje se pri upotrebi greju, ali ne sagorevaju, dok je članom 10 stav 5 tačka 2 Zakona o akcizama propisano šta se podrazumeva pod pojmom duvanske preradevine – a podrazumeva se: rezani duvan, duvan za lulu, duvan za žvakanje i burmut. Presuda Višeg suda u Beogradu Kž1 651/21 od 16. novembra 2021. Autor sentence je zamenik višeg javnog tužioca Nikola Pantelić. Preuzeto iz: baze *PagrafLex*, 18. septembar 2024.
- 13 Zakon o akcizama, *Sl. glasnik RS* 22/2001, 73/2001, 80/2002, 43/2003, 72/2003, 43/2004, 55/2004, 135/2004, 46/2005, 101/2005 – dr. zakon, 61/2007, 5/2009, 31/2009, 101/2010, 43/2011, 101/2011, 6/2012 – usklađeni din. izn., 43/2012 – odluka, 76/2012 – odluka, 93/2012, 119/2012, 8/2013 – usklađeni din. izn., 47/2013, 4/2014 – usklađeni din. izn., 68/2014 – dr. zakon, 142/2014, 4/2015 – usklađeni din. izn., 5/2015 – usklađeni din. izn., 55/2015, 103/2015, 5/2016 – usklađeni din. izn., 108/2016, 7/2017 – usklađeni din. izn., 18/2018 – usklađeni din. izn., 30/2018, 4/2019 – usklađeni din. izn., 5/2020 – usklađeni din. izn., 7/2020 – izm. usklađenih din. izn., 78/2020 – izm. usklađenih din. izn., 153/2020, 11/2021 – usklađeni din. izn., 53/2021, 32/2022 – odluka, 46/2022 – odluka, 50/2022 – odluka, 62/2022 – odluka, 73/2022 – odluka, 84/2022 – odluka, 89/2022 – odluka, 97/2022 – odluka, 110/2022 – odluka, 121/2022 – odluka, 130/2022 – odluka, 144/2022 – odluka, 6/2023 – odluka, 15/2023 – odluka, 25/2023 – odluka, 75/2023 i 30/2024 – usklađeni din. izn.
- 14 S pravom se u nauci ističe da poresku utaju karakteriše blanketna dispozicija. Vid. Jasmina Igrački, *Krivična dela poreske utaje – krivičnopravni i kriminološki aspekt, Institucije i prevencija finansijskog kriminaliteta*, str. 221.

i postupanje suprotno nekim odredbama podzakonskih akata, čime se unekoliko zaista slabi načelo zakonitosti u krivičnom pravu, u smislu da se sadržaj krivičnopravne norme ispunjava određenim odredbama koje su niže pravne snage od zakona.¹⁵

U ovom delu rada prikazaćemo koliko se često vrše krivična dela protiv privrede. Prema zvaničnim statističkim podacima, u prethodnih 14 godina, ukupan broj *podnetih krivičnih prijava* za krivična dela protiv privrede je sledeći:¹⁶

Godina	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	2023.
Ukupan broj krivičnih prijava	74.279	88.207	92.879	91.411	92.600	108.759	96.237	90.348	92.874	92.797	73.394	80.632	82.958	74.504
Broj prijavljenih krivičnih dela protiv privrede	2.479	2.957	3.221	3.397	3.347	3.526	3.333	2.939	2.767	2.461	1.814	1.946	1.921	2.172
%	3,34	3,35	3,47	3,72	3,61	3,24	3,46	3,25	2,98	2,65	2,47	2,41	2,32	2,92

Broj prijavljenih krivičnih dela protiv privrede
(distribucija po godinama)

Iz iznetih podataka jasno je da je najmanje podnetih krivičnih prijava bilo u 2020, dok je u posmatranom periodu maksimalan broj dostignut 2015. godine. Na osnovu tih podataka moglo bi se zaključiti da je u određenim godinama izvršen manji ili veći broj krivičnih dela protiv privrede, ali to nije nužno i jedini zaključak. Možda je, na primer, određene godine otkriven manji broj tih krivičnih dela jer je težište gonjenja bilo na nekoj drugoj vrsti kriminaliteta i sl. Vidimo da je procenat krivičnih dela protiv privrede u ukupnom broju krivičnih prijava za sva krivična

15 Više vid. Zoran Stojanović (2024). *Krivično pravo – Opšti deo*, 29. izdanje, Novi Sad, str. 21-24.

16 Izvor: Republički zavod za statistiku (2020). Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2019. – Prijave, optuženja i osude, Bilten, 665; Republički zavod za statistiku (2021). Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2020. – Prijave, optuženja i osude, Bilten, 677, Beograd; Republički zavod za statistiku (2023). Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, broj 186, god. LXXIV, 12. jul 2024. <https://www.stat.gov.rs/oblasti/pravosudje/>, 18. septembar 2024.

dela prilično mali i prilično konstantan – kreće se između 2,3% i 3,6% od ukupnog broja svih prijavljenih krivičnih dela (iz osnovnog krivičnog zakonodavstva, o čemu se vodi zvanična statistika). Čini se da je opravdano postaviti pitanje eventualne korelacije u sledećem smislu: ako je privreda u jednoj državi razvijenija, da li je i stopa privrednog kriminaliteta veća ili je stanje možda čak i obrnuto? Smatramo da sâm broj krivičnih dela protiv privrede u odnosu na ukupan broj prijavljenih krivičnih dela nije dovoljan pokazatelj na osnovu kojeg bi se moglo zaključivati o tako složenoj korelativnosti. Na osnovu nekih naših ranijih istraživanja¹⁷, čini nam se da bi za takav zaključak bilo neophodno uspostaviti sopstvenu metodologiju istraživanja, značajno složeniju od postavki i podataka kojima raspolaže i do kojih dolazi Republički zavod za statistiku, prilično oskudnom sudskom statistikom više upodobljenom za vođenje sudske pisarnice nego li za ozbiljniju naučnu analizu. U svakom slučaju, smatramo da stopa privrednog kriminaliteta zavisi i od brojnih drugih društvenih okolnosti, osim stepena privrednog rasta.

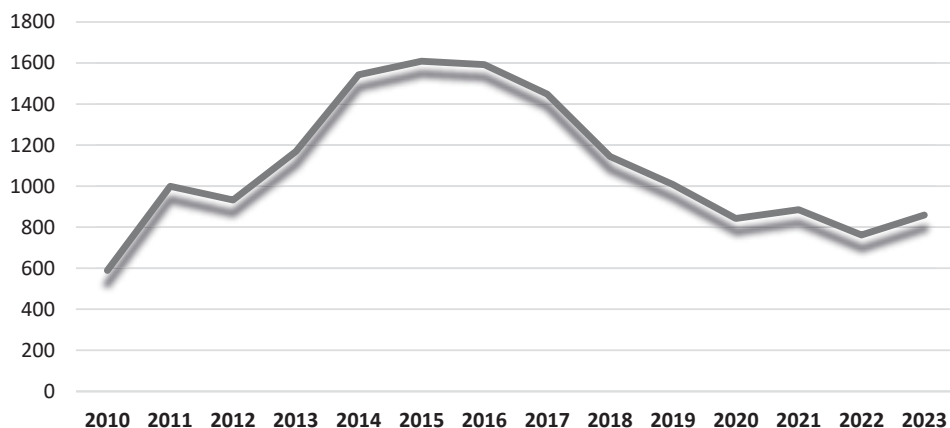
Kada je reč i o broju *osuđenih lica* za krivična dela protiv privrede, kao sintetičkoj kategoriji u koju se statistički svrstavaju sva krivična dela protiv privrede predviđena Krivičnim zakonikom, stanje je sledeće:¹⁸

Godina	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	2023.
Ukupan broj krivičnih prijava (za sva krivična dela)	74.279	88.207	92.879	91.411	92.600	108.759	96.237	90.348	92.874	92.797	73.394	80.632	82.958	74.504
Ukupan broj osuđenih lica (za sva krivična dela)	21.681	30.807	31.322	32.241	35.376	33.189	32.525	31.759	29.750	28.112	25.487	27.508	26.200	26.919
% (osuđenih)	29,2	34,9	33,7	35,3	38,2	30,5	33,8	35,2	32	30,3	34,7	34,1	31,6	36,1
Broj prijavljenih krivičnih dela protiv privrede	2.479	2.957	3.221	3.397	3.347	3.526	3.333	2.939	2.767	2.461	1.814	1.946	1.921	2.172
Broj osuđenih za krivična dela protiv privrede	589	999	932	1.169	1.543	1.609	1.592	1.448	1.144	1.008	842	885	762	859
% (osuđenih)	23,8	33,8	28,9	34,4	46,1	45,6	47,8	49,3	41,3	41,0	46,4	45,5	39,7	39,5

17 Istina u sasvim drugoj oblasti – rehabilitaciji političkih osuđenika, u jednom obimnom istraživanju veoma širokog obuhvata, imali smo priliku uporediti podatke kojima se u toj oblasti koristio Republički zavod za statistiku, pa čak i neupodobljenosti podataka dobijenih iz sistema AVP za automatsko vođenje pisarnica. Stefan Samardžić (2021). *Rehabilitacija političkih osuđenika – Istraživanje prvih deset godina postupaka rehabilitacije u Republici Srbiji*, Službeni glasnik.

18 Izvor: Republički zavod za statistiku (2023). Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, broj 186, god. LXXIV, 12. jul 2024; Republički zavod za statistiku (2019). Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, Bilten broj 665. <https://www.stat.gov.rs/oblasti/pravosudje/>, 18. septembar 2024.

Broj osuđenih za krivična dela protiv privrede
(distribucija po godinama)

Evidentno je da je broj osuđenih lica za krivična dela protiv privrede bio najveći 2015, a najmanji 2010. godine. Iz poređenja tendencija u odnosu broja između prijavljenih i osuđenih lica na nivou opšteg kriminaliteta, uzimajući u obzir sva krivična dela, uočava se nešto drugačija tendencija u krivičnim delima protiv privrede.¹⁹

Naime, procenat prijavljenih lica koja su i osuđena za krivična dela protiv privrede nešto je viši (za oko deset procentnih poena) u celokupnom periodu posle 2014, a naročito do 2021. godine. Iako za takvu tendenciju nismo kadri iznaći kakav valjan razlog isključivo na osnovu iznetih statističkih podataka, smatramo da i samo uočavanje te tendencije predstavlja određeni, svakako ne velik, ali ipak doprinos daljem proučavanju tendencija u oblasti privrednog kriminaliteta u našoj stvarnosti.

Kao što smo napomenuli u uvodnom delu, već u samom osnovnom krivičnom zakonodavstvu (KZ) postoji prilično veliki broj propisanih krivičnih dela protiv privrede, pa smatramo da je značajno pokazati koja se krivična dela iz te oblasti čine najčešće, a koja najređe. Sa tim ciljem ćemo prikazati rezultate *prijavljenih* krivičnih dela protiv privrede u 2023. godini.²⁰

19 Zbog nužnog protoka vremena od prijave do pravnosnažne osude za krivično delo, želimo da napomenemo da smatramo da metodološki nije potpuno opravdano dovesti u vezu broj prijava i broj osuda u istoj kalendarskoj godini. Pa ipak, čini nam se da na posmatranom, prilično dugom periodu od 14 godina, ta nedoslednost unekoliko gubi značaj.

20 Izvor: Republički zavod za statistiku (2023). Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, broj 186, god. LXXIV, 12. jul 2024. <https://www.stat.gov.rs/oblasti/pravosudje/>, 18. septembar 2024.

Krivično delo	Ukupan broj prijavljenih krivičnih dela u 2023. godini
Prevara u obavljanju privredne delatnosti	62
Prevara u osiguranju	12
Pronevera u obavljanju privredne delatnosti	114
Zloupotreba poverenja u obavljanju privredne delatnosti	11
Poreska utaja	416
Neuplaćivanje poreza po odbitku	3
Zloupotreba položaja odgovornog lica	225
Zloupotreba u vezi sa javnom nabavkom	25
Zloupotreba u postupku privatizacije	4
Zaključenje restriktivnog sporazuma	7
Primanje mita u obavljanju privredne delatnosti	18
Davanje mita u obavljanju privredne delatnosti	5
Prouzrokovanje stečaja	2
Oštećenje poverilaca	16
Nedozvoljena proizvodnja	28
Nedozvoljena trgovina	177
Krijumčarenje	8
Onemogućavanje vršenja kontrole	7
Neovlašćena upotreba tuđeg poslovnog imena i druge posebne oznake robe ili usluga	139
Narušavanje poslovnog ugleda i kreditne sposobnosti	3
Odavanje poslovne tajne	11
Falsifikovanje novca	51
Falsifikovanje hartija od vrednosti	1
Falsifikovanje i zloupotreba platnih kartica	756
Falsifikovanje znakova za vrednost	1
Pranje novca	62
Zloupotreba ovlašćenja u privredi	8

U ovoj tabeli rezultati su prezentovani onako kako se zvanični statistički podaci vode. Očigledno je da je krivično delo koje se najčešće čini *falsifikovanje i zloupotreba platnih kartica*, dok se sa gotovo duplo ili čak i više puta manjim, ali i dalje značajnim brojem javljaju *poreska utaja*, *zloupotreba položaja odgovornog lica*, *nedozvoljena trgovina*, *neovlašćena upotreba tuđeg poslovnog imena i druge posebne oznake robe ili usluga* i *pronevera u obavljanju privredne delatnosti*. Ostala dela se javljaju u dvocifrenom broju, do je najmanje prijavljenih krivičnih dela *falsifikovanje znakova za vrednost* – samo jedno.

Treba istaći da se u doktrini smatra da je *poreska utaja* jedno od najtežih krivičnih dela protiv privrede, koje je usmereno direktno protiv poresko-fiskalnog sistema države, a ujedno je to krivično delo drugo po redosledu najčešće izvršenih krivičnih dela protiv privrede.²¹

21 Sabahudin Coković (2017). Poreska utaja u domaćem i uporednom krivičnom zakonodavstvu. *Poslovna ekonomija* 11(1), str. 272.

Kao što je rečeno, odredbama ZPPPA su takođe predviđena krivična dela, a od 2022. godine propisana su i dva nova krivična dela: *nedozvoljen promet opreme za fiskalizaciju* (član 175a) i *nedozvoljen promet računovodstvenih i drugih softvera* (član 175b), ali prema zvaničnim podacima Republičkog zavoda za statistiku od uvođenja nije zabeležena prijava ni osuda za ta krivična dela. Kao što smo napomenuli, zvanična, javno dostupna statistika se ne vodi za krivična dela protiv privrede (pa ni protiv bilo kog drugog objekta zaštite) iz sporednog krivičnog zakonodavstva. Imajući u vidu obuhvat krivičnopravne legislative koja van Krivičnog zakonika predviđa dela koja možemo svrstati u krivična dela protiv privrede, sigurno je da bi ukupan broj krivičnih dela protiv privrede bio značajno veći. Osim toga, i podaci koje smo analizirali, a koji obuhvataju privredni kriminalitet u osnovnom krivičnom zakonodavstvu, ne odnose se na pravna lica kao učinioce tih krivičnih dela jer se o krivičnim delima pravnih lica takođe ne vode zvanični statistički podaci.

3. KRIVIČNA DELA PROTIV PRIVREDE ILI PORESKA KRIVIČNA DELA?

Iako dvadeset druga glava srpskog Krivičnog zakonika nosi naziv krivična dela protiv privrede i njome se predviđa prilično velik broj krivičnih dela, mogli bismo se zapitati da li su sva krivična dela inkriminisana u glavi krivičnih dela protiv privrede zaista valjano sistematizovana prema pretežnosti objekta zaštite. Tako, recimo, mesto su u toj glavi našla i dva krivična dela koja se odnose na poreze, i to: *poreska utaja* i *neuplaćivanje poreza po odbitku*. S druge strane, Zakonom o poreskom postupku i poreskoj administraciji predviđeno je nekoliko krivičnih dela, a taj zakon ih tretira kao *poreska krivična dela*. Naime, ZPPPA pomenuta krivična dela predviđa u sedmom delu kaznene odredbe, i to u njegovoj prvoj glavi koja nosi naslov: *Poreska krivična dela*.²² Takva legislativna tehnika zaista je prava retkost u smislu da u sporednom krivičnom zakonodavstvu, odnosno propisima kojima se primarno reguliše određena vankrivična oblast, u ovom slučaju poreski postupak i poreski sistem, u delu kaznenih odredaba (koje naravno nisu retke), imamo naslov glave kojim se određuje pravna priroda krivičnih dela koja slede. Naime, nije retko, pa čak bismo mogli reći da je pravilo da se u okviru kaznenih odredaba propisa, osim drugih kaznenih dela, propisuju i krivična dela, ali ne i da im se određuje ovakav zajednički naziv. Mislimo da ta zanimljivost nije samo kakvo jezičko i teorijsko detaljisanje već, kako nam se čini, takvo normiranje ZPPPA može imati i drugih reperkusija u tumačenju i primeni tih normi.

Pomenutim poreskim propisom je definisano da su poreska krivična dela ona krivična dela koja su utvrđena ZPPPA i *drugim zakonom*, a koja kao moguću posledicu imaju potpuno ili delimično izbegavanje plaćanja poreza, sačinjavanje ili podnošenje falsifikovanog dokumenta od značaja za oporezivanje, ugrožavanje naplate

22 O poreskim krivičnim delima vid. Gordana Ilić Popov (2016). Poreska krivična dela u srpskom poreskom zakonodavstvu. *NBP – Nauka, bezbednost, policija* 21(1), str. 40-56.

poreza i poreske kontrole, nedozvoljen promet akciznih proizvoda i druge nezakonite radnje koje su u vezi sa izbegavanjem i pomaganjem u izbegavanju plaćanja poreza (član 135 stav 2 ZPPPA). Zaključujući na osnovu te norme, to bi značilo i da se dva navedena krivična dela propisana Krivičnim zakonikom (*poreska utaja i neuplaćivanje poreza po odbitku*), prema ZPPPA, koji predstavlja *lex specialis*, imaju smatrati *poreskim krivičnim delima*.

Da li je neko krivično delo *poresko ili nije*, značajno je, između ostalog, i zbog nadležnosti organa za njegovo otkrivanje. Tako je organ nadležan za otkrivanje poreskih krivičnih dela *Poreska policija* (član 135 stav 1 ZPPPA), koja u predistražnom postupku postupa kao organ unutrašnjih poslova i preduzima sve potrebne radnje, izuzev ograničenja kretanja. Poreska policija, između ostalog, u predistražnom postupku ima veoma slična ovlašćena kao i policija, pa bismo mogli zaključiti da je u Republici Srbiji na taj način izvršena određena specijalizacija organa za otkrivanje krivičnih dela u oblasti poreza.

Gledajući na to da je ZPPPA iz ugla krivičnog prava ipak jedan specijalni zakon, kojim se uređuje postupak utvrđivanja, naplate i kontrole javnih prihoda na koje se taj propis primenjuje; prava i obaveze poreskih obveznika; registracija poreskih obveznika te poreska krivična dela i prekršaji (član 1 ZPPPA), možda bi nomotehnički prihvatljivo rešenje bilo da *sva* poreska krivična dela treba da budu propisana u jednom zakonu, i to u ZPPPA. S tim u vezi se postavlja pitanje zašto su ta dva krivična dela iz oblasti poreza ipak propisana Krivičnim zakonikom, i to u glavi dela protiv privrede? Ranije je krivično delo *neuplaćivanje poreza po odbitku* i bilo propisano ZPPPA, ali je od 2009. to delo preneseno u Krivični zakonik. Sa pravom se u teoriji podseća da su nekada *sva* poreska krivična dela bila propisana sporednim krivičnim zakonodavstvom – Zakonom o poreskom postupku i poreskoj administraciji. Takvo rešenje i danas postoji u nekim stranim zakonodavstvima – npr. krivičnom zakonodavstvu Italije i Nemačke.²³

U ZPPPA su predviđene i neke procesne specifičnosti, pa se tako određene procesne odredbe primenjuju samo za poreska krivična dela. U tom smislu, propisuje se da je Poreska uprava – Poreska policija ta koja u predistražnom postupku, osumnjičenom koji nije obezbedio branioca postavlja branioca po službenoj dužnosti prilikom saslušanja zbog postojanja osnova sumnje da je učinio poresko krivično delo za koje je propisana kazna zatvora od osam godina ili teža kazna, u skladu sa zakonikom kojim je uređen krivični postupak. Rešenje o postavljanju branioca po službenoj dužnosti dostavlja se braniocu, a protiv tog rešenja žalba nije dozvoljena. Shodno njenoj nadležnosti, u ovom slučaju upravo Poreska uprava isplaćuje nagradu i nužne izdatke braniocu postavljenom po službenoj dužnosti u skladu sa zakonikom kojim je uređen krivični postupak. Posebna pravila su predviđena odredbama ZPPPA i kada je reč o krivičnoj prijavi za poreska krivična dela.

23 Jelena Kostić, Mina Zirojević (2017). Objekt zaštite krivičnih dela protiv privrede. *Privredna krivična dela* (prir. Ivana Stevanović, Vladimir Čolović), Beograd, str. 261.

4. UČINIOCI KRIVIČNIH DELA PROTIV PRIVREDE

Imajući u vidu važeće propise u Republici Srbiji, nesporno je da učinilac krivičnog dela može biti fizičko i pravno lice. Pod fizičkim licem se podrazumeva i *preduzetnik i odgovorno lice u pravnom licu*. U pogledu krivičnih dela protiv privrede, raste relativni značaj odgovora na pitanje – ko može biti subjekt tih krivičnih dela? Jasno je da, i u glavi krivičnih dela protiv privrede, učinilac pojedinih krivičnih dela može biti bilo koje lice, bez kakvih posebnih svojstava jer zakonik jednostavno subjekta krivičnog određuje zamenicom „ko“ – svako ko preduzme radnju odnosno ostvari druge elemente bića krivičnog dela.

S druge strane, određene dileme se javljaju kada je reč o odgovornom licu u pravnom licu kao subjektu krivičnog dela. Neretko se u praksi, naime, postavlja pitanje ko je to odgovorno lice u pravnom licu? To pitanje se posebno usložava u velikim privrednim društvima, čiji je privredni potencijal izuzetno veliki, pa je samim tim izuzetno visok i nivo društvene opasnosti eventualnih protivpravnih ponašanja odgovornih lica u tim društvima. Nesporno je da odgovorno lice u pravnom licu, u krivičnopravnom smislu ne mora biti nužno uvek i zakonski zastupnik pravnog lica. Prostor za takvo tumačenje otvoren je čak i samim odredbama Krivičnog zakonika (član 112 stav 5 KZ) kojima se predviđa da se: *odgovornim licem* u pravnom licu smatra lice koje na osnovu zakona, propisa ili ovlašćenja vrši određene poslove upravljanja, nadzora ili druge poslove iz delatnosti pravnog lica *i lice kome je faktički povereno obavljanje tih poslova*. Korak dalje, na osnovu iste odredbe KZ, odgovornim licem smatra se i službeno lice kad su u pitanju krivična dela kod kojih je kao izvršilac označeno odgovorno lice, a u tom zakoniku nisu predviđena u glavi o krivičnim delima protiv službene dužnosti, odnosno kao krivična dela službenog lica.

Dakle, za potrebe pokretanja krivičnog postupka u određenom trenutku neophodno je utvrditi ko je odgovorno lice u pravnom licu, što znači da je to nužno učiniti u najranijoj fazi, čak i pre pokretanja krivičnog postupka. To je važno jer je sudske odluke moguće doneti samo u odnosu na određeno optuženo lice: presudu – samo u odnosu na ono lice za koje se u optužnom aktu tvrdi da je učinilac krivičnog dela. Sudskoj praksi nije nepoznata situacija da se optužnim aktom tvrdi da je u pravnom licu bilo odgovorno jedno, ali da se na kraju krivičnog postupka utvrdi da je zapravo reč o sasvim drugom licu. U takvim slučajevima, razumljivo, ne donosi se osuđujuća sudska odluka u odnosu na lice koje je optužbom bilo označeno kao odgovorno, pa, shodno tome, to lice protiv kog se vodio, ali protiv njega, kao lica koje u konkretnom slučaju nije bilo odgovorno lice u pravnom licu nije okončan postupak, neretko ima pravo na naknadu štete po ovom osnovu. Da se to ne bi dešavalo, organ gonjenja je u obavezi da u optužnom aktu jasno odredi ko se smatra odgovornim licem u pravnom licu.

Osim toga, zanimljiva je i činjenica da krivična dela iz oblasti privrede može da učini i samo pravno lice, pod uslovom da je ostvarena korist za pravno lice ili da je kod odgovornog lica postojala takva namera. Međutim, iako je *Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela*²⁴ donet još 2008. godine, njegova primena u

24 Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, *Službeni glasnik RS* 97/2008.

praksi je zaista neznatna. Kao jedan od osnovnih razloga za takvu praksu u pogledu uspostavljanja krivične odgovornosti pravnih lica u literaturi se ističe da i dalje postoje privredni prestupi kao oblici kaznenih dela, te da su ukorenjeni u sudskoj praksi.

5. KAZNENA POLITIKA ZA KRIVIČNA DELA PROTIV PRIVREDE

Ukoliko sud utvrdi da je krivično delo učinjeno, konsekvantno i da je okrivljeni kriv za to delo, sud može izreći predviđene krivične sankcije, a ako se opredeli za kaznu, obavezan je da kaznu odmeri u zakonom propisanim granicama. Osim glavne, KZ ostavlja mogućnosti izricanja i sporedne kazne, a sudu se na raspolaganju, između ostalog, nalaze i mere upozorenja, pa i mere bezbednosti kojima smo posvetili naredna poglavlja. Pod određenim uslovima sud može da ublaži kaznu ili čak da učinioca oslobodi od kazne.

Godina	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	2023.
Broj osuđenih za krivična dela protiv privrede	589	999	932	1.169	1.543	1.609	1.592	1.448	1.144	1.008	842	885	762	859
Zatvor	130	197	219	347	566	331	337	298	231	207	142	164	199	207
Kućni zatvor	*	*	*	*	*	106	174	154	109	124	124	180	158	193
Novčana kazna	56	108	63	92	84	118	122	112	100	77	57	81	70	63
Uslovna osuda	400	682	644	722	891	1.050	955	879	704	597	515	458	334	393
Ostalo**	1	6	4	4	1	3	3	5	0	2	2	2	1	2
Sporedna kazna	134	312	259	367	374	448	547	548	404	362	242	251	239	-
Oslobođenje od kazne	2	6	2	4	1	1	1	0	0	1	2	0	0	1

* Statistički podaci nisu izdvajali izdržavanje kazne u prostorijama u kojima osuđeni stanuje (tzv. kućni zatvor).²⁵

** Rad u javnom interesu, oduzimanje vozačke dozvole, sudska opomena, vaspitna mera.

U posmatranom periodu od četrnaest godina, uočava se apsolutna dominacija uslovne osude, kao mere upozorenja izricane za krivična dela protiv privrede. U posmatranom periodu od 2010. sve do 2020. godine uslovna osuda je izricana iz godine u godinu, gotovo nikad ispod 60% svih izrečenih sankcija, a u nekim godinama je dostizala i udeo u sankcijama od skoro 70%. U poslednje tri posmatrane godine, primetan je njen blagi pad (do 43%), korelativno sa porastom kazne zatvora, uključujući i izdržavanje kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje. Iako već sama tendencija nešto češćeg izricanja kazne zatvora sama po sebi ukazuje na

25 Mogućnost izdržavanja kazne zatvora u prostorijama u naše krivično zakonodavstvo uvedena je Zakonom o izmenama i dopunama 2009. godine, ali je nedorečena odredba kojom je uvedena ta mogućnost pravila probleme u primeni, pa je iz tog razloga poboljšana Zakonom o izmenama i dopunama KZ već 2012. godine. U tom smislu treba tumačiti i njen izostanak iz zvanične statistike, a verovatno i značajno slabiju primenu te zakonske mogućnosti. Više vid. Zoran Stojanović (2024). *Komentar Krivičnog zakonika*, Predgovor, 13. izmenjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd, str. 10-14.

određeno pooštavanje kaznene politike, dužina trajanja izrečenih kazni zatvora to definitivno potvrđuje. Tako u posmatranom periodu uočavamo osetan porast kazni zatvora od šest meseci do dve godine te porast nešto težih kazni – sve do 10 godina zatvora (iako u apsolutnim brojevima nije reč u tako velikom broju slučajeva). Na početku posmatranog perioda kazne zatvora su se izricale dominantno u rasponu do jedne, maksimalno do dve godine, a poslednje tri godine značajno je veći broj kazni zatvora preko jedne, pa i preko dve godine zatvora. Uočava se i prilično visok procenat osuda u kojima je izrečena i sporedna kazna (novčana, rad u javnom interesu i oduzimanje vozačke dozvole), koji je dostizao i do 38%. Imajući u vidu prirodu krivičnih dela protiv privrede, iako o tome nema javno dostupne statističke analitike, osnovano bi se moglo pretpostaviti da je kao sporedna kazna u daleko najvećem broju slučajeva izricana novčana kazna, koja se može izreći i kad nije propisana ukoliko je delo učinjeno iz koristoljublja, a tek u nekom manjem, mislimo čak neznatnom broju možda se radilo o preostale dve kazne. I u pogledu izricanja sporedne kazne, za koju, kao što smo istakli, mislimo da je uglavnom novčana, primetan je porast u posmatranom periodu sa od oko 20% na nešto preko 30%, što je, prema našem mišljenju, u skladu sa karakterom krivičnih dela protiv privrede, u kojima dominira lukrativni motiv.

Iz navedene statistike jasno je da se mogućnost da lica osuđena za krivična dela protiv privrede budu oslobođena od kazne gotovo i ne koristi ili se koristi u promilima. Uprkos činjenici da se oslobađanje od kazne koristi veoma retko, zbog određenih specifičnosti krivičnih dela protiv privrede i u odnosu na njih predviđenih fakultativnih osnova za oslobođenje od kazne, smatramo da je zanimljivo pozabaviti se nešto detaljnije tim osnovima.

Krivičnim zakonikom (članom 58) predviđeno je da sud može osloboditi od kazne učinioca krivičnog dela 1) samo kad je to zakonom izričito predviđeno, ali može i 2) učinioca krivičnog dela učinjenog iz nehata kad posledice dela tako teško pogađaju učinioca da izricanje kazne u takvom slučaju očigledno ne bi odgovaralo svrsi kažnjavanja. Osim te dve mogućnosti, sud može osloboditi od kazne i 3) učinioca krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora do pet godina, ako posle izvršenog krivičnog dela, a pre nego što je saznao da je otkriven, otkloni posledice dela ili nadoknadi štetu prouzrokovanu krivičnim delom.

U vezi sa krivičnim delima protiv privrede, za našu analizu od naročitog značaja je prvi navedeni osnov za oslobođenje od kazne – oslobođenje od kazne kad to zakon izričito predviđa. Dakle, postoji mogućnost da se u posebnom delu Krivičnog zakonika²⁶ ili odredbama sporednog krivičnog zakonodavstva predvide uslovi pod kojima se učinilac određenog krivičnog dela ili nekog njegovog oblika može osloboditi od kazne. U tom smislu, recimo kod krivičnog dela *zaključenje restriktivnog sporazuma* iz člana 229 KZ²⁷, u drugom stavu predviđeno je da se „učinilac dela iz stava 1. ovog člana koji ispunjava uslove za oslobađanje od obaveze utvrđenom

26 Tako se, na primer, predviđa da se učinilac dela koji otkrije od koga nabavlja opojnu drogu može osloboditi od kazne. Vid. čl. 246a KZ.

27 Osnovni i jedini oblik tog dela glasi: „Ko u subjektu privrednog poslovanja zaključi restriktivni sporazum koji nije izuzet od zabrane u smislu zakona kojim se uređuje zaštita konkurencije, a kojim se određuju cene, ograničava proizvodnja ili prodaja, odnosno vrši podela tržišta, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina i novčanom kaznom.“

merom zaštite konkurencije u smislu zakona kojim se uređuje zaštita konkurencije, *može osloboditi od kazne*“. To je još jedan pokazatelj koliko su za primenu krivičnog prava značajni drugi propisi u oblasti privrede, bez kojih uopšte nije moguće primeniti daleko najveći broj odredaba koje se odnose na krivična dela protiv privrede, koja su, kao što smo pomenuli, neretko blanketnog karaktera. S tim u vezi, neophodno je podsetiti i da je u Republici Srbiji na snazi *Zakon o zaštiti konkurencije*²⁸ te da se upravo njime u članu 69 predviđa oslobađanje od obaveze utvrđenom merom zaštite konkurencije, bez čega nije moguće ni analizirati citiranu odredbu KZ kojom je predviđen fakultativni osnov za oslobađanje od kazne za krivično delo *zaključenje restriktivnog sporazuma*.

Takođe se i za krivično delo *zloupotreba u vezi sa javnom nabavkom* iz člana 228 KZ predviđa mogućnost oslobađanja od kazne. Poslednjim stavom tog člana predviđeno je da se „učinilac iz stava 1. ovog člana koji dobrovoljno otkrije da se ponuda zasniva na lažnim podacima ili na nedozvoljenom dogovoru sa ostalim ponuđačima, ili da je preduzeo druge protivpravne radnje u nameri da utiče na donošenje odluka naručioca pre nego što on donese odluku o dodeli ugovora, *može osloboditi od kazne*“.

Kako su svi osnovi za oslobađanje od kazne (kao i za ublažavanje) u našem krivičnom pravu fakultativnog karaktera, sud po svom slobodnom uverenju ocenjuje da li će učinioca osloboditi od kazne, uzimajući u obzir sve okolnosti, a naročito one koje su predviđene članom 54 KZ. Čak i ako sud odluči da učinioca oslobodi od kazne, on se smatra osuđivanim licem i biće upisan u kaznenu evidenciju, s tim što ne može da trpi bilo kakve pravne posledice osude. Prema tako osuđenom, a oslobodenom od kazne, nastupiće zakonska rehabilitacija ukoliko u roku od godinu dana od pravnosnažnosti presude to lice ne učini novo krivično delo²⁹ (čl. 98 KZ). U slučaju da sud učinioca ne oslobodi od kazne, uvek ostaje mogućnost da mu kaznu neograničeno ublaži (čl. 56 st. 1 tač. 2 i čl. 57 st. 4).

6. OBAVEZNO IZRICANJE MERE BEZBEDNOSTI ODUZIMANJE PREDMETA

Izricanje određenih mera bezbednosti kao vrste krivičnih sankcija u pojedinim slučajevima može po osuđeno lice da ima teže posledice nego sama izrečena kazna. Izricanje mera bezbednosti načelno je fakultativno, što znači da će sud, imajući u vidu pre svega svrhu mera bezbednosti (čl. 78 KZ) i sve zakonom propisane te u postupku utvrđene okolnosti, proceniti da li će izreći određenu meru bezbednosti ili ne. Međutim, pojedine mere bezbednosti se obavezno izriču za određena krivična dela, odnosno Krivičnim zakonikom se kod pojedinih mera, odnosno za pojedina krivična dela može predvideti i obavezno izricanje određenih mera bezbednosti. Tako, na primer, za meru bezbednosti obavezno oduzimanje predmeta³⁰ (čl. 87 KZ)

28 *Zakon o zaštiti konkurencije, Službeni glasnik RS 51/2009, 95/2013.*

29 Vid. čl. 98 KZ.

30 U pogledu posebnih uslova za oduzimanje imovinske koristi proistekle iz krivičnog dela u odnosu na pomenutu meru bezbednosti upor. Igor Vuković (2016). Oduzimanje imovinske koristi proistekle iz krivičnog dela – evropski okvir i srpsko zakonodavstvo. *Crimen 1*, str. 3–32.

predviđeno je da se može predvideti obavezno izricanje te mere, pa i obavezno uništavanje predmeta.

Treba reći da je upravo za učinioce pojedinih krivičnih dela protiv privrede predviđeno i obavezno izricanje pomenute mere bezbednosti – *oduzimanje predmeta*. Reč je, na primer, o krivičnom delu *krijumčarenje* iz člana 236 KZ. U poslednjem stavu tog člana se predviđa: „prevozno ili drugo sredstvo čija su tajna ili skrovitata mesta iskorišćena za prenos robe koja je predmet dela iz stava 1. ovog člana ili koje je namenjeno za izvršenje tih krivičnih dela – *oduzete se*, ako je vlasnik ili korisnik vozila to znao ili je mogao i bio dužan da zna“. Tako, na primer imajući u vidu zaprećenu kaznu, za to krivično delo može biti izrečena, recimo, i uslovna osuda, koja i ne pogađa previše osuđeno lice, ali se korišćeno prevozno ili drugo sredstvo obavezno mora oduzeti – što, zavisno od njegove vrednosti, zaista može veoma teško pogoditi učinioca ovog krivičnog dela ili čak treće lice pod uslovom da je to znalo ili moglo i bilo dužno da zna.³¹ Takođe, i kada je reč o krivičnom delu *nedozvoljena trgovina* (čl. 235 KZ), predviđeno je da će se roba i predmeti nedozvoljene trgovine oduzeti, kao što je slučaj i sa, na primer, krivičnim delom *davanje mita u obavljanju privredne delatnosti* (čl. 231 KZ).

Čini se da je sasvim opravdano obavezno izricanje mere bezbednosti oduzimanja predmeta u tim, ali i drugim slučajevima. Treba napomenuti da se tom merom bezbednosti u pojedinim slučajevima u određenoj meri utiče i da učinilac dalje ne vrši (ta ili srodna) krivična dela jer više nema sredstvo (barem ne ono kojim je ranije izvršio to delo) – kao je što to slučaj sa oduzimanjem predmeta od učinioca krivičnog dela *krijumčarenja*.³²

Kao što smo ranije objasnili, a ovde se nakratko vraćamo na tu temu, krivična dela protiv privrede propisuju se i tzv. sporednim krivičnim (suštinski vankrivičnim) zakonodavstvom, pa se tako i tim odredbama, po ugledu na KZ kao osnovni izvor krivičnog prava, predviđa i obavezno oduzimanje predmeta krivičnog dela. Tako se, na primer Zakonom o poreskom postupku i poreskoj administraciji, predviđa krivično delo *nedozvoljen promet akciznih proizvoda* (čl. 176 ZPPPA). U poslednjem stavu ovog člana određeno je i da će se *oduzeti proizvodi* koji se u skladu sa zakonom smatraju akciznim proizvodima, a koji su, suprotno propisima kojima se reguliše oporezivanje akcizama, nabavljeni radi stavljanja u promet ili stavljeni u promet, kao i proizvodi koji nisu posebno obeleženi propisanim kontrolnim akciznim markicama. I takvo rešenje je, prema našem mišljenju, sasvim opravdano.

31 Takođe se predviđa i obavezno oduzimanje lažnog novca u slučaju krivičnog dela *falsifikovanja novca* (čl. 241 KZ). Takvo rešenje zakonodavca sasvim je logično, međutim, za razliku od prethodno opisanog oduzimanja motornog vozila (što može biti, recimo, šleper izuzetno visoke vrednosti), u ovom slučaju primena mere obaveznog oduzimanja predmeta ne pogađa učinioca krivičnog dela tako teško – upravo jer se od njega oduzima *lažan novac*.

32 O tom delu vid. Jelena Kostić (2018). *Krivičnopravna zaštita finansijskih interesa Evropske unije*, Beograd, str. 104-105.

7. IZRICANJE MERE BEZBEDNOSTI ZABRANE VRŠENJA POZIVA, DELATNOSTI ILI DUŽNOSTI

Osim pomenute mere bezbednosti oduzimanje predmeta, i mera *zabrana vršenja poziva, delatnosti i dužnosti* u pojedinim slučajevima može biti značajno teža sankcija od kazne. Kao i druge, i ta mera bezbednosti predviđena je Krivičnim zakonikom, koji joj posvećuje svoj član 85. Predviđa se da sud *može* učiniocu krivičnog dela zabraniti vršenje određenog poziva, određene delatnosti ili svih ili nekih dužnosti vezanih za raspolaganje, korišćenje, upravljanje ili rukovanje tuđom imovinom ili za čuvanje te imovine ako se opravdano može smatrati da bi njegovo dalje vršenje takve delatnosti bilo opasno. Kao što možemo videti, odredbama KZ predviđa se da je izricanje te mere bezbednosti *fakultativno*, pa ukoliko su ispunjene pomenute pretpostavke, odluku o njenom izricanju *može* doneti sud. Ukoliko se odluči za njeno izricanje, sud određuje i trajanje mere, koje ne može biti kraće od jedne niti duže od deset godina, računajući od dana pravnosnažnosti odluke, s tim što se vreme provedeno u zatvoru, odnosno u zdravstvenoj ustanovi u kojoj je izvršena mera bezbednosti ne uračunava u vreme trajanja te mere. Na kraju, ukoliko se odluči da izrekne uslovnu osudu, sud *može* odrediti da će se ta osuda opozvati ako učinilac prekrši zabrane vršenja poziva, delatnosti ili dužnosti. Dakle, i u tom slučaju, kao i prilikom samog izricanja pomenute mere bezbednosti, sud *može*, ali i ne mora da odredi opozivanje uslovne osude.

Učinili smo ovaj kratak osvrt na osnovne odredbe kojima se u KZ reguliše izricanje te mere bezbednosti upravo iz razloga što odredbe o izricanju mere *zabrane vršenja poziva, delatnosti ili dužnosti* postoje i u Zakonu o poreskom postupku i poreskoj administraciji. Međutim, u ZPPPA je u tom smislu predviđeno i jedno rešenje koje nije u skladu sa Krivičnim zakonikom. Naime, u temeljnom poreskom zakonu je predviđeno krivično delo *nedozvoljeno skladištenje robe*³³ (čl. 176a ZPPPA) i u trećem stavu tog člana za učinioca pomenutog krivičnog dela predviđa se obavezno izricanje zabrane vršenja poziva, delatnosti ili dužnosti. Slovom propisa, predviđeno je da se odgovornom licu u pravnom licu i preduzetniku *izriče* i mera bezbednosti zabrane vršenja poziva, delatnosti ili dužnosti u trajanju od jedne do pet godina. Osim tog primera, i za učinioce ranije pomenutog krivičnog dela *nedozvoljen promet akciznih proizvoda* te krivičnih dela *nedozvoljen promet računovodstvenih i drugih softvera, nedozvoljen promet opreme za fiskalizaciju i poreska prevara u vezi sa porezom na dodatu vrednost proizvoda* predviđeno je *obavezno izricanje* te mere bezbednosti.

Prema našem mišljenju, ovakvo propisivanje *obaveznog* izricanja te mere bezbednosti nije u skladu sa odredbama Krivičnog zakonika, koji ne dozvoljava da se

33 *Iz sudske prakse:* Okrivljeni je oglašen krivim da je u suterenu, u prepravljenoj garaži u stan, skladištio dobra za koja ne poseduje propisanu dokumentaciju o poreklu robe, tako što je skladištio tehničku robu i to: 28 televizora, 97 igrica za konzolu plejstejšn, 18 džojstika, deset plejstejšna, 11 zvučnika, 187 nosača za TV, osam satova, šest kamera, sedam telefona, pet monitora, dva komada 3D naočara, 13 daljinskih upravljača, sedam električnih kablova, 2 X96 smart sprava, jedan ekran za TV. Presuda Višeg suda u Beogradu Kž1 638/22 od 18. oktobra 2022. i presuda Drugog osnovnog suda Beogradu K 281/20 od 8. juna 2022. godine. Preuzeto iz baze *PagrafLex* 18. septembra 2024.

zakonom može odrediti obavezno izricanje te mere bezbednosti, kao što se to, recimo, eksplicitno navodi u vezi sa merom oduzimanja predmeta (čl. 87 st. 3 KZ). Mislimo da to rešenje, koje nije redak primer da se u sporednom krivičnom zakonodavstvu propisuju rešenja suprotna onima koja su predviđena KZ, ipak treba izmeniti i uskladiti sa Krivičnim zakonikom.

8. JOŠ NEKE SPECIFIČNOSTI KRIVIČNIH DELA PROTIV PRIVREDE

Biće krivičnog dela sadrži skup obeležja na kojima se zasniva nevrednost jednog ponašanja. Možemo reći da su sva obeležja bića po dejstvu jednako važna za postojanje krivičnog dela.³⁴ S pravom se u doktrini navodi da se kao moguće subjektivno obeležje bića nesumnjivo ističe – odgovarajuća namera.³⁵ Na ovom mestu bismo želeli da ukažemo na *nameru*³⁶ kao subjektivni element bića pojedinih krivičnih dela protiv privrede. Pre svega, treba podsetiti da se krivična dela iz te grupe ne mogu izvršiti samo sa umišljajem, ali da je za postojanje značajnog broja krivičnih dela protiv privrede potrebna i određena namera, izričitim predviđanjem tog subjektivnog obeležja bića izrazom „ko u nameri...“. U krivičnom postupku za ta krivična dela neophodno je dokazati i postojanje te namere, koja se u značajnom broju krivičnih dela protiv privrede ogleda u pribavljanju protivpravne imovinske koristi sebi ili drugome, odnosno nešto ređe nanošenju drugome kakve štete. Specifičnost određenog broja krivičnih dela protiv privrede je i to što se ona izvršavaju *zloupotrebom službenog položaja*, odnosno položaja odgovornog lica. Pojedina krivična dela vrše se tako što se *daju lažni podaci* ili se određena lica *dovode odnosno održavaju u zabludi*. Određenu zajedničku karakteristiku nemalog broja krivičnih dela protiv privrede čini i to što postojanje kvalifikovanog oblika pojedinih krivičnih dela zavisi od određenog *novčanog cenzusa*, na primer *iznosa* obaveze koja se izbegava, ili od iznosa pribavljene protivpravne imovinske koristi.

9. ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Na osnovu svih opisanih aspekata privrednih (i poreskih) krivičnih dela, očigledno je da i u osnovnom i u sporednom krivičnom zakonodavstvu postoje brojna krivična dela protiv privrede, nezavisno od toga da li ih, i u kojoj meri opravdano, sam zakonodavac u sistematici KZ svrstava u tu grupu ili koliko su ona sama po svojoj prirodi krivična dela protiv privrede. Reč je o delima koja su definitivno podložna veoma čestim izmenama i dopunama, i to najčešće tako što se postojeća

34 Detaljno vid. Igor Vuković (2021), str. 67–68.

35 *Ibid*, str. 79.

36 Ukoliko kod učinioca nije postojala namera da delimično ili u potpunosti izbegne plaćanje poreza, doprinosa ili drugih dažbina onda ne možemo govoriti o ispunjenosti subjektivnog elementa poreske utaje a samim tim neće postojati ovo krivično delo. Milan Škulić, Veljko Delibašić (2018). Poreska utaja – normativna konstrukcija i neka sporna pitanja, *Krivično zakonodavstvo i funkcionisanje pravne države*, Trebinje, str. 71

krivična dela menjaju i dopunjuju, ali neretko i propisivanjem sasvim novih krivičnih dela. Iako nismo pristalice dinamičnih promena krivičnog zakonodavstva, ovde nam se takve promene unekoliko čine opravdanim jer su i drugi propisi u oblasti privrede veoma često podložni promenama – u duhu dinamičnosti same privrede kao ljudske delatnosti. Naime, kako se dešavaju promene u privrednom okruženju, menjaju se i norme kojima se privreda uređuje, a konsekvntno i odredbe koje se odnose na krivična dela protiv privrede – jer se određenim *odnosima u privredi* pruža i krivičnopravna zaštita.

Krivična dela protiv imovine su ona koja se najčešće vrše u Republici Srbiji, ali i krivična dela protiv privrede uzimaju ne tako mali deo krivičnopravne stvarnosti što, kako smo pokazali, potvrđuju zvanični statistički podaci. Ne treba prevideti ni činjenicu da se pojedina krivična dela iz te oblasti veoma teško otkrivaju i dokazuju. Kao što je to u nauci poznato, to je tzv. *kriminalitet belog okovratnika*³⁷, pa je i razumljivo da se češće otkrivaju krivična dela protiv privrede koja vrše fizička lica ili pojedina odgovorna lica u pravnom licu nego kada se to dešava u većim, možemo reći i organizovanim kriminalnim sistemima. Dakle, tih dela nema mnogo u organizovanom kriminalu – iz mnogo razloga, a zbog značajnog finansijskog potencijala i uticaja, teže se otkrivaju, kao što je, čini nam se, u tom slučaju i sasvim specifična struktura učinilaca tih dela.

Opravdano se može postaviti pitanje i šta je sa pravnim licima kao učiniocima krivičnih dela u ovoj oblasti jer je to jedna od oblasti u kojima je prostor za odgovornost pravnih lica daleko najveći – a u našoj sudskoj praksi krivičnih dela pravnih lica skoro da i nema. Upravo iz tog razloga teško je shvatljivo da postoji izuzetno veliki broj učinilaca krivičnih dela u oblasti privrede koji su u pravnom licu bili zaposleni u vreme izvršenja krivičnog dela, a sigurno je veoma često postojala namera da se ostvari određena korist i za samo pravno lice (čl. 6 *Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela*), a da se krivični postupak nije istovremeno vodio i protiv tog pravnog lica.

U pojedinim odredbama *Zakona o poreskom postupku i poreskoj administraciji*, kojima se predviđaju pojedina krivična dela, uočavaju se određene specifičnosti u pogledu mogućnosti oslobođenja od kazne. Da li će se učinilac osloboditi ili neće, po pravilu zavisi od toga da li će se učinilac sam prijaviti da je učinio krivično delo, pod uslovom da to učini pre nego što bude otkriven od nadležnih organa. Vredno je podsetiti i na to da je odredbama ZPPPA predviđeno obavezno izricanje mere bezbednosti oduzimanje predmeta, što je usklađeno sa KZ i sasvim opravdano, ali da se istovremeno, prema našem mišljenju unekoliko neopravdano i svakako suprotno Krivičnom zakoniku, predviđa i obavezno izricanje mere bezbednosti zabrana vršenja poziva delatnosti ili dužnosti, što bi, smatramo, *de lege ferenda*, trebalo uskladiti.

Treba biti svestan delikatnosti te sfere kriminaliteta te veoma često sofisticiranosti sredstava i načina izvršenja krivičnih dela protiv privrede, kao i ozbiljnog finansijskog i uticajnog potencijala učinilaca onih dela iz te grupe koja su sigurno najteža i društveno najopasnija. Osvrtom na pitanja izložena u ovom radu te prika-

37 Vid. Nikos Pasas, prevod: Tamara Jakimovska (2023). *Zakonito, ali užasno – „legalni Korporativni zločini“*. *Crimen* 1, 5–23, str. 5.

zom određenih statističkih podataka u vezi sa tim krivičnim delima, pokušali smo dati određeni doprinos uočavanju pojedinih specifičnosti i eventualnih nedoslednosti u ovoj grupi dela, kako bi se njihovoj analizi i poboljšavanju uvek pristupalo na što ozbiljniji način. Efikasnijim i boljim suprotstavljanjem krivičnim delima protiv privrede pomaže se ostvarenju možda jednog od najznačajnijih preduslova za smanjenje opšte stope kriminaliteta – stvaranju boljih uslova života i rada pojedinca, pa i celokupnog srpskog društva.

LITERATURA

- Coković Sabahudin (2017). Poreska utaja u domaćem i uporednom krivičnom zakonodavstvu. *Poslovna ekonomija* 11(1).
- Đukić Stanimir (2016). Analiza krivičnih dela privrednog kriminaliteta u Srbiji i delikti korupcije u privredi. *Vojno delo* 68(5).
- Ilić Popov Gordana (2016). Poreska krivična dela u srpskom poreskom zakonodavstvu. *NBP – Nauka, bezbednost, policija* 21(1).
- Jovanović Aleksandra (2022). Combating the criminal offense of tax evasion as a key factor in the fight against the “grey” economy (Suzbijanje krivičnog dela poreske utaje kao ključni faktor u borbi protiv „sive“ ekonomije). *Ekonomika* 4.
- Karličić Miljkan (2023). Krivično delo neuplaćivanje poreza po odbitku u krivičnom zakonodavstvu Srbije. *Žurnal za bezbednost i kriminalistiku* 2.
- Kostić Jelena (2018). *Krivičnopravna zaštita finansijskih interesa EU*, Beograd.
- Kostić Jelena, Zirojević Mina (2017). Objekt zaštite krivičnih dela protiv privrede. *Privredna krivična dela* (prir. Ivana Stevanović, Vladimir Čolović), Beograd.
- Pasas Nikos (2023). *Zakonito, ali užasno – legalni korporativni zločini*. prevod: T. Jakimovska, *Crimen* XIV 1.
- Stojanović Zoran (2013). Da li je Srbiji potrebna reforma krivičnog zakonodavstva? *Crimen* IV(2).
- Stojanović Zoran, Miloradović Olgica, Radisavljević Miljko, Trešnjev Aleksandar (2017). *Priručnik za suzbijanje privrednog kriminaliteta i korupcije*, Beograd.
- Stojanović Zoran (2024). *Krivično pravo – Opšti deo*, 29. izdanje, Novi Sad.
- Stojanović Zoran (2022). *Krivično pravo – Posebni deo*, 22. izdanje, Novi Sad.
- Stojanović Zoran (2024). *Komentar Krivičnog zakonika*, 13. izmenjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd.
- Vuković Igor (2021). *Krivično pravo – Opšti deo*, Beograd.

* * *

Zakon o akcizama, *Sl. glasnik RS* 22/2001, 73/2001, 80/2002, 43/2003, 72/2003, 43/2004, 55/2004, 135/2004, 46/2005, 101/2005 – dr. zakon, 61/2007, 5/2009, 31/2009, 101/2010, 43/2011, 101/2011, 6/2012 – usklađeni din. izn., 43/2012 – odluka, 76/2012 – odluka, 93/2012, 119/2012, 8/2013 – usklađeni din. izn., 47/2013, 4/2014 – usklađeni din. izn., 68/2014 – dr. zakon, 142/2014, 4/2015 – usklađeni din. izn., 5/2015 – usklađeni din. izn., 55/2015, 103/2015, 5/2016 – usklađeni din. izn., 108/2016, 7/2017 – usklađeni din. izn., 18/2018 – usklađeni din. izn., 30/2018, 4/2019 – usklađeni din. izn., 5/2020 – usklađeni din. izn., 7/2020 – izm. usklađenih din. izn., 78/2020 – izm. usklađenih din.

ozn., 153/2020, 11/2021 – usklađeni din. ozn., 53/2021, 32/2022 – odluka, 46/2022 – odluka, 50/2022 – odluka, 62/2022 – odluka, 73/2022 – odluka, 84/2022 – odluka, 89/2022 – odluka, 97/2022 – odluka, 110/2022 – odluka, 121/2022 – odluka, 130/2022 – odluka, 144/2022 – odluka, 6/2023 – odluka, 15/2023 – odluka, 25/2023 – odluka, 75/2023 i 30/2024 – usklađeni din. ozn.

Zakon o poreskom postupku i poreskoj administraciji, *Sl. glasnik RS* 80/2002, 84/2002 – ispr., 23/2003 – ispr., 70/2003, 55/2004, 61/2005, 85/2005 – dr. zakon, 62/2006 – dr. zakon, 63/2006 – ispr. dr. zakona, 61/2007, 20/2009, 72/2009 – dr. zakon, 53/2010, 101/2011, 2/2012 – ispr., 93/2012, 47/2013, 108/2013, 68/2014, 105/2014, 91/2015 – autentično tumačenje, 112/2015, 15/2016, 108/2016, 30/2018, 95/2018, 86/2019, 144/2020, 96/2021 i 138/2022.

Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, *Službeni glasnik RS* 97/2008

Krivični zakonik, *Sl. glasnik RS* 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

* * *

Presuda Višeg suda u Beogradu Kž1 638/22 od 18. oktobra 2022. i presuda Drugog osnovnog suda Beogradu K 281/20 od 8. juna 2022.

Presuda Višeg suda u Beogradu Kž1 651/21 od 16. novembra 2021.

* * *

Republički zavod za statistiku (2011). Punoletni učinioци krivičnih dela u Republici Srbiji, 2010. Bilten 546, Beograd.

<https://publikacije.stat.gov.rs/G2011/Pdf/G20115546.pdf>, 18. septembar 2024.

Republički zavod za statistiku (2012). Punoletni učinioци krivičnih dela u Republici Srbiji, 2011. Bilten 558, Beograd.

<https://publikacije.stat.gov.rs/G2012/Pdf/G20125558.pdf>, 18. septembar 2024.

Republički zavod za statistiku (2013). Punoletni učinioци krivičnih dela u Republici Srbiji, 2012. Bilten 576, Beograd.

<https://publikacije.stat.gov.rs/G2013/Pdf/G20135576.pdf>, 18. septembar 2024.

Republički zavod za statistiku (2014). Punoletni učinioци krivičnih dela u Republici Srbiji, 2013. Bilten 588, Beograd.

<https://publikacije.stat.gov.rs/G2014/Pdf/G20145588.pdf>, 18. septembar 2024.

Republički zavod za statistiku (2015). Punoletni učinioци krivičnih dela u Republici Srbiji, 2014. Bilten 603, Beograd.

<https://publikacije.stat.gov.rs/G2015/Pdf/G20155603.pdf>, 18. septembar 2024.

Republički zavod za statistiku (2016). Punoletni učinioци krivičnih dela u Republici Srbiji, 2015. Bilten 617, Beograd.

<https://publikacije.stat.gov.rs/G2016/Pdf/G20165617.pdf>, 18. septembar 2024.

Republički zavod za statistiku (2017). Punoletni učinioци krivičnih dela u Republici Srbiji, 2016. Bilten 629, Beograd.

<https://publikacije.stat.gov.rs/G2017/Pdf/G20175629.pdf>, 18. septembar 2024.

Republički zavod za statistiku (2018). Punoletni učinioци krivičnih dela u Republici Srbiji, 2017. Bilten 643, Beograd.

<https://publikacije.stat.gov.rs/G2018/Pdf/G20185643.pdf>, 18. septembar 2024.

Republički zavod za statistiku (2019). Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2018. Bilten 653, Beograd.

<https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G20195653.pdf>, 18. septembar 2024.

Republički zavod za statistiku (2020). Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2019. Bilten 665, Beograd.

<https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20205665.pdf>, 18. septembar 2024.

Republički zavod za statistiku (2021). Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2020. Bilten 677, Beograd.

<https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G20215677.pdf>, 18. septembar 2024.

Republički zavod za statistiku (2022). Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2021. Bilten 689, Beograd.

<https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/Pdf/G20225689.pdf>, 18. septembar 2024.

Republički zavod za statistiku (2023). Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2022. Bilten 702, Beograd.

<https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20235702.pdf>, 18. septembar 2024.

Republički zavod za statistiku (2024). Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2023. Saopštenje SK12, broj 186, god. LXXIV, 12. jul 2024, Beograd.

<https://publikacije.stat.gov.rs/G2024/Pdf/G20241186.pdf>, 18. septembar 2024.

*Branislav Ristivojević**

*Stefan Samardžić***

CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE ECONOMIC INTERESTS – SITUATION AND PERSPECTIVES³⁸

SUMMARY

The subject of the authors' attention are certain aspects of criminal acts against the economic interests, both those acts prescribed by the Criminal Code and those prescribed by the Law on Tax Procedure and Tax Administration. The paper points to the number of criminal acts in the field of economic interests, but also to certain specifics regarding the subjects of these criminal acts. It also points to the security measures that are obligatory to be imposed on the perpetrators of certain criminal acts against the economic interests. The authors further present statistical data regarding the submitted criminal reports and convictions for this group of criminal acts. The goal of the paper is reflected, firstly, in reviewing at the normative solutions related to criminal acts against the economic interests, in the sense of

* Faculty of Law, University of Novi Sad, b.ristivojevic@pf.uns.ac.rs

** Faculty of Law, University of Novi Sad, s.samardzic@pf.uns.ac.rs

38 The paper was created as a result of the author's research on the project "Suppression of economic crime in the Republic of Serbia – situation and perspectives", which is supported by the Faculty of Law in Novi Sad, and which is financed by the funds of the Provincial Secretariat for Higher Education and Scientific Research, Autonomous Province of Vojvodina.

critically analyzing the current legislative solutions, revealing certain contradictories in the regulations. Moreover, as the on of the goals of this paper, the authors finding the frequency of these acts in practice, as well as the analysis of which criminal acts from the group of acts against the economic interests are committed most often, and which are the least often committed. Everything presented is finally aimed at contributing and guiding whether and to what extent *de lege faren*da is necessary to change certain regulations in this area.

Key words: crime, economic interests, tax evasion, Criminal Code, security measures

UDK: 343.852:343.54/.55(497.11)

doi: 10.5937/crimen2403305N

ORIGINALNI NAUČNI RAD

PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 04.11.2024 / 09.12.2024.

Uroš Novaković*

MERA ZAŠTITE OD NASILJA U PORODICI – ZABRANA PRILASKA ŽRTVI NASILJA NA ODREĐENOJ UDALJENOSTI

Apstrakt. Nasilje u porodici, kao društveni fenomen, postaje pravno regulisano u poslednje dve decenije u Republici Srbiji. Veliki broj prijava za nasilje u porodici, koje se posledično javljaju kao sudski sporovi, govori da postoje izvesne teškoće sa kojima se sudovi suočavaju prilikom odlučivanja. Postojeći podaci o trendu nasilja ukazuju na to da treba nešto učiniti da bi se ta pojava barem umanjila, pošto je potpuno eliminisanje nasilja nemoguće ostvariti. Treba razgraničiti slučajeve koji treba da budu razmatrani pred sudom od onih koji ne predstavljaju nasilje u porodici. U skladu sa time, zakonske izmene nameću se kao jedno od rešenja. Veza krivičnog i porodičnog zakonodavstva ogleda se u tome što kršenje izrečene mere zaštite od nasilja u porodici u parničnom postupku povlači krivičnopravnu odgovornost.

Predmet analize u radu bile su presude u kojima se određuje mera zaštite zabrana prilaska. Pružen je pregled radnji nasilja koje dovode do izricanja mere i članova porodice između kojih se ta mera određuje (supružnici i bivši supružnici, sadašnji i bivši vanbračni partneri, lica u emotivnom odnosu, tazbinski i krvni srodnici).

Najčešće se kao nasilnici javljaju muškarci, i to sadašnji ili bivši supružnici. U svim slučajevima kada se izriče mera zabrane približavanja na određenu udaljenost postojalo je fizičko nasilje, sa čime smo potpuno saglasni. Istovremeno se u skoro svim posmatranim predmetima izriče i zabrana daljeg uznemiravanja, posebno zbog toga što fizičko nasilje, pre ili nakon njegovog izvršenja, karakteriše i psihičko nasilje (uvrede, pretnje). Postojanje samo psihičkog nasilja može da bude osnov za zabranu daljeg uznemiravanja. Korišćenje alkohola javlja se, gotovo neizostavno, kao uzrok vršenja nasilja. U posmatranim presudama najmanja udaljenost je dva metra, što je gotovo nedelotvorno usled blizine u kojoj se nasilnik i žrtva mogu naći, dok je najveća udaljenost 300 metara. Pruženi su kriterijumi za procenu suda kada je došlo do kršenja mere. Objektivno prilaženje na udaljenost manju od one utvrđene u presudi ne treba da dovodi do kršenja mere. Autor se zalaže za primenu subjektivnog kriterijuma koji govori da postoji namera kršenja izrečene mere zaštite.

Ključne reči: nasilje u porodici, mere zaštite, zabrana približavanja, udaljenost, članovi porodice

* Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, uros.novakovic@ius.bg.ac.rs. ORCID 0009-0002-9749-7369
Rad je rezultat istraživanja na strateškom projektu Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu za 2024. godinu pod naslovom *Problemi stvaranja, tumačenja i primene prava*, podtema „Vladavina prava, demokratija i ljudska prava“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

1. UVOD

Termin nasilje u porodici u pravnoj literaturi, kao i u uporednim zakonodavstvima, pojavio se početkom sedamdesetih godina XX veka.¹ U to vreme su se dogodile značajne društvene promene, te se posledično nasilje u porodici počinje sankcionisati i kao pravni institut. Do tada se nasilje u porodici, tačnije fizičko nasilje prema ženama i deci, smatralo privatnom stvari porodice i označavalo terminima *porodični poremećaj*, *porodični incident* ili *porodični izgred*.²

Nasilje u porodici u Republici Srbiji je predmet regulisanja u više zakona. Postoji tzv. multisektorski pristup nasilju u porodici. Porodičnim zakonom Republike Srbije iz 2005. godine³ uvedena je građanskopravna zaštita od nasilja u porodici. Ipak, u našem zakonodavstvu najpre je propisana krivičnopravna zaštita od nasilja u porodici. Nakon krivičnopravne regulacije koja je predviđena Krivičnim zakonom⁴ iz 2002. godine, išlo se za nešto blažim građanskopravnim merama. Sistem zaštite od nasilja u porodici zaokružen je 2017. godine donošenjem Zakona o sprečavanju nasilja u porodici.⁵

Građanskopravne mere zaštite od nasilja u porodici služe tome da se spreči dalje vršenje nasilja između članova porodice⁶ ili da se preventivno deluje na buduće nasilje. Jedna od predviđenih mera zaštite jeste i zabrana prilaska članu porodice na određenu udaljenost. Ta mera ima cilj da spreči dalje vršenje nasilja, nasilja koje je već nastalo, koje je već izvršeno. Svrha te mere jeste da se učinilac udalji od žrtve i da se nasilje ne ponavlja. Pokazalo se da je jedino rešenje u slučajevima fizičkog nasilja prostorno odvajanje nasilnika i žrtve. Ta mera, pre svega, ima u vidu da je između članova porodice došlo do fizičkog nasilja i iz tog razloga je sud određuje. Moguće je primeniti dvostruki pristup prilikom zakonskog regulisanja te mere – da se propiše tačno određena udaljenost ispod koje učinilac ne može prilaziti žrtvi u svim slučajevima (npr. 50 m, 100 m) ili da se ostavi sudovima da u skladu sa svojom (diskrecionom) procenom odrede koja udaljenost je adekvatna u svakom pojedinačnom slučaju.⁷ Srpski zakonodavac se vodio logikom drugog pristupa. Namera nam je da analizom slučajeva u kojima su sudovi određivali tu meru zaštite utvrdimo kolika je ta udaljenost, između kojih članova porodice se izriče, u kojim slučaje-

1 Nasuprot vladajućoj terminologiji, u stranoj porodičnopravnoj literaturi na engleskom jeziku, gde se nasilje u porodici označava terminom *domestic violence*, postoje (zaista retko) i autori koji koriste drugi termin – *domestic abuse*. J. Sendall (2017). *Family Law*, Oxford, p. 375.

2 E. Schneider (2000). *The Law and Violence Against Women in the Family at Century's End: The US Experience*. *Cross Currents* (eds. S. Katz, J. Eekelaar, M. Maclean), Oxford, p. 474. Promene u terminologiji u vezi sa nasiljem u porodici vid. u R. Dobash, R. Dobash (2000). *Violence Against Women in the Family*. *Cross Currents* (eds. S. Katz, J. Eekelaar, M. Maclean), Oxford, p. 495.

3 *Sl. glasnik RS* 18/2005, 71/2011 – dr. zakon 6/2015.

4 *Sl. glasnik RS* 85/2005, 88/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019.

5 *Sl. glasnik RS* 94/2016 i 10/2023 – dr. zakon.

6 O tome da mere zaštite od nasilja u porodici treba objektivno da spreče nasilnika da ponovi akt nasilja, S. Vuković (2005). *Komentar Porodičnog zakona*, Poslovni biro, Beograd, str. 176.

7 K. Donovan (1998). *A Right to Know One's Parentage*, *International Journal of Law, Policy and the Family* 2(1), p. 35.

vima (radnjama) nasilja i koji su razlozi naveli sud da odredi baš tu udaljenost koja je određena u meri zaštite.

2. MERE ZAŠTITE OD NASILJA U PORODICI

U našem pravu su predviđene sledeće mere zaštite od nasilja u porodici: izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti, izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti, zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti, zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice i zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice.

Za razliku od drugih pravnih sistema u kojima su tačno određene mere zaštite propisane za određene osobe,⁸ u Srbiji je moguće, prema zakonskom tekstu, bilo koju meru zaštite izreći za bilo koju osobu koja se prema Porodičnom zakonu smatra članom porodice. Tako, na primer, mera iseljenja iz stana može biti određena osobama koje ne žive zajedno niti su ikada živele zajedno.⁹ Takođe, ni radnje nasilja u porodici nisu vezane za mere zaštite, pa se tako u tužbenom zahtevu može tražiti da se za radnju nasilja svako drugo drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje odredi mera iseljenja iz stana, što nikako ne odgovara *ratio legis* institutu nasilja u porodici. Tu nelogičnost možemo oslikati jednim primerom. Pretpostavimo da jedna od dve osobe koje su nekoliko meseci bile u emotivnoj ili seksualnoj vezi (što u savremeno doba predstavlja neretko činjenično stanje) a nikada nisu živele zajedno, nakon prestanka emotivno-seksualne veze upućuje uvrede ili se drsko ponaša, tako što u zajedničkom društvu priča na loš i uvredljiv način o toj drugoj osobi. Drugi emotivni/seksualni „partner“ može na osnovu zakonske norme tražiti da se navodni nasilnik iseli iz svog stana i da se navodna žrtva useli. Ne vidimo kako bi iko ko se bavi pravnom praksom (ili pravnom teorijom) mogao da podrži donošenje takve presude. Vezivanjem određenih mera zaštite za određena lica, kao i za određene radnje nasilja, izbeglo bi se da sudovi ulaze u razmatranje (meritum) spora povodom određivanja mera zaštite od nasilja u porodici. Na taj način bi sve takve i slične tužbe bile odbačene usled nedostatka pravnog interesa. Broj predmeta nasilja u porodici i prema Zakonu o sprečavanju nasilja u porodici govori u prilog takvih ili sličnih izmena zakona te rasterećivanja sudova.¹⁰ Sadržinski posmatrano, postoji

8 J. Herring (2007). *Family Law*, Oxford, p. 271.

9 U teoriji se navodi da je slično i prema Zakonu o sprečavanju nasilja u porodici, N. Pantelić, S. Mališić (2018). Pet meseci primene Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u Republici Srbiji, *Pravni život* 10, str. 92 i dalje.

10 Prema podacima MUP-a, policijski službenici su 2020. godine izrekli 29.540 hitnih mera, dok je u oko 70% slučajeva izrečena hitna mera privremene zabrane učiniocu da kontaktira sa žrtvom nasilja i prilazi joj. Prema podacima Ministarstva pravde u periodu jun 2017. godine – decembar 2020. godine, nakon vrednovanja procene rizika od strane policijskih službenika, osnovna javna tužilaštva su podnela 64.402 predloga za produženje hitnih mera, dok su osnovni sudovi usvojili 63.033 predloga (97,87%).

Tokom 2018. godine bilo je 28.778 prijava za nasilje u porodici (izrečeno 19.171 hitna mera), 2019. godine 30.921 prijava (izrečeno 21.230 hitnih mera), 2020. godine 29.901 prijava (izrečene

još jedan argument i to upravo onaj koji govori da bi se takvim profilisanjem sud bavio „stvarnim“ slučajevima nasilja u porodici gde je zaista potrebna intervencija porodičnog zakonodavstva, ne i pokušajima izigravanja zakona i umanjivanja značaja nasilja u porodici.

Posmatrajući države u regionu, crnogorskim zakonom je takođe predviđena mera zaštite zabrana približavanja,¹¹ ali ne i zabrana pristupa u mesto rada ili mesto stanovanja. Za razliku od crnogorskog zakona, makedonsko porodično zakonodavstvo propisuje širok krug privremenih mera za zaštitu od nasilja u porodici koje se odnose na zabranu prilaska nasilnika: zabrana da maltretira, uznemirava, telefonira, kontaktira ili da na bilo koji način komunicira sa članom porodice, direktno ili indirektno; zabrana da se približava stanu, radnom mestu ili određenom mestu koje često posećuje član porodice; zabrana pristupa mestu stanovanja, bez obzira na to ko je njegov vlasnik, do donošenja odluke nadležnog suda.¹² Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske u članu 12 sadrži originalno rešenje da se nasilnik ne može približiti žrtvi na udaljenosti od najmanje 200 metara.¹³ S druge strane, u Federaciji BiH nije određena ta udaljenost. Prema članu 12 Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, zaštitna mera zabrane približavanja žrtvi nasilja u porodici može se izreći osobi koja je učinila nasilje u porodici. U rešenju kojim sud izriče meru zabrane približavanja žrtvi nasilja u porodici, nadležni sud će odrediti mesta ili područja, te udaljenost ispod koje se nasilna osoba ne sme približiti žrtvi nasilja u porodici.¹⁴ Hrvatski zakonodavac koristi istu tehniku kao u Srbiji. Tako, u članu 16 Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji, zaštitna mera zabrane približavanja, uznemiravanja ili uhođenja žrtve može se izreći počinitelju nasilja u obitelji ako postoji opasnost da bi počinitelj prema toj osobi mogao ponoviti nasilje u obitelji. U odluci kojom sud izriče meru određiće se mesta ili područja te udaljenost ispod koje se počinitelj ne sme približiti žrtvi nasilja u obitelji, odnosno zabraniti uznemiravanje ili uhođenje žrtve.¹⁵

2. ZABRANA PRILASKA NA ODREĐENU UDALJENOST

U ovom delu rada ćemo prikazati kako su sudovi primenjivali meru zaštite zabrane prilaska na određenu udaljenost. Predmet analize su bile prvostepene presude koje su postale pravnosnažne i drugostepene presude koje su sudovi donosili po žalbi stranke protiv koje je određena ta mera zaštite (ukupno 28 presuda). Radi si-

20.804 hitne mera). D. Kolarić, S. Marković (2022). Analiza dosadašnje primene Zakona o sprečavanju nasilja u porodici, *Analiza Pravnog fakulteta u Beogradu* 70(1), str. 201 i dalje.

Primetno je da u izuzetno visokom procentu procenu rizika vrše policijski službenici u odnosu na broj prijave nasilja, kao i da tužilaštvo određuje hitne mere.

11 R. Korać (2012). Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Crne Gore – osnovna opredjeljenja. *Nasilje u porodici* (ur. S. Panov, M. Janjić Komar, M. Škulić), Beograd, str. 175.

12 D. Micković, A. Ristov (2012). Porodično nasilje i njegovo pravno regulisanje u Republici Makedoniji. *Nasilje u porodici* (ur. S. Panov, M. Janjić Komar, M. Škulić), Beograd, str. 211.

13 S. Panov (2016). *Porodično pravo*, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, Beograd, str. 389.

14 *Sl. novine FBiH* 20/2013 i 75/2021

15 *Narodne novine* 70/17, 126/19, 84/21, 114/22 i 36/24.

stematicnosti, podelili smo presude prema tome ko se od članova porodice koji su tako definisani Porodičnim zakonom javlja kao tužilac, odnosno tuženi, to jest prema kome je određena mera zaštite zabrane prilaska i na kojoj udaljenosti.

3.1. *Supružnici i bivši supružnici*

Kada je reč o supružnicima i bivšim supružnicima, ta mera zaštite javlja se kao neophodna u slučaju postojanja nasilja. Za razliku od drugih kategorija članova porodice, u slučaju supružnika čak ni nepostojanje zajedničkog života ne isključuje primenu te mere jer neretko postoje značajne porodične veze, bilo zbog zajedničke dece, bilo zbog toga što brakorazvodni postupak i dalje traje. Jačina prethodnog emotivno-bračnog odnosa nalaže pružanje zaštite i nakon prestanka braka ili zajedničkog života supružnika.

Suprugu je određena mera zabrane daljeg uznemiravanja supruge, a odbijena je mera iseljenja iz stana i zabrane prilaska na udaljenost manju od 100 metara.¹⁶ Apelacioni sud je potvrdio tu presudu.¹⁷

Suprugu je određena mera zabrane prilaska supruzi na udaljenost manju od 300 metara i zabrana pristupa u mesto stanovanja i mesta rada na manje od 300 metara te zabrana daljeg uznemiravanja, ali je odbijena mera iseljenja iz stana.¹⁸ Apelacioni sud je potvrdio tu presudu.¹⁹

Suprugu je određena privremena mera zabrane prilaska supruzi na udaljenosti manjoj od 300 metara i zabrana pristupa u mesto stanovanja i mesta rada manje od 300 metara te mera iseljenja iz stana i zabrana prilaska na udaljenost manju od 300 metara.²⁰ Viši sud je potvrdio to rešenje.²¹

Suprugu je određena mera zabrane prilaska supruzi na udaljenosti manjoj od 100 metara i zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja i mesta rada na udaljenost manju od 100 metara te zabrana daljeg uznemiravanja. Mere traju 12 meseci. Sud je dao obrazloženje i naveo da je svrha da se predupredi novo nasilje te žrtvi omogućiti nesmetano kretanje. Zabrana prilaska ima preventivni karakter i navodi se da udaljenost od 100 metara onemogućava da izvršilac nasilja ima pristup u prostor vidokruga žrtve nasilja, da žrtva nesmetano i bezbedno obavlja svoje svakodnevne životne aktivnosti, nespupana strahom da će je izvršilac nasilja uznemiravati samim svojim pojavljivanjem, uhođenjem i drugim sličnim ponašanjem. Rastojanje koje je sud odredio, a koje ne može biti manje od 100 metara, treba da spreči pristup tuženom kao izvršiocu nasilja u prostor određen vidnim poljem žrtve nasilja.²² To je izuzetno dobro obrazložena sudska odluka, koja predstavlja izuzetak jer sud navodi razloge zašto je odredio datu udaljenost. Smisao zakonskog regulisanja da se sudu da diskreciona ocena za određivanje udaljenosti u slučaju zabrane prilaska upravo je

16 Presuda Prvog osnovnog suda u Beogradu P2 3228/12 od 24. oktobra 2013.

17 Presuda Apelacionog suda u Beogradu Gž2 645/14 od 19. novembra 2014.

18 Presuda Drugog osnovnog suda u Beogradu P2 567/14 od 23. maja 2014.

19 Presuda Apelacionog suda u Beogradu Gž2 549/14 od 3. oktobra 2014.

20 Rešenje Drugog osnovnog suda u Beogradu P2 2186/14 od 4. marta 2015.

21 Rešenje Višeg suda u Beogradu Gž2 211/15 od 30. septembra 2015.

22 Presuda Opštinskog suda u Arandelovcu P2 213/09 od 1. oktobra 2009.

u tome da se pruži obrazloženje zašto je određena. Videćemo u daljem tekstu rada da u najvećem broju presuda izostaje bilo kakvo obrazloženje zašto je određena baš ta udaljenost.

Suprugu se zabranjuje da prilazi supruzi na udaljenosti manjoj od 100 metara, uz mere iseljenja iz stana i zabrane daljeg uzmemiravanja. U pitanju je bio postupak za razvod braka.²³

Suprugu se zabranjuje da prilazi supruzi i deci na udaljenosti manjoj od 300 metara. Određena je i mera zabrane daljeg uznemiravanja,²⁴ ali nije usvojena mera iseljenja iz stana, bez obrazloženja, što je kontradiktorno ako ne sme da prilazi na 300 metara. Pitanje je kako će živeti u istom domaćinstvu a da ne sme da priđe na 300 metara?! U pitanju je bio postupak za razvod braka.²⁵

Suprugu se zabranjuje prilazak na manje od 500 metara, uz zabranu daljeg uznemiravanja i zabranu pristupa oko mesta stanovanja na 500 metara. U pitanju je bio postupak za razvod braka.²⁶

Suprugu se zabranjuje da prilazi supruzi na udaljenosti manjoj od 500 metara, uz meru iseljenja iz porodične kuće, zabranu daljeg uznemiravanja, zabranu pristupa u prostor oko mesta rada i stanovanja na udaljenost manju od 500 metara.²⁷

Suprugu se izriču mera zabrane prilaska supruzi na udaljenosti manjoj od 200 metara i zabrana daljeg uznemiravanja. Mera je izrečena u okviru postupka razvoda braka.²⁸

U tom slučaju stranke su bile bivši supružnici. Izrečene su mere iseljenja iz stana bivšem suprugu, zabrana prilaska na udaljenosti manjoj od 100 metara, zabrana pristupa mestu stanovanja i mestu rada bivše supruge ispod 200 metara i zabrana daljeg uznemiravanja na period od godinu dana. U ovom slučaju je specifično to što su sve izrečene mere zaštite, osim poslednje, određene na period od 10 meseci, što je jedinstveno rešenje u sudskoj praksi po pitanju dužine trajanja mera zaštite.²⁹ Po pravilu se mere zaštite izriču na period od godinu dana iako zakon kaže

23 Presuda Drugog opštinskog suda u Beogradu P2 392/08 od 3. aprila 2009.

24 Zabrana uznemiravanja kao mera zaštite postoji i u uporednom pravu. Tako, u pravu Engleske postoji *non molestation order*. R. Probert (2009). *Cretney and Probert's Family Law*, London, p. 122. Ova mera se može odrediti u tačno određenom vremenskom trajanju, ali može biti i neodređenog trajanja, bez konkretnog preciziranja, sa ciljem prevencije daljeg uznemiravanja žrtve. M. Welstead, S. Edwards (2011). *Family Law*, Oxford, p. 120. Tu normu tumačimo tako da sud može propisati da zabrana uznemiravanja može trajati dok postoji potreba ili dok se ne utvrdi da žrtva nema strah od nasilnika. Ipak, ne nalazimo da je takvo rešenje poželjno, imajući u vidu da neodređenost trajanja mere zaštite izaziva pravnu nesigurnost.

25 Presuda Drugog osnovnog suda u Beogradu P2 215/14 od 30. maja 2016.

26 Presuda Prvog osnovnog suda u Beogradu P2 1853/15 od 23. marta 2016.

27 Presuda Osnovnog suda u Valjevu P2 140/13 od 10. maja 2013.

28 Presuda Opštinskog suda u Mladenovcu P2 540/08 od 15. januara 2009.

29 Kada je u pitanju vremensko trajanje mera zaštite od nasilja u porodici, pretežno se one izriču u jedinstvenom trajanju, i to se obično predviđa, kao u Srbiji, njihovo maksimalno trajanje. Međutim, u pravu Republike Srpske propisuje se i minimum i maksimum trajanja mere – mera zaštite se može izreći u periodu od najmanje 30 dana do čak dve godine. D. Radić (2012). Pravna zaštita od nasilja u porodici u pravu Republike Srpske. *Nasilje u porodici* (ur. S. Panov, M. Janjić Komar, M. Škulić), Beograd, str. 241. Ne možemo da ne primetimo da je rok od najmanje 30 dana prekratak, ali i da je maksimum trajanja mere od čak dve godine neopravdano dugačak rok.

da mere traju najviše godinu dana, što znači da može biti i kraće. Nakon izrečenih mera nastavilo se nasilje i oboje su vršili nasilje jedno prema drugom, i to verbalnim nasiljem, omalovažavanjem, vređanjem i pretnjama. Sud je utvrdio da nema realne opasnosti od napada na život i telo i nanošenja telesnih povreda.³⁰ Apelacioni sud je ukinuo tu presudu u delu koji se odnosi na zabranu prilaska na udaljenost manju od 200 i 100 metara.³¹

Bivšem suprugu se zabranjuju prilazak bivšoj supruzi na udaljenost manju od 150 metara te pristup oko mesta rada i stanovanja na manje od 150 metara i dalje uznemiravanje.³²

Bivšem suprugu se zabranjuju približavanje bivšoj supruzi na udaljenost manju od 10 metara i zabrana daljeg uznemiravanja.³³

Bivšem suprugu se zabranjuju prilazak na udaljenost manju od 10 metara, pristup u mesto stanovanja ispod 10 metara i zabrana daljeg uznemiravanja.³⁴

Bivšem suprugu se zabranjuju prilazak bivšoj supruzi na udaljenosti manjoj od 150 metara od mesta rada i mesta stanovanja i dalje uznemiravanje. Nije određena mera zabrane prilaska, što je, prema našem mišljenju, propust suda.³⁵

Bivšem suprugu se zabranjuju prilazak bivšoj supruzi na udaljenost manju od 100 metara od mesta stanovanja supruge i dalje uznemiravanje.³⁶ Prethodno je određena ista mera, ali tom presudom nije određena mera zabrane prilaska deci na udaljenosti manjoj od 100 metara uz obrazloženje da su deca punoletna i da majka traži meru u njihovo ime bez postojanja aktivne legitimacije.³⁷ Takvo obrazloženje suda nalazimo kao potpuno opravdano, s obzirom na to da roditeljsko pravo prestaje sa 18. godinom deteta, te dete postaje potpuno poslovno sposobna osoba koja može samostalno tražiti zaštitu od nasilja u porodici.

Bivšem suprugu se zabranjuje prilazak bivšoj supruzi na udaljenosti manjoj od 100 metara, određuje se iseljenje iz porodične kuće, a odbija se zahtev da se odredi zabrana prilaska deci na udaljenosti manjoj od 100 metara. Mere zaštite traju u periodu od šest meseci. Obrazloženje suda je da ne postoji kontinuirano nasilje i da je to izolovan incident. Ovo je retkost da se u sudskoj praksi navodi da je reč o izolovanom incidentu kao radnji nasilja u porodici.³⁸ Slični stavovi postoje i u teoriji – ukoliko je reč o samo jednom incidentu, a ne o modelu ponašanja, u nekim slučajevima sud ne treba da izrekne meru zaštite.³⁹ Bitan element izricanja mera zaštite

30 Presuda Prvog osnovnog suda u Beogradu P2 508/11 od 8. aprila 2013.

31 Presuda Apelacionog suda u Beogradu Gž2 1005/13 od 9. decembra 2013.

32 Rešenje Trećeg osnovnog suda u Beogradu P2 245/16 od 28. marta 2016.

33 Presuda Osnovnog suda u Smederevu P2 330/16 od 25. oktobra 2016.

34 Presuda Osnovnog suda u Smederevu P2 443/16 od 11. aprila 2017.

35 Presuda Prvog osnovnog suda u Beogradu P2 9075/10 od 10. marta 2011.

36 Presuda Opštinskog suda u Požarevcu P2 13/08 od 5. septembra 2008.

37 Presuda Opštinskog suda u Požarevcu P2 13/07 od 3. maja 2007.

38 Presuda Opštinskog suda u Valjevu P2 376/07 od 29. februara 2008. Naknadno je odbijen zahtev za produženjem mere za još šest meseci, P2 248/08 od 23. juna 2009.

39 S. Čorac (2018). Uticaj nasilja u porodici na povredu prava na poštovanje porodičnog života: praksa Evropskog suda za ljudska prava i sudska praksa u Republici Srbiji. *Porodični zakon: dvanaest godina posle* (ur. M. Draškić, N. Šarkić, J. Arsić), Beograd, str. 137.

jeste početak trajanja roka. Kako se najčešće mere određuju u trajanju od godinu dana, neophodno je da prvostepeni sud odredi, to jest navede datum od kada se računa početak trajanja mere.⁴⁰ Pretpostavljamo da je to od dana donošenja presude.

Bivšem suprugu se izriče zabrana daljeg uznemiravanja, a odbijaju se mere iseljenja iz stana, zabrana prilaska na udaljenost manju od 500 metara i prilazak na manje od 500 metara od mesta stanovanja, uz obrazloženje da nisu srazmerne verbalnom nasilju. Supruga se dobrovoljno iselila iz stana, te nije bilo nasilja.⁴¹ Apelacioni sud je potvrdio tu presudu i naveo da nakon fizičkog razdvajanja bivših supružnika nije bilo većeg nasilja već povremenih fizičkih incidenata lakšeg intenziteta.⁴² To je primer presude gde sud daje odlično obrazloženje, kada postoji samo verbalno nasilje, te se posledično ne mogu određivati mera zaštite iseljenja iz stana ni zabrana prilaska. Dovoljno je izreći zabranu daljeg uznemiravanja, kao najblažu meru.

Bivšem suprugu se izriče zabrana daljeg uznemiravanja, a odbijaju se mere iseljenja iz stana i zabrana prilaska na udaljenosti manjoj od 500 metara, uz obrazloženje da nisu srazmerne verbalnom nasilju. Supruga se dobrovoljno iselila iz stana, nije bilo nasilja.⁴³ Apelacioni sud je potvrdio tu presudu i naveo da nakon fizičkog razdvajanja bivših supružnika nije bilo većeg nasilja već povremenih fizičkih incidenata lakšeg intenziteta.⁴⁴

Bivšem suprugu se zabranjuju pristup oko mesta rada i stanovanja bivše supruge na manje od 200 metara i dalje uznemiravanje.⁴⁵ Presuda je potvrđena presudom Apelacionog suda u Beogradu.⁴⁶

Bivšem suprugu se zabranjuju prilazak bivšoj supruzi na udaljenost manju od 200 metara, pristup oko mesta stanovanja na manje od 200 metara i dalje uznemiravanje.⁴⁷ Presuda je potvrđena presudom Apelacionog suda u Kragujevcu.⁴⁸

Odbijen je predlog bivšeg supruga za određivanje mere zabrane prilaska bivšoj supruzi na udaljenost manju od 100 metara i prilazak mestu stanovanja na udaljenost manju od 100 metara, a određena je mera zabrane daljeg uznemiravanja.⁴⁹ Apelacioni sud u Kragujevcu je potvrdio tu presudu.⁵⁰

40 U tom smislu presuda Apelacionog suda u Beogradu Gž2 1283/13 od 26. decembra 2013.

41 Presuda Drugog osnovnog suda u Beogradu P2 3616/13 od 7. jula 2014.

42 Presuda Apelacionog suda u Beogradu Gž2 510/16 od 15. juna 2016.

43 Presuda Drugog osnovnog suda u Beogradu P2 648/15 od 9. februara 2016.

44 Presuda Apelacionog suda u Beogradu Gž2 488/16 od 15. juna 2016.

45 Presuda Prvog osnovnog suda u Beogradu P2 1155/11 od 14. aprila 2011.

46 Presuda Apelacionog suda u Beogradu Gž2 716/14 od 30. decembra 2014.

47 Presuda Osnovnog suda u Čačku P2 410/21 od 28. septembra 2022.

48 Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu Gž2 39/23 od 7. februara 2023.

49 Presuda Osnovnog suda u Gornjem Milanovcu P2 131/20 od 15. jula 2021.

50 Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu Gž2 412/21 od 24. decembra 2021. Sud navodi: „...Imajući u vidu da je nesporna činjenica da između tužilje i tuženog nije bilo neposrednih-ličnih kontakata od dana 2. 5. 2018. godine, te kako je utvrđeno da tuženi nije ugrožavao telesni integritet tužilje ni pre tri i po godine, to po nalaženju ovog suda nije opravdano da se tuženom ograniči sloboda kretanja i da mu se zabrani približavanje tužilji na udaljenost manju od 100 m, kao i kući u kojoj tužilja stanuje sa roditeljima u istom rastojanju. Ovo posebno kada se ima u vidu

3.2. Vanbračni partneri i bivši vanbračni partneri

Imajući u vidu da su u statusnom delu brak i vanbračna zajednica ravnopravni, nalazimo da isto što smo naveli za brak u slučaju nasilja u porodici i mere zabrane prilaska važi i za vanbračnu zajednicu.

Vanbračnom partneru se zabranjuje prilazak vanbračnoj partnerki na udaljenosti manjoj od 50 metara, prilazak mestu stanovanja na udaljenosti manjoj od 50 metara i dalje uznemiravanje.⁵¹

Bivšem vanbračnom partneru se zabranjuje prilazak bivšoj vanbračnoj partnerki na udaljenosti manjoj od 500 metara, određuje se iseljenje iz stana, zabranjuje prilazak mestu stanovanja na udaljenosti manjoj od 500 metara.⁵²

Bivšem vanbračnom partneru se zabranjuje prilazak bivšoj vanbračnoj partnerki na udaljenosti manjoj od 10 metara, prilazak mestu stanovanja na udaljenosti manjoj od 200 metara i dalje uznemiravanje.⁵³

Bivšem vanbračnom partneru je određena mera zaštite zabrane prilaska bivšoj vanbračnoj partnerki na udaljenost manju od 100 metara, zabrana pristupa u prostor oko njenog mesta stanovanja na udaljenost manju od 100 metara i zabrana prilaska zajedničkom detetu na udaljenost manju od 100 metara.⁵⁴ Apelacioni sud u Kragujevcu je potvrdio tu presudu.⁵⁵

da iz iskaza stranaka kao nesporno proizilazi da iako je sudskom odlukom određeno da treće lice bude posrednik u predaji deteta radi održavanja ličnih odnosa sa tuženim, tužilja dolazi na mesto predaje očigledno ne plašeći se fizičkog nasilja. Dakle, ni iz ponašanja i držanja tužilje, a ni iz ponašanja tuženog koji se ne približava tužilji, niti njenom mestu stanovanja, ne proizilazi da je tužilji ugrožena fizička bezbednost prisustvom tuženog. Zbog toga po oceni ovog suda nije nužno i svrsishodno da se u konkretnom slučaju izrekne tražena mera (...). Sud je dužan da tokom postupka utvrdi prema okolnostima svakog konkretnog slučaja da li ponašanje jednog člana porodice ugrožava integritet ili duševno zdravlje ili pak spokojstvo drugog člana porodice, te da li se takvo ponašanje može smatrati drskim, zlonamernim ili bezobzirnim i u tom smislu nasiljem u porodici. Svi oblici nasilja kojima se ugrožavaju i narušavaju fizički i moralni integritet ličnosti predstavljaju povredu jednog od osnovnih ljudskih prava, odnosno pravo na život i bezbednost. Mere zaštite od nasilja u porodici se izriču u skladu sa izvršenom vrstom nasilja, sa ciljem zaštite, a kao sankcija za učinjenu povredu, ali i iz preventivnih razloga radi sprečavanja budućeg nasilja. Imajući u vidu navedeno, u konkretnom slučaju ima mesta samo da se izrekne tražena mera zabrana daljeg uznemiravanja propisana čl. 198 st. 2 tač. 5 Porodičnog zakona, jer je izricanje navedene mere svrsishodno i opravdano, s obzirom da je utvrđeno da je tuženi prema tužilji ispoljio ponašanje koje odstupa od standarda uobičajenog ophođenja i komuniciranja sa članovima porodice...“

51 Presuda Osnovnog suda u Sremskoj Mitrovici P2 275/11 od 5. aprila 2012.

52 Presuda Opštinskog suda u Pančevu P2 97/09 od 27. aprila 2009.

53 Presuda Opštinskog suda u Smederevskoj Palanci P2 409/09 od 22. maja 2009.

54 Presuda Osnovnog suda u Kraljevu, Sudske jedinice u Vrnjačkoj Banji P2 14/21 od 27. septembra 2021.

55 Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu Gž2 9/22 od 19. januara 2022. U obrazloženju se navodi: „...upravo se određenom merom zaštite od nasilja u porodici postiže svrha izrečene mere s obzirom na vrstu nasilja koje je izvršeno, zatim da je i maloletno dete bilo žrtva nasilja u ovom slučaju, pa je prvostepeni sud pravilno odredio meru zabrane tuženom da se približava tužilji na određenoj udaljenosti i da pristupa u prostor oko mesta stanovanja tužilje, a ovakva vrsta mere zaštite od nasilja u porodici ima za cilj, pored sprečavanja ponavljanja nasilja, i prevenciju, odnosno određuje se u skladu sa izvršenom vrstom nasilja i ciljem zaštite kao sankcije za učinjenu po-

3.3. Osobe iz emotivnih i seksualnih odnosa

Imamo značajne rezerve u pogledu zaštite osoba koje se nalaze ili su se nalazile u emotivnom ili seksualnom odnosu u porodičnom zakonodavstvu. Ukoliko dođe do nekog od oblika nasilja u porodici, fizičkog, psihičkog ili ekonomskog, emotivni ili seksualni odnos između dve osobe može i treba da bude predmet zaštite, ali primarno u okviru krivičnog zakonodavstva. Ako je reč o emotivnom ili seksualnom odnosu, nemamo ni objektivni element zajedničkog života koji može voditi ili ukazivati na sličnost sa vanbračnom zajednicom ni voljni, subjektivni element, oličeni u nameri zasnivanja zajednice života.

Emotivnom partneru se zabranjuje prilazak na udaljenost manju od 100 metara, uz meru zabrane daljeg uznemiravanja i zabrane pristupa u prostor oko mesta rada i mesta stanovanja.⁵⁶

Bivšem emotivnom partneru se zabranjuju prilazak bivšoj partnerki na udaljenost manju od 10 metara, pristup oko mesta stanovanja na manje od 10 metara i dalje uznemiravanje.⁵⁷ Presuda je potvrđena presudom Apelacionog suda u Kragujevcu.⁵⁸

3.4. Krvni srodnici

Kada su u pitanju krvni srodnici, nalazimo da je veoma zanimljiva činjenica da se između njih retko određuje ta mera zaštite. Od svih analiziranih presuda u samo dve presude su članovi porodice bili krvni srodnici.

Sin, odnosno unuk, tražio je, a ocu i dedi nije određena mera zaštite zabrana prilaska na određenu udaljenost od 50 metara, mera zabrane prilaska na manje od 50 metara od mesta stanovanja i zabrana daljeg uznemiravanja.⁵⁹ U obrazloženju prvo-stepenog suda se navodi: „...da se odnos među strankama koji jeste konfliktan, rešava međusobnim raspravljanjem, vređanjem, ali da ne postoji rizik i opasnost od nasilja u porodici, koji predviđa član 197 Porodičnog zakona, vređanje, drsko i bezobzirno i

vredu, ali se određuje i iz preventivnih razloga radi sprečavanja budućeg uznemiravanja i nasilja i obezbeđenja spokojstva i bezbednosti samih žrtava. Upravo ovakve vrste mera zaštite od nasilja u porodici, kao u konkretnom slučaju, svojim postojanjem između ostalog opominju i upozoravaju učinioca da se uzdrži od svakog budućeg pa i najmanjeg agresivnog ponašanja.“

56 Presuda Osnovnog suda u Novoj Pazovi P2 42/16 od 11. marta 2016.

57 Presuda Osnovnog suda u Kruševcu P2 423/22 od 15. marta 2023.

58 Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu Gž2 222/23 od 5. jula 2023.

59 Ukratko navodimo činjenično stanje slučaja vezano za radnje nasilja jer će biti bitno u obrazloženju Apelacionog suda koji ukida tu presudu i traži da se ponovo razmotri da li navedene radnje imaju karakter radnji nasilja u porodici koje su predviđene u Porodičnom zakonu. Prema navodima, do nasilja je došlo 28. jula 2023. godine kada su tuženi prijatelju tužioca, kome je on pozajmio prikolicu, preprečili put i nisu mu dali da traktorom uđe u ulicu, i to tako što je jedan tuženi stao ispred, a drugi iza traktora i sa traktora su otkočili prikolicu. Tom prilikom se nisu svađali, već je tužilac pozvao policiju koja je po njegovom pozivu došla, fizičkog nasilja nije bilo, dok se verbalno nasilje nad njim ogleda u tome što ga je deda vređao rekavši mu da puši travu, da se kocka, da je prodao svu imovinu i utovarivač i da je za to kupio travu. Tužilac je, između ostalog, naveo da otac jeste nasilan čovek, tukao je njegovu majku, ali da ga nisu prijavljivali policiji, dok deda nije nasilan. U jednoj svađi otac ga je odgurnuo, navodeći da se svađa celog života i da je u kući uvek bilo svađe. Uvrede mu uglavnom upućuje deda, a otac uglavnom čuti. Tuženi ga onemogućavaju da radi, jer žive na udaljenosti od 100 do 150 metara od njega.

zlonamerno ponašanje, te da tužilac u konkretnom slučaju nije žrtva ovakvog ponašanja, već da je među strankama konfliktna situacija na nivou međusobnog optuživanja, eventualnog prigovaranja jedne drugoj, zbog ponašanja...“ Sud je naveo da: „...ne postoji rizik ugroženosti, u smislu koji je predviđen zakonom, u smislu ugrožavanja telesnog integriteta ili duševnog zdravlja, jer i stranke same ističu da ovakav odnos međusobnog optuživanja i rasprava među njima postoji duži niz godina, da se samo akteri odnosa menjaju, te same svađe nisu ugrožavanje tela i zdravlja, s obzirom na to da stranke jedna drugu međusobno optužuju, a da su u pitanju rasprave uglavnom radi imovine. Kako tužiocu po nalaženju prvostepenog suda, nije ugrožen integritet i duševno zdravlje, jer i sam navodi da nije došlo do fizičkog obračuna među strankama, dok tuženi ne spominju fizički obračun, već i jedni i drugi govore o imovinskopravnim zahtevima koje imaju jedni prema drugima, prvostepeni sud je odbio zahtev za usvajanje predloženih mera zaštite od nasilja u porodici...“⁶⁰ Apelacioni sud u Kragujevcu je ukinuo tu presudu i vratio predmet na ponovno suđenje.⁶¹ U toj

60 Presuda Osnovnog suda u Despotovcu, Sudska jedinica u Svilajncu P2 105/23 od 18. oktobra 2023.

61 Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu Gž2 7/24 od 16. januara 2024. Po oceni Apelacionog suda, navedeni zaključak prvostepenog suda za sada se ne može prihvatiti kao pravilan jer zbog pogrešne primene materijalnog prava ni činjenično stanje nije pravilno i potpuno utvrđeno. Prema odredbi čl. 197, st. 1 Porodičnog zakona, nasilje u porodici je ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice. Nasilje u porodici podrazumeva svako ponašanje koje odstupa od standarda uobičajenog ophođenja i komuniciranja sa članovima porodice. To može da bude vređanje i drugo verbalno maltretiranje te fizičko nasrtanje ili telesno povređivanje. Da bi određeno ponašanje bilo kvalifikovano kao nasilje u porodici, nije nužno da bude trajno i višekratno već je u određenoj situaciji dovoljan i pojedinačan akt ponašanja koji ima karakter nasilja u porodici. Prema oceni Apelacionog suda, a radi utvrđivanja da li ponašanje tuženih u konkretnom slučaju predstavlja radnju nasilja u porodici u smislu navedenih odredaba Porodičnog zakona, prvostepeni sud je primenom istražnog načela predviđenog odredbom čl. 205 Porodičnog zakona propustio da sasluša u svojstvu svedoka prijatelja tužioca, imajući u vidu da je on bio prisutan kada se 28. jula 2023. dogodio predmetni incident između parničnih stranaka i da samostalno ispita činjenice i izvede dokaze na okolnost postojanja drugih postupaka među strankama, a s obzirom na to da je i sam tužilac naveo da između njih postoje tužbe imovinske prirode, kao i krivične prijave. Takođe, prvostepeni sud je izvršio uvid u zapisnik o saslušanju stranaka pred Centrom za socijalni rad S. i naveo sadržinu izjave koju je tužilac dao pred tim organom, ali je prvostepeni sud propustio, u smislu odredbe čl. 286 Porodičnog zakona, da zatraži mišljenje od organa starateljstva o svrsishodnosti traženih mera, s obzirom na to da je reč o nadležnom organu ovlašćenom za davanje takvog mišljenja. Osim toga, imajući u vidu da je prvostepeni sud utvrdio da odnos među strankama jeste konfliktan i da se rešava međusobnim optuživanjima, raspravljajanjem i vređanjem, propustio je da oceni svaku pojedinačnu meru zaštite koju je tužilac tužbenim zahtevom tražio i da zatim utvrdi da li su u konkretnom slučaju ispunjeni uslovi da se usvoji neka od predloženih mera, što žalbom tužilac osnovano ističe, a sve to imajući u vidu da je svrha mera zaštite od nasilja u porodici sprečavanje i prestanak ponašanja koje predstavlja nasilje među članovima porodice, rešavanje problema koji su izazvali poremećaje u odnosima i konačno uspostavljanje normalnih odnosa članova porodice. Same mere imaju prvenstveno preventivno dejstvo jer opominju i upozoravaju učinioca na to kakve zakonske posledice mogu da ga očekuju ako ubuduće ponovi svoje radnje. U ponovnom postupku prvostepeni sud će postupiti po primedbama navedenim u ovom rešenju, otkloniće bitnu povredu odredaba parničnog postupka na koju mu je ukazano, pa će, koristeći se ovlašćenjima iz čl. 313 ZPP i istražnog načela u smislu odredbe čl. 205 Porodičnog zakona, utvrditi sve činjenice koje može i samostalno istraživati i koje nijedna stranka nije iznela, ukoliko je to potrebno radi pravilnog i potpunog utvrđenja činjeničnog stanja i pravilne primene materijalnog prava, pa će uzimajući u obzir sve okolnosti konkretnog

presudi se vidi pravilo da se zabrana prilaska ne određuje ukoliko nije bilo fizičkog nasilja između članova porodice, sa čime smo saglasni.

U drugoj presudi, sinu se zabranjuje da prilazi majci na udaljenosti manjoj od 50 metara i dalje uznemiravanje.⁶²

3.5. Tazbinski srodnici

U analizi mere zabrane prilaska i tazbinskog srodstva nalazimo da taj srodnički odnos treba da bude zaštićen porodičnim zakonodavstvom, ali samo ukoliko postoji zajednički život tazbinskih srodnika, ako, na primer, snaja i svekar žive u istom domaćinstvu. U suprotnom, tazbinsko srodstvo treba da bude predmet zaštite na osnovu krivičnog zakonodavstva. Takođe, iako tazbinsko srodstvo ne prestaje kada brak prestane, ne nalazimo jake argumente da se u slučaju nasilja između tazbinskih srodnika primene norme Porodičnog zakona. Tu porodični odnos više ne postoji. Tazbinsko srodstvo za potrebe nasilja u porodici treba vezivati za njihov zajednički život.

Na početku ovog dela izdvajamo presudu kojom je snaji zabranjen prilazak na udaljenosti manjoj od pet metara svekrvi, uz zabranu daljeg uznemiravanja. Oba člana porodice žive u istom domaćinstvu.⁶³

Zetu, odnosno teći, određena je mera zaštite zabrana prilaska na udaljenost manju od dva metra sestričini, uz zabranu daljeg uznemiravanja. Te mere su određene obratno i sestričini prema zetu, odnosno tetkinom suprugu. Sud navodi da je iz izvedenih dokaza utvrđeno da između tužilje i tuženih postoje višegodišnja netrpeljivost i svađe, te da kako stranke žive u istom objektu i delu dvorišta, nije bilo moguće odrediti zabranu približavanja na većoj udaljenosti od dva metra, zbog čega je odlučeno na taj način.⁶⁴ Određivanje ovako male udaljenosti na koju nasilnik ne sme prići žrtvi primenjuje se u situacijama kada članovi porodice žive u istom domaćinstvu, konkretno u kući koja ima više posebnih delova koji su fizički odvojeni. To je svojevrsan paradoks jer članovi porodice žive zajedno (fizički), ali ne u istom domaćinstvu.⁶⁵ Postavlja se opravdano pitanje kako će se postići efekat te mere jer ne može da se priđe na udaljenost od dva metra, ali se može prići na udaljenost od tri metra? Ne nalazimo da tako male udaljenosti koje utvrdi sud u presudi, usled stalnog fizičkog prisustva na istom prostoru oba člana porodice, mogu sprečiti dalje vršenje nasilja.

slučaja utvrditi da li ponašanje tuženih predstavlja nasilje u porodici i, ako predstavlja, koje mere zaštite od nasilja u porodici su opravdane i adekvatne da se izreknu u konkretnoj situaciji, posebno vodeći računa da se mere zaštite izriču iz preventivnih razloga i odstupanje od načela dispozicije, te će doneti zakonitu odluku o tužbenom zahtevu tužioca, za koju će navesti potpune, jasne i neprotivrečne razloge.

62 Rešenje Drugog opštinskog suda u Beogradu P2 6361/08 od 15. aprila 2009.

63 Presuda Drugog osnovnog suda u Beogradu P2 643/17 od 22. maja 2017.

64 Presuda Osnovnog suda u Novom Pazaru P2 313/23 od 15. novembra 2023.

65 Vid. S. Stjepanović (2006). Mere zaštite protiv nasilja u porodici u slučaju kada je lice prema kome je izvršeno nasilje bračni ili vanbračni partner. *Zbornik Novo porodično zakonodavstvo* (ur. Z. Ponjavić), Kragujevac, p. 54.

Kao što se može primetiti, najčešće nasilje vrše i mera zabrane prilaska se primenjuje protiv sadašnjeg ili bivšeg supružnika.⁶⁶ Prema presudama u koje smo imali uvid, u nasilju u porodici se kao članovi porodice najčešće javljaju supružnici i bivši supružnici. Osim supružnika⁶⁷, to su vanbračni partneri i bivši vanbračni partneri, supružnici i maloletna deca⁶⁸, supružnici⁶⁹, bivši emotivni partneri⁷⁰, bivši supružnici, zet i sestričina, sin i otac, unuk i deda, zet i sestričina. Nema nijednog slučaja nasilja između seksualnih partnera, dok se u jednom slučaju javljaju emotivni partneri.

4. RADNJE NASILJA I ČLANOVI PORODICE

Osim analize presuda u pogledu udaljenosti na koju se izriče mera zabrane prilaska, za ovu temu je značajno utvrditi između kojih članova porodice se javlja nasilje usled koga se izriče mera zabrane prilaska. Istog značaja su i radnje nasilja usled kojih se ta mera izriče. Prema vladajućem shvatanju u sudskoj praksi, mera zaštite zabrana prilaska izriče se kada je već došlo do fizičkog nasilja iz među članova porodice.

Radnje nasilja su različite. Tako nalazimo sledeće radnje: guranje supruge u kupatilo, što je prouzrokovalo povredu glave;⁷¹ fizičko izbacivanje iz kuće i guranje uz vređanje i omalovažavanje;⁷² nasilno otvaranje vrata, pretnje supruzi, nasilno odvođenje deteta i fizičko udaranje supruge;⁷³ pokušaj nasilnog ulaska u kuću, isključivanje električne energije, pretnje, slanje poruka i poziva članovima porodice;⁷⁴ fizičko nasilje prema supruzi i deci, izbacivanje iz kuće, nazivanje pogrđnim imenima i vređanje supruge i dece usled upotrebe alkohola;⁷⁵ izbacivanje iz kuće, vređanje, pretnje suprugom od supruge, prodaja ličnih stvari, fizičko nasilje supruga prema njoj, pretnje, uvrede;⁷⁶ fizičko nasilje u vidu udaranja, pretnje telefonom, porukama i lično, usled konzumacije alkohola;⁷⁷ fizičko nasilje, davljenje i pretnje;⁷⁸ lomljenje nameštaja, pretnje i uvrede, sve pod dejstvom alkohola;⁷⁹ fizičko i psihičko maltretiranje, omalovažavanje, vređanje, zabrana kretanja i poseta roditeljima;⁸⁰

66 Slična je situacija i u krivičnom pravu, kada se posmatra koje osobe čine najteža dela protiv svojih članova porodice. Tako se navodi da podaci iz različitih društava svedoče da žene najčešće stradaju od supruga, vanbračnog partnera ili bivšeg partnera. R. Dobash, R. Dobash (2000). *Violence Against Women in the Family. Cross Currents* (eds. S. Katz, J. Eekelaar, M. Maclean), Oxford, p. 497.

67 Presuda Drugog opštinskog suda u Beogradu P3392/08 od 3. aprila 2009.

68 Presuda Drugog osnovnog suda u Beogradu P2 215/14 od 30. maja 2016.

69 Presuda Drugog osnovnog suda u Beogradu P2 215/14 od 30. maja 2016.

70 Presuda Osnovnog suda u Novoj Pazovi P2 42/16 od 11. marta 2016.

71 Presuda Drugog opštinskog suda u Beogradu P2 3392/08 od 3. aprila 2009.

72 Presuda Drugog osnovnog suda u Beogradu P2 215/14 od 30. maja 2016.

73 Presuda Prvog osnovnog suda u Beogradu P2 1853/15 od 23. marta 2016.

74 Presuda Osnovnog suda u Novoj Pazovi P2 42/16 od 11. marta 2016.

75 Presuda Osnovnog suda u Valjevu P2 140/13 od 10. maja 2013.

76 Presuda Prvog osnovnog suda u Beogradu P2 508/11 od 8. aprila 2013.

77 Rešenje Trećeg osnovnog suda u Beogradu P2 245/16 od 28. marta 2016.

78 Rešenje Drugog opštinskog suda u Beogradu P2 6361/08 od 15. aprila 2009.

79 Presuda Opštinskog suda u Požarevcu P2 13/08 od 5. septembra 2008.

80 Presuda Opštinskog suda u Mladenovcu P2 540/08 od 15. januara 2009.

fizičko nasilje i pretnje telefonom i pištoljem;⁸¹ fizičko nasilje, udaranje, pokušaj da se polomi prst, naknadno upućene pretnje i omalovažavanje;⁸² fizičko i psihičko nasilje u kontinuitetu, omalovažavanje i pretnje te prisiljavanje na seksualni odnos usled konzumacije alkohola;⁸³ pretnje telefonom i proganjanje;⁸⁴ psihičko nasilje, pretnje, omalovažavanje, uništavanje nameštaja;⁸⁵ verbalno nasilje, uvrede, pretnje, lakši oblik fizičkog nasilja;⁸⁶ verbalno nasilje, uvrede, pretnje;⁸⁷ verbalno nasilje, pozivanje na radnom mestu i mestu stanovanja, presretanje i blaži oblici fizičkog nasilja;⁸⁸ verbalno nasilje, psihičko nasilje, vređanje i omalovažavanje, bacanje i lomljenje stvari, retko je postojalo fizičko nasilje;⁸⁹ vređanje, uništavanje stvari, manji oblik fizičkog nasilja;⁹⁰ psihičko i fizičko nasilje, vređanje, ponižavanje, davljenje, udaranje;⁹¹ fizičko nasilje, pretnje i uvrede, sve usled upotrebe alkohola;⁹² fizičko i psihičko maltretiranje, pretnje, vređanje usled korišćenja alkohola;⁹³ psihičko nasilje, upućivanje uvreda usled čestog korišćenja alkohola;⁹⁴ psihičko nasilje, fizičko nasilje, prikazivanje i objavljivanje intimnih snimaka;⁹⁵ psihičko i fizičko nasilje i rušenje drva za ogrev u dvorištu;⁹⁶ buđenje tokom noći, prisiljavanje na spavanje na podu, vređanje, izbacivanje iz kuće, uskraćivanje hrane, zabrana kretanja i komunikacije sa rođacima;⁹⁷ međusobne optužbe za nasilje – u ovom slučaju nije bilo dokaza o nasilju niti lekarskih izveštaja, kao ni iskaza svedoka;⁹⁸ fizičko nasilje, psihičko nasilje, omalovažavanje, pretnje, uvrede, usled alkohola – sud je u ovom slu-

81 Presuda Opštinskog suda u Valjevu P2 376/07 od 29. februara 2008.

82 Presuda Drugog osnovnog suda u Beogradu P2 643/17 od 22. maja 2017.

83 Presuda Opštinskog suda u Pančevu P2 97/09 od 27. aprila 2009.

84 Presuda Opštinskog suda u Smederevskoj Palanci P2 409/09 od 22. maja 2009. Presuda je potvrđena presudom Okružnog suda u Smederevu Gž2 1215/09.

85 Presuda Prvog osnovnog suda u Beogradu P2 9075/10 od 10. marta 2011. U ovom slučaju tuženi se nije protivio predloženim merama.

86 Presuda Drugog osnovnog suda u Beogradu P2 3616/13 od 7. jula 2014.

87 Presuda Drugog osnovnog suda u Beogradu P2 648/15 od 9. septembra 2016.

88 Presuda Prvog osnovnog suda u Beogradu P2 1155/11 od 14. aprila 2011.

89 Presuda Prvog osnovnog suda u Beogradu P2 3228/12 od 24. oktobra 2013.

90 Presuda Apelacionog suda u Beogradu Gž2 549/14 od 3. oktobra 2014.

91 Rešenje Višeg suda u Beogradu Gž2 211/15 od 30. septembra 2015.

92 Presuda Opštinskog suda u Aranđelovcu P2 213/09 od 1. oktobra 2009.

93 Presuda Osnovnog suda u Kraljevu, Sudske jedinice u Vrnjačkoj Banji P2 14/21 od 27. septembra 2021.

94 Presuda Osnovnog suda u Čačku P2 410/21 od 28. septembra 2022.

95 Presuda Osnovnog suda u Kruševcu P2 423/22 od 15. marta 2023.

96 Presuda Osnovnog suda u Novom Pazaru P2 313/23 od 15. novembra 2023.

97 Presuda Osnovnog suda u Gornjem Milanovcu P2 131/20 od 15. jula 2021.

98 Sud nije poverovao iskazu tužilje u delu u kom tvrdi da ju je tuženi fizički zlostavljao već je poverovao tuženom da prema tužilji u periodu trajanja zajednice života stranaka nije vršio fizičko nasilje. Naime, tužilja, osim svojih navoda, za izvršeno fizičko nasilje tuženog sudu nije pružila nijedan dokaz. Iz lekarske dokumentacije koju je tužilja predala sudu ne proizilazi da je tužilja na telu imala bilo kakve povrede ili modrice koje bi ukazivale na pretrpljeno fizičko nasilje. Takođe, ni saslušani svedoci, majka tužilje i stanodavac parničnih stranaka, u svojim iskazima nisu naveli da su bile očevici fizičkog nasilja niti da su na tužilji uočile tragove nasilja već su se izjašnjavale o onome što su od tužilje čule, te kako svedoci nisu imali neposredna saznanja o fizičkom zlostavljanju tužilje od tuženog, to iskaz tužilje u ovom delu nije potvrđen ni iskazima saslušanih svedoka. U prilog navodima tuženog da u periodu trajanja zajednice života tuženi nije vršio fizič-

čaju odbio da odredi udaljenost od 500 metara jer je našao „...da naseljeno mesto G., gde tužilja živi nije veliko mesto, odnosno radi se o seoskom mestu, pa bi to značilo ograničenje kretanja tuženog po tom naseljenom mestu, te su iz tih razloga određene udaljenosti od 50m, koja će udaljenost po oceni suda pružiti dovoljnu zaštitu tužilji“.⁹⁹ Nalazimo da je u ovoj presudi odlično obrazloženje suda jer je njime data čvrsta argumentacija odbijanja tražene udaljenosti i određivanja nove.¹⁰⁰ U skoro svim presudama tužena strana se protivila predloženim merama, a CSR je, po pravilu, predlagao sudu da odredi tu meru.

Iz prikazanih radnji nasilja primećujemo da se sud odlučuje da izrekne meru zabrane prilaska ako je bilo fizičkog nasilja koje je, po pravilu, praćeno i psihičkim nasiljem, a posebno vređanjem, omalovažavanjem, pretnjama i drugim oblicima psihičkog nasilja.

5. KRŠENJE MERE ZABRANE PRILASKA

Posebno pitanje prilikom analiziranja mere zaštite zabrane prilaska na određenu udaljenost odnosi se na kršenje te mere. Za razliku od svih ostalih mera zaštite predviđenih Porodičnim zakonom, najteže je pratiti da li se ta mera poštuje i utvrditi da li je došlo do njenog kršenja. U slučaju zabrane pristupa u mesto rada i stanovanja, sam dolazak nasilnika na mesto gde žrtva živi ili radi predstavlja kršenje. Takođe, iseljenje iz stana i useljenje u stan kao mera zaštite ima još lakši način za utvrđivanje kršenja. Smisao zabrane prilaska na određenu udaljenost jeste da se sudu pruži diskreciona ocena da odredi tačnu udaljenost na kojoj nasilnik ne sme da se približava žrtvi i sastoji se upravo u tome da se obrazloži odluka o datoj udaljenosti koju je sud izrekao u konkretnom slučaju. Nije dovoljno prosto izricanje određene udaljenosti. Ipak, kao što se može primetiti iz analiziranih presuda, sudovi propuštaju da daju obrazloženje zašto se u presudi propisuje data udaljenost.

Posebno pitanje kod kršenja pomenute mere odnosi se na sankcije. U ovom delu se najbolje oslikava veza krivičnog i porodičnog zakonodavstva. To, posebno s obzirom na to da posledica kršenja mere zabrane prilaska, kao i svake druge mere zaštite od nasilja u porodici, može biti krivičnopravna odgovornost nasilnika. Propisano je da kršenje mere zaštite predviđene Porodičnim zakonom povlači krivičnu odgovornost. Stoga, u nedostatku obrazloženja suda u praksi, treba teorijski dati bliže kriterijume na osnovu kojih sud može da proceni da li je prekršena mera zaštite. Kako je u pitanju potencijalni prilazak na udaljenost manju od one određene u presudi (npr. 100 m), najpre se postavlja pitanje da li je došlo do kršenja zabrane prilaska i da li prilazak na udaljenost manju od one određene merom zaštite automatski povlači njeno kršenje, samim tim i krivičnu odgovornost. Pitanje se odnosi na primenu objektivnog i(li) subjektivnog kriterijuma kršenja mere. Kriterijumi

ko nasilje prema tužilji ide i nesporna činjenica da tužilja tuženog nije prijavljivala ni Centru za socijalni rad, ni policiji, ni tužilaštvu.

99 O pitanju procene da li je reč o malom, seoskom, mestu ili gradskoj sredini, prilikom određivanja mere zaštite zabrane prilaska S. Panov (2012). *Nasilje u porodici: pozitivno-pravni kontrapunktovi*. *Nasilje u porodici* (ur. S. Panov, M. Janjić Komar, M. Škuljić), Beograd, str. 230.

100 Presuda Osnovnog suda u Sremskoj Mitrovici P2 275/11 od 5. aprila 2012.

koje sud treba da oceni prilikom procene kršenja su namera i(li) objektivnost. Takođe, da li sud ima diskrecionu ocenu da, iako je prekršen prilazak na datu udaljenost, odluči da li je došlo do kršenja mere ili samim prilaskom na udaljenost manju od one određene u presudi dolazi do kršenja mere i primene zakonskih odredaba? Mi nalazimo da sud treba da proceni da li je ta mera prekršena, što obrazložimo time da ne postoji neki precizan uređaj koji bi pokazao da je neko došao na udaljenost manju od one određene merom zaštite već se to, najčešće, utvrđuje svedočenjem. Ali i u slučaju da postoji takav uređaj, ne znači da je samim prilaskom na udaljenost manju od one predviđene u presudi došlo do kršenja jer prilazak može biti posledica radnje koja je slučajna, u kojoj nema namere da se žrtva ugrozi, a samim tim nema ni kršenja mere. Ako je smisao mere da se žrtva zaštiti, kako i sam naziv kaže – mera zaštite, nema potrebe za zaštitom tamo gde ne postoji namera da se žrtva (ponovo) ugrozi.

Kao što smo utvrdili, kriterijumi kršenja mogu biti objektivni i subjektivni. Name, prvi i osnovni kriterijum jeste utvrđivanje da se nasilnik približio na udaljenost manju od one koja je izrečena u sudskoj presudi (npr. 100 m). Svedočenje žrtve, nasilnika, svedoka, službenih i drugih lica presudno utiče na odluku suda da li je mera zaista prekršena, iako je faktički došlo do približavanja. Prosto matematički posmatrano, samo približavanje na manju udaljenost od 100 metara ne može biti osnov za zaključak suda da je došlo do kršenja mere. Ukoliko se nasilnik i žrtva nađu na istom prostoru, otvorenom ili zatvorenom, nasilnikova namera treba da bude ključna za procenu suda. Kada bi se te dve osobe našle, na primer, u javnom prevozu, prodavnici, banci, na kulturnoj ili sportskoj priredbi, nasilnik protiv koga je izrečena mera zaštite, ukoliko uoči žrtvu nasilja, treba da izađe iz udaljenosti koja je predviđena merom ili barem da ne pokaže nameru da prilazi žrtvi iako se nalazi na udaljenosti manjoj od 100 metara. Ako je ušao u isti autobus ili prodavnicu, ne smatramo da je obavezan da izađe iz prodavnice ili autobusa, već da se odalji od žrtve i da nema nameru da komunicira sa njom i da joj prilazi, vređa je, preti ili na drugi način ugrožava. Odaljavanje i nepostojanje komunikacije ili konkludentnih radnji kojima ugrožava fizički ili psihički žrtvu, oslobađa ga odgovornosti iako je faktički došlo do prilaska na udaljenost koja nije dozvoljena, a utvrđena je sudskom presudom.

6. ZAKLJUČAK

Iako uporednopravno posmatrano postoji tehnika određivanja tačne udaljenosti prilikom dosuđivanja mere zabrane prilaska, srpski zakonodavac se odlučio za pristup diskrecione ocene suda pri odlučivanju. Imajući u vidu analiziranu sudsku praksu, sudovi, osim propisivanja udaljenosti na kojoj se ne sme prići žrtvi, treba da pruže adekvatno obrazloženje za tu odluku. Specifičnosti mesta gde žive nasilnik i žrtva nalažu takav pristup suda. Sud treba da vodi računa o tome da li se nasilje dogodilo, to jest da li nasilnik i žrtva žive u gradskoj ili seoskoj sredini. U seoskoj sredini određivanje iznad 100 metara moglo bi da onemogući svakodnevne aktivnosti obe strane. Udaljenost ne sme biti nerealno velika, prema našem mišljenju – sve iznad 200–300 metara, niti suviše mala, na primer, 5–10 metara. Ukoliko žrtva i nasilnik žive u istom domaćinstvu ili istoj stambenoj jedinici, dvorištu, određivanje

suviše male udaljenosti neće postići svrhu mere. U slučajevima gde i dalje nasilnik i žrtva žive u istom porodičnom domaćinstvu, određivanje mere zabrane prilaska na udaljenost od pet ili 10 metara teško da može postići svrhu ove mere – zaustavljanje i prevenciju daljeg nasilja. Naime, ako osobe između kojih se desilo nasilje žive u istom prostoru, čak i u odvojenim stambenim jedinicama (u istoj kući, nepokretnosti), gotovo je nemoguće da ne dođe do kršenja te mere, a i kada se to dogodi, teško će biti da se upotrebi objektivni kriterijum kršenja jer je reč o maloj udaljenosti. U slučajevima zajedničkog života, iseljenje nasilnika se nameće kao jedino rešenje, međutim, kako je ovde reč o odvojenim stambenim jedinicama, to je nemoguće primeniti. U tim slučajevima se pokazalo da je građanskopravna zaštita neefikasna pa se nameće primena prekršajnih ili krivičnopравnih odredaba.

Kada je već određena mera zaštite, sledeće pitanje koje se nameće jeste kršenje ove mere, pre svega iz ugla zaštite žrtve, jer je svrha mere zaštite da se nasilnik ne približava žrtvi nasilja. Suštinski važno pitanje odnosi se na to da li sud treba da primeni, osim objektivnog (faktičko približavanje na udaljenost manju od one određene u meri zaštite), i subjektivni kriterijum prilikom procene da li je došlo do kršenja te mere – postojanje namere. Nalazimo da je odgovor na to pitanje potvrđan.

Gotovo u svim analiziranim slučajevima uz meru zabrane prilaska se određuje i mera zabrane daljeg uznemiravanja. Sasvim smo saglasni sa time da je osnov za određivanje te mere zaštite, najpre, postojanje fizičkog nasilja između članova porodice, ali takođe i ozbiljni oblici verbalnog nasilja (uvrede, pretnje, omalovažavanje). Mera zabrane prilaska ne može se određivati ako su u pitanju prolazne i manje svađe te blaži oblici vređanja. Najveći broj posmatranih presuda govori da su osobe u bliskim formalnim emotivnim odnosima vršile nasilje i njima je određena ta mera zaštite. Pod tim bliskim formalnim ličnim odnosima podrazumevamo supružnike i bivše supružnike, vanbračne partnere i bivše vanbračne partnere. Krvni i tazbinski srodnici gotovo da se ne javljaju kao osobe koje su sankcionisane tom merom. Osnovni cilj te mere je da se spreči dalje nasilje i da ne dolazi do fizičkog kontakta između nasilnika i žrtve.

LITERATURA

- Ćorac S. (2018). Uticaj nasilja u porodici na povredu prava na poštovanje porodičnog života: praksa Evropskog suda za ljudska prava i sudska praksa u Republici Srbiji. *Porodični zakon: dvanaest godina posle* (ur. M. Draškić, N. Šarkić, J. Arsić), Beograd.
- Dobash R., Dobash R. (2000). Violence Against Women in the Family. *Cross Currents: Family Law and Policy in the US and England* (eds. S. Katz, J. Eekelaar, M. Maclean), Oxford.
- Donovan K. (1998). A Right to Know One's Parentage. *International Journal of Law, Policy and the Family* 2(1).
- Herring J. (2007). *Family Law*, Oxford.
- Kolarić D., Marković S. (2022). Analiza dosadašnje primene Zakona o sprečavanju nasilja u porodici. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 70(1), Beograd.
- Korać R. (2012). Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Crne Gore – osnovna opredeljenja. *Nasilje u porodici* (ur. S. Panov, M. Janjić Komar, M. Škulić), Beograd.
- Micković D., Ristov A. (2012). Porodično nasilje i njegovo pravno regulisanje u Republici Makedoniji. *Nasilje u porodici* (ur. S. Panov, M. Janjić Komar, M. Škulić), Beograd.

- Panov S. (2012). Nasilje u porodici: pozitivno-pravni kontrapunktovi. *Nasilje u porodici* (ur. S. Panov, M. Janjić Komar, M. Škulić), Beograd.
- Panov S. (2016). *Porodično pravo*, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, Beograd.
- Pantelić N., Mališić S. (2018). Pet meseci primene Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u Republici Srbiji. *Pravni život* 10.
- Probert R. (2009). *Cretney and Probert's Family Law*, London.
- Radić D. (2012). Pravna zaštita od nasilja u porodici u pravu Republike Srpske. *Nasilje u porodici* (ur. S. Panov, M. Janjić Komar, M. Škulić), Beograd.
- Sendall J. (2017). *Family Law*, Oxford.
- Schneider E. (2000). The Law and Violence Against Women in the Family at Century's End: The US Experience. *Cross Currents: Family Law and Policy in the US and England* (eds. S. Katz, J. Eekelaar, M. Maclean), Oxford.
- Stjepanović S. (2006) Mere zaštite protiv nasilja u porodici u slučaju kada je lice prema kome je izvršeno nasilje bračni ili vanbračni partner. *Zbornik Novo porodično zakonodavstvo* (ur. Z. Ponjavić), Kragujevac.
- Vuković S. (2005). *Komentar Porodičnog zakona*, Poslovni biro, Beograd.
- Welstead M., Edwards S. (2011). *Family Law*, Oxford.

SUDSKE ODLUKE

- Presuda Apelacionog suda u Beogradu Gž2 1005/13 od 9. decembra 2013.
- Presuda Apelacionog suda u Beogradu Gž2 1283/13 od 26. decembra 2013.
- Presuda Apelacionog suda u Beogradu Gž2 549/14 od 3. oktobra 2014.
- Presuda Apelacionog suda u Beogradu Gž2 645/14 od 19. novembra 2014.
- Presuda Apelacionog suda u Beogradu Gž2 716/14 od 30. decembra 2014.
- Presuda Apelacionog suda u Beogradu Gž2 488/16 od 15. juna 2016.
- Presuda Apelacionog suda u Beogradu Gž2 510/16 od 15. juna 2016.
- Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu Gž2 412/21 od 24. decembra 2021.
- Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu Gž2 9/22 od 19. januara 2022.
- Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu Gž2 39/23 od 7. februara 2023.
- Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu Gž2 222/23 od 5. jula 2023.
- Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu Gž2 7/24 od 16. januara 2024.
- Presuda Drugog opštinskog suda u Beogradu P2 3392/08 od 3. aprila 2009.
- Presuda Drugog osnovnog suda u Beogradu P2 567/14 od 23. maja 2014.
- Presuda Drugog osnovnog suda u Beogradu P2 215/14 od 30. maja 2016.
- Presuda Drugog osnovnog suda u Beogradu P2 3616/13 od 7. jula 2014.
- Presuda Drugog osnovnog suda u Beogradu P2 648/15 od 9. februara 2016.
- Presuda Drugog osnovnog suda u Beogradu P2 643/17 od 22. maja 2017.
- Presuda Opštinskog suda u Arandelovcu P2 213/09 od 1. oktobra 2009.
- Presuda Opštinskog suda u Mladenovcu P2 540/08 od 15. januara 2009.
- Presuda Opštinskog suda u Pančevu P2 97/09 od 27. april 2009.
- Presuda Opštinskog suda u Požarevcu P2 13/07 od 3. maj 2007.
- Presuda Opštinskog suda u Požarevcu P2 13/08 od 5. septembra 2008.

Presuda Opštinskog suda u Smederevskoj Palanci P2 409/09 od 22. maja 2009.

Presuda Osnovnog suda u Čačku P2 410/21 od 28. septembra 2022.

Presuda Osnovnog suda u Despotovcu, Sudska jedinica u Svilajncu P2 105/23 od 18. oktobra 2023.

Presuda Osnovnog suda u Gornjem Milanovcu P2 131/20 od 15. jula 2021.

Presuda Osnovnog suda u Kraljevu, Sudska jedinica u Vrnjačkoj Banji P2 14/21 od 27. septembra 2021.

Presuda Osnovnog suda u Kruševcu P2 423/22 od 15. marta 2023.

Presuda Osnovnog suda u Novoj Pazovi P2 42/16 od 11. marta 2016.

Presuda Osnovnog suda u Novom Pazaru P2 313/23 od 15. novembra 2023.

Presuda Osnovnog suda u Smederevu P2 330/16 od 25. oktobra 2016.

Presuda Osnovnog suda u Smederevu P2 443/16 od 11. aprila 2017.

Presuda Osnovnog suda u Sremskoj Mitrovici P2 275/11 od 5. aprila 2012.

Presuda Osnovnog suda u Valjevu P2 140/13 od 10. maja 2013.

Presuda Prvog osnovnog suda u Beogradu P2 9075/10 od 10. marta 2011.

Presuda Prvog osnovnog suda u Beogradu P2 1155/11 od 14. aprila 2011.

Presuda Prvog osnovnog suda u Beogradu P2 508/11 od 8. aprila 2013.

Presuda Prvog osnovnog suda u Beogradu P2 3228/12 od 24. oktobra 2013.

Presuda Prvog osnovnog suda u Beogradu P2 1853/15 od 23. marta 2016.

Rešenje Drugog opštinskog suda u Beogradu P2 6361/08 od 15. aprila 2009.

Rešenje Drugog osnovnog suda u Beogradu P2 2186/14 od 4. marta 2015.

Rešenje Trećeg osnovnog suda u Beogradu P2 245/16 od 28. marta 2016.

Rešenje Višeg suda u Beogradu Gž2 211/15 od 30. septembra 2015.

*Uroš Novaković**

PROTECTION MEASURE AGAINST DOMESTIC VIOLENCE RESTRAINING ORDER TO THE VICTIM OF VIOLENCE AT A CERTAIN DISTANCE

SUMMARY

Domestic violence as a social phenomenon in the last two decades in the Republic of Serbia is becoming legally regulated. The large number of applications for domestic violence, as well as the processing by the court, shows that there are certain difficulties that the courts are facing. Existing data on the trend of violence indicate that something needs to be done to at least reduce this phenomenon, since complete eradication is impossible. It is necessary to delineate the cases that should be considered before the court from those that

* Faculty of Law University of Belgrade. This article is the result of research within the project *Perspectives of Implementation of European Standards in the Serbian Legal System* (179059), supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

do not represent domestic violence. Accordingly, legal changes are imposed as one of the solutions. The connection between criminal and family legislation is reflected in the fact that the violation of the pronounced protection measure against domestic violence in civil proceedings entails criminal liability.

The subject of analysis in the paper were judgments in which the restraining order is determined. An overview of acts of violence that lead to the imposition of the measure, as well as family members between whom this measure is imposed (spouses and ex-spouses, current and former extramarital partners, persons in an emotional relationship, in-law and blood relatives) is provided.

Men, current or former spouses, are the most common abusers in court decisions. In all cases where a restraining order was issued, there was physical violence. At the same time, in almost all observed cases, a ban on further harassment is imposed, especially because physical violence, before or after its execution, is also characterized by psychological violence (insults, threats). The mere existence of psychological violence can be grounds for prohibiting further harassment. The use of alcohol appears, almost inevitably, as a cause of violence. In the observed verdicts, the smallest distance is 2m, which is almost ineffective due to the proximity in which the abuser and the victim can be found, while the largest distance is 300m. Criteria are provided for the court's assessment when the measure has been violated. Objectively approaching at a distance smaller than that determined in the judgment does not lead to a violation. The author advocates the application of a subjective criterion which states that there is an intention to violate the stated protection measure.

Key words: Domestic violence, Protection orders, Restraining order, Distance, Family members

UDK: 343.3/7::004

004.738.52

doi: 10.5937/crimen2403325C

ORIGINALNI NAUČNI RAD

PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 29.102024 / 09.12.2024.

Irena Čučilović*

DEEFAKE TEHNOLOGIJA – KRIVIČNOPRAVNE IMPLIKACIJE

Apstrakt. Pojam i dometi veštačke inteligencije postali su nezaobilazna tema stručnjaka i laičke javnosti još pre nekoliko godina, kada je postalo očigledno da je njen razvoj nezauzavljiv i da će ona doneti korenite promene u mnogim oblastima našeg života. Uz brojne nesumnjive prednosti, veštačka inteligencija je sobom donela i brojne opasnosti i izazove sa kojima ćemo se u budućnosti tek suočavati. Tema ovog rada su upravo izazovi koje veštačka inteligencija, preciznije tehnologija *deepfake*, koja se zasniva na veštačkoj inteligenciji, postavlja pred krivično pravo i kakav je odgovor pre svega našeg krivičnog zakonodavstva na izazove sa kojima je suočeno.

Ključne reči: visokotehnoški kriminalitet, *deepfake* tehnologija, *deepfake* prevare, *deepfake* pornografija, *deepfake* dečja pornografija

UVODNA RAZMATRANJA

Razvoj informacionih tehnologija, a posebno pojava i razvoj veštačke inteligencije (u daljem tekstu: *AI*),¹ omogućavaju konstantan napredak savremenog društva i značajno poboljšavaju kvalitet života građana. Uz brojne koristi, ekspanzivni razvoj informacionih tehnologija i *AI* istovremeno je otvorio neka nova pitanja i postavio nove dileme pred naučnu i stručnu javnost, za koje se, bar u ovom trenutku, čini da nema adekvatnog odgovora. U kontekstu krivičnog prava pre svega mislimo na pojavu i ekspanziju tzv. visokotehnoškog kriminaliteta², pod kojim podrazumevamo

* Advokat, irena@advokatskitim.rs, ORCID 0009-0000-5823-780X

- 1 Veštačka inteligencija podrazumeva raznolik stepen upotrebe nauke i tehnologije radi omogućavanja mašinama da preduzimanjem radnji koje zahtevaju inteligenciju postignu određene ciljeve, poput pobeđe u šahu ili razgovora sa ljudima. Više o definicijama veštačke inteligencije vid. u: S. Nenadić, I. Miljuš (2022). Krivična pravda u eri veštačke inteligencije. *Digitalizacija u kaznenom pravu i pravosuđu* (ur. J. Kostić, M. Matić Bošković), Beograd, p. 292
- 2 Polazeći od vladajućeg mišljenja u našoj literaturi da je teorijsko-terminološki i naučno posmatrano izraz „kriminalitet“ korektniji od izraza „kriminal“, u radu će se koristiti izraz „kriminalitet“ iako je u našem pozitivnom zakonodavstvu i u javnom prostoru postao ustaljen izraz „kriminal“. Više o tom terminološkom sporu vid. u: M. Škulić (2007). Uloga posebnih dokaznih radnji u suzbijanju organizovanog kriminaliteta. *Primena međunarodnog krivičnog prava*, Tara,

sva ona protivpravna ponašanja koja se preduzimaju upotrebom informacionih tehnologija ili u digitalnom prostoru – na internetu i društvenim mrežama.³ Visokotehnološki kriminalitet obuhvata određene kriminalne aktivnosti koje se po svojoj prirodi, načinu, sredstvu izvršenja i drugim specifičnostima odnose na zloupotrebu informacionih tehnologija, odnosno računara i mreža, sa ciljem izvršenja određenog krivičnog dela.⁴ Osim doprinosa razvoju novih formi tradicionalnih krivičnih dela, usavršavanje informacionih tehnologija je doprinelo i efikasnijem funkcionisanju pojedinih vidova kriminaliteta, pre svega organizovanog, razvijanjem otpornosti učinilaca takvih krivičnih dela na radnje koje preduzimaju nadležni organi krivičnog gonjenja radi otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja tih oblika kriminalne aktivnosti.⁵

Svesne rizika da se računarske mreže i elektronske informacije mogu koristiti i za izvršenje krivičnih dela i da dokazi koji se odnose na takva krivična dela mogu biti sačuvani i preneti putem tih mreža te neophodnosti saradnje između država i privatnih privrednih subjekata u suzbijanju i sprečavanju određenih protivpravnih aktivnosti kojima se vrši zloupotreba informacionih tehnologija, pri čemu efikasna borba protiv visokotehnološkog kriminaliteta zahteva povećanu, brzu i funkcionalnu saradnju u krivičnim stvarima, države članice Saveta Evrope su 2001. godine u Budimpešti usvojile Konvenciju o visokotehnološkom kriminalu.⁶ Države potpisnice Konvencije preuzele su obavezu da u svom nacionalnom zakonodavstvu inkriminišu određena krivična dela visokotehnološkog kriminaliteta te da kontinuirano rade jačaju kapacitete državnih organa radi otkrivanja, krivičnog gonjenja i suđenja za ta krivična dela, ali i dužnost da uspostavljaју adekvatnu saradnju i pružaju međunarodnu pravnu pomoći u tim predmetima.

Uprkos inkriminisanju dela visokotehnološkog kriminaliteta, sama priroda informacionih tehnologija prouzrokovala je brojne probleme u otkrivanju, dokazivanju i gonjenju učinilaca tih krivičnih dela. Pre svega mislimo na kontinuiranu globalizaciju računarskih mreža i računarskih sistema, gotovo potpunu anonimnost korisnika na internetu⁷ i postojanje tzv. *dark neta* (*Deep Web*) kome je nemoguće pristupiti putem uobičajenih brauzera, odnosno veb-pretraživača, na kojima je mo-

p. 35. Za tu vrstu kriminaliteta u širu upotrebu je ušao i termin „sajber kriminalitet“, mada ima mišljenja da bi, budući da je sajber engleski oblik poreklom iz grčkog jezika „kiber“, ispravnije bilo koristiti termin „kiber kriminalitet“. Više o tome: Z. Stojanović (2021). *Komentar krivičnog zakonika*, Službeni glasnik, str. 952

3 S. Ma. Baron Quintero (2023). Los delitos realizados mediante la Dark Net, *Revista Penal Mexico* 23, str. 176

4 S. Karović, M. Simović (2022). Krivičnopravno suprotstavljanje visokotehnološkom – kompjuterskom kriminalitetu: savremeni izazovi, dileme, perspektive. *Digitalizacija u kaznenom preavu i pravosuđu* (ur. J. Kostić, M. Matić Bošković), Beograd, str. 47

5 M. Škulić (2024). Dokazni značaj informacija iz komunikacije ostvarene aplikacijama/modifikovanim uređajima za kriptovanje – kao što su Sky ECC i EnchroChat, *CRIMEN – Časopis za krivične nauke* 1, str. 4

6 Republika Srbija je navedenu konvenciju potpisala 2005. godine, a ratifikovala 2009. godine. Vidi: Zakon o potvrđivanju Konvencije o visokotehnološkom kriminalu, *Sl. glasnik RS – broj 19/09*

7 M. Pisarić (2013). Potrebni normativni odgovor na probleme otkrivanja i dokazivanja dela visokotehnološkog kriminala. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, str. 292

guće pronaći najrazličitije sadržaje, počev od dečje pornografije do najosetljivijih državnih tajni.⁸

Problemi sa kojima su se inače suočavali zakonodavni, pravosudni i drugi državni organi u sprečavanju i suzbijanju krivičnih dela visokotehnološkog kriminaliteta praktično su se umnožili pojavom i razvojem veštačke inteligencije i *deepfake* tehnologije koja je zasnovana na veštačkoj inteligenciji.

Prvi međunarodnopravni akt kojim je na sveobuhvatan način regulisana veštačka inteligencija donet je na nivou Evropske unije 12. jula 2024. godine. Tim aktom su zabranjeni aplikacije i sistemi koji stvaraju neprihvatljiv rizik, kao što je društveno bodovanje koje vodi vlada, koji se koriste u Kini, te propisana posebna ograničenja za visokorizične aplikacije, poput alata za skeniranje biografija kojima se rangiraju kandidati za posao. Osim toga, *EU AI* aktom⁹ je u značajnoj meri regulisan i *deepfake* sadržaj, pri čemu je uvedeno načelo transparentnosti i jasno označavanje da je sadržaj modifikovan. Članom 50(4) kreatori *deepfake* sadržaja se obavezuju da javnost obaveste o činjenici da je sadržaj koji objavljuju nastao korišćenjem *deepfake* tehnologije. Uvodna izjava 136 tog akta naglašava ključnu ulogu provajdera pojedinih *AI* sistema u identifikaciji i označavanju modifikovanog sadržaja kao takvog. Međutim, u tom aktu je izostala regulativa koja se odnosi na mnogobrojne krivičnopravne implikacije *deepfake* tehnologije.¹⁰

2. ŠTA JE DEEPPFAKE SADRŽAJ I KOJE IZAZOVE DONOSI?

Termin *deepfake* je prvi put upotrebljen na popularnom onlajn forumu *Reddit*, na kome se postavljaju teme za diskusiju, tzv. *subreddits*, u vezi sa kojima korisnici mogu da ostavljaju komentare i da glasaju. U novembru 2017. godine korisnik tog foruma, pod korisničkim imenom *u/deepfakes*, postavio je video-snimak seksualnog odnosa glumice *Gal Gadot* i njenog polubrata. Ubrzo su fanovi *u/deepfakes* kreirali *subreddit* pod nazivom *r/deepfakes*, na kome su isključivo postavljani lažni video-snimci poznatih ličnosti pornografskog sadržaja, koji je za samo dva meseca stekao preko 50.000 pratilaca. Nedugo zatim, žrtve lažnih pornografskih video-snimaka postale su i osobe nepoznate široj javnosti. *Reddit* je u nekom trenutku zabranio, odnosno „banovao“ *r/deepfakes* zbog kršenja pravila zajednice, ali je šteta već bila učinjena.¹¹

8 S. Ma. Baron Quintero, p. 176.

9 EU Artificial Intelligence Act. <https://artificialintelligenceact.eu/the-act/>, 16. septembar 2024.

10 Osim što su članom 50(4) Zakona o veštačkoj inteligenciji organi krivičnog gonjenja izuzeti iz obaveze da jasno označe upotrebu *deepfake* tehnologije prilikom sprovođenja istrage i prikupljanja dokaza, čime je data prednost ostvarivanju određenih legitimnih pravnih ciljeva u odnosu na načelo transparentnosti. Vid. F. Romero Moreno (2024). Generative AI and deepfakes: a human rights approach to tackling harmful content. *International review of law, computers & technology*, Routledge, p. 5

11 A. Pechenik Gieseke (2020). „The New Weapon of Choice“: Law’s Current Inability to Properly Address Deepfake Pornography. *Vanderbilt Law Review*, p. 1484–1485

Deepfake je munjevitom brzinom proširio svoje domete, te su osim pornografskih video-snimaka poznatih i anonimnih ličnosti, viralni postali i *deepfake* snimci političkih lidera i drugih uticajnih ličnosti, koji su usmereni ka potkopavanju njihovog autoriteta i širenju dezinformacija radi sticanja političke ili vojne prednosti.¹² Rečju, *deepfake* sadržaji ne predstavljaju samo kršenje prava na poštovanje privatnosti onih lica koja su mimo svoje volje postala „zvezde“ neautentičnih fotografija i video-snimaka već istovremeno poseduju ozbiljan potencijal da otvore mnoge društvene, političke i bezbednosne probleme u bilo kojoj zemlji.¹³

Deepfake je audio, video ili audio-vizuelni sadržaj koji je potpuno ili delimično izmišljen ili postojeći audio, video ili audio-vizuelni sadržaj kojim je manipulirano. U tu svrhu se može koristiti više različitih tehnologija, ali je najefikasnija i najpopularnija tehnologija koja se zasniva na tzv. generativnoj adversijalnoj mreži (tzv. *Generative Adversarial Networks –GAN*).¹⁴ Samu tehnologiju osmislio je tim stručnjaka sa Univerziteta u Montrealu 2014. godine, koje je predvodio *Ian Goodfellow*.¹⁵ Tehnologija je predstavljena javnim prikazivanjem video-snimka bivšeg predsednika Sjedinjenih Američkih Država (SAD) *Baraka Obame* u kome on govori reči koje zapravo nije izgovorio.¹⁶

Generativna adversijalna mreža – *GAN* sastoji se od dva neuronska modela: *generatora*, koji stvara nove podatke koji su slični postojećim podacima, sa ciljem da generiše podatke koji izgledaju što je moguće realističniji, i *diskriminatora*, koji pokušava da razlikuje stvarne podatke od onih koje je generisao generator. Cilj diskriminatora je da prepozna lažne podatke i označi ih kao takve.¹⁷ Ta dva neuronska modela postavljena su kao pozicija i opozicija, oni su suprotnost jedan drugom i takmiče se jedan protiv drugog. U iterativnom procesu, ta dva modela uče jedan od drugog, tako što ocene diskriminatora informišu generator koji ispravlja greške na

- 12 Nakon što je Rusija započela invaziju ili specijalnu vojnu operaciju u Ukrajini 24. februara 2022. godine, ukrajinski zvaničnici su upozorili da bi Rusija mogla da kreira *deepfake* video u kome bi se ukrajinski predsednik Volodimir Zelenski predao Rusiji. Ubrzo nakon tog upozorenja došlo je do hakerskog napada na veb-sajt jednog ukrajinskog medija, na kome je postavljen *deepfake* video predsednika Zelenskog koji svojim vojnicima govori da se predaju. Više o tome: Facing reality? Law enforcement and challenge of deepfakes, An Observatory Report from the Europol Innovation Lab (u daljem tekstu: Europol Observatory Report), p. 6. <https://www.europol.europa.eu/publications-events/publications/facing-reality-law-enforcement-and-challenge-of-deepfakes>, 20. jul 2024.
- 13 O rizicima *deepfake* tehnologije vid. u: T. Brooks *et al.*, Increasing Threat of Deepfake Identities, *Homeland Security*. https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/increasing_threats_of_deepfake_identities_0.pdf, 20. avgust 2024. Jedna od očiglednih opasnosti koje donose modifikovani video-sadržaji jeste stvaranje nove i potpuno razumljive sumnje u sve što vidimo. Političari i javne ličnosti će obilato iskorišćavati te sumnje – svaki put kada budu uhvaćeni u „nedelu“ proglasice da je materijalni dokaz tog nedela modifikovan *deepfake* sadržajem. Više o tome: D. Citron, R. Chesney (2019). Deep Fakes: A Looming Challenge for Privacy, Democracy, and National Security. *California Law Review* 107, p. 1777
- 14 B. van der Sloot *et al.* (2021). *Summary Deepfakes: The legal challenges of a synthetic society*, Tilburg Institute for Law, Technology, and Society, p. 1
- 15 A. Pechenik Gieseke, p. 1487.
- 16 D. K. Citron, R. Chesney, p. 1760; Fake Obama created using AI video tool – BBC News. <https://www.youtube.com/watch?v=AmUC4m6w1wo>, 5. avgust 2024.
- 17 A. Pechenik Gieseke, p. 1487.

osnovu kojih je diskriminator generisane podatke prepoznao kao lažne, dok istovremeno sve sofisticiraniji podaci generatora pozitivno utiču na razvoj diskriminatora.¹⁸

Upravo zahvaljujući opisanom iterativnom procesu modela GAN, konstantnom usavršavanju *deepfake* tehnologija, te onlajn dostupnosti ogromnih baza podataka, produkcija izuzetno ubedljivih *deepfake* fotografija, audio i video snimaka beleži neslućene razmere. Zahvaljujući tim faktorima, *deepfake* tehnologija postaje sve savršenije sredstvo izvršenja brojnih krivičnih dela.

3. DEEFAKE TEHNOLOGIJA KAO SREDSTVO IZVRŠENJA POJEDINIH KRIVIČNIH DELA

Softveri koji kreiraju *deepfake* sadržaje vrlo brzo su postali moćno oružje u rukama učinilaca različitih krivičnih dela. Zahvaljujući tome je, uz prethodnu zloupotrebu tih sadržaja u političke svrhe i širenje dezinformacija, uočeno da je *deepfake* tehnologija ozbiljna kriminalna i bezbednosna pretnja u nacionalnim i međunarodnim okvirima. Nakon *deepfake* pornografije, pojavili su se i *deepfake* sadržaji iz domena dečje pornografije. Zatim su, sredinom 2023. godine, mediji počeli da upozoravaju na *deepfake* prevare čije su žrtve uglavnom pripadnici manjina, koje učinioci krivičnog dela navedu da sa njima podelje svoje eksplicitne fotografije dovođenjem u zabludu ili upotrebom *deepfake* tehnologije kreiraju takve fotografije. Nakon toga, izvršiocima žrtvi traže određeni iznos novca pod pretnjom da će u suprotnom njihove eksplicitne fotografije učiniti dostupnim javnosti na internetu.¹⁹

Početak ove godine, CNN je objavio uznemirujuću vest iz Hong Konga, gde je zaposleni u jednoj multinacionalnoj kompaniji, zloupotrebom *deepfake* tehnologije, doveden u zabludu da putem video-konferencijske veze razgovara sa načelnikom finansijske službe te kompanije, pa je, izvršavajući naloge navodnog načelnika, izvršiocu tog krivičnog dela isplatio sumu od 25 miliona dolara.²⁰ Nedugo zatim, svet je obišla vest o novom vidu *deepfake* prevare, u kojoj izvršiocima zloupotrebom *deepfake* tehnologije žrtvu dovode u zabludu o svojoj ličnosti, započinju i razvijaju sa žrtvom emotivnu vezu, da bi žrtvu, nakon što zadobije poverenje u svog navodnog emotivnog partnera, naveli da im uplati određeni iznos novca, nakon čega, naravno, sa žrtvom prekidaju svaki kontakt i žrtva tek tada shvata da je prevarena.²¹ U julu ove godine španski sud je osudio 15 tinejdžera koji su kreirali i delili *deepfake* pornografske slike svojih školskih drugarica.²²

18 D. K. Citron, R. Chesney, p. 1760.

19 E. Busch, J. Ware (2023). *The Weaponisation of Deepfakes – Digital Deception by the Far-Right*, International Centre for Counter-Terrorism, p. 3

20 Finance worker pays out \$25 million after video call with deepfake „chief financial officer“. <https://edition.cnn.com/2024/02/04/asia/deepfake-cfo-scam-hong-kong-intl-hnk/index.html>, 12. avgust 2024.

21 How AI and deepfakes are taking romance scams to another level. <https://www.thestar.com.my/tech/tech-news/2024/06/26/how-ai-and-deepfakes-are-taking-romance-scams-to-another-level>, 12. avgust 2024.

22 Spain: Court punishes schoolboys for spreading AI deepfakes of girls. <https://www.scottishlegal.com/articles/spain-court-punishes-schoolboys-for-spreading-ai-deepfakes-of-girls>, 10. septembar 2024.

O tim i brojnim drugim zabrinjavajućim primerima zloupotrebe *deepfake* tehnologije kao sredstva za izvršenje najrazličitijih krivičnih dela moramo razmišljati u kontekstu činjenice da će se *deepfake* tehnologija vremenom samo dalje usavršavati te da je pitanje trenutka kada više nećemo biti u mogućnosti da razlikujemo autentičan od *deepfake* sadržaja. Prema istraživanju koje je sproveo *New York Times*, nijedan od trenutno dostupnih softvera namenjenih otkrivanju *deepfake* sadržaja nije stoprocentno uspešan, što znači da već u ovom trenutku postoje *deepfake* sadržaji kojima postojeći softveri ne uspevaju da ospore autentičnost.²³ S tim u vezi postavlja se pitanje da li je postojeći normativni okvir adekvatan da se efikasno suprotstavi svim oblicima i manifestacijama zloupotreba *deepfake* tehnologija?

3.1. *Deepfake kao visokotehnološko krivično delo*

Prema Zakonu o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala²⁴, visokotehnološki kriminal je vršenje krivičnih dela u kojima se kao objekt ili sredstvo izvršenja javljaju računari, računarski sistemi, računarske mreže, računarski podaci i njihovi proizvodi u materijalnom ili elektronskom smislu. Prema članu 3, taj zakon se primenjuje radi otkrivanja, krivičnog gonjenja i suđenja za tri grupe krivičnih dela:

- 1) krivičnih dela protiv bezbednosti računarskih podataka propisanih Krivičnim zakonikom,²⁵
- 2) krivičnih dela protiv intelektualne svojine, imovine, privrede i pravnog saobraćaja, u kojima se kao objekt ili sredstvo izvršenja krivičnih dela javljaju računari, računarski sistemi, računarske mreže i računarski podaci i njihovi proizvodi u materijalnom ili elektronskom obliku, ako broj primeraka autorskih dela prelazi 2.000 ili nastala materijalna šteta prelazi iznos od 1.000.000 dinara, te
- 3) krivičnih dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina, polne slobode, javnog reda i mira i ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije, koja

23 Advisory Committee on Evidence Rules, April 19, 2024 (u daljem tekstu: Advisory Committee on Evidence Rules), p. 30. <https://www.uscourts.gov/rules-policies/archives/agenda-books/advisory-committee-evidence-rules-april-2024>, 21. jul 2024.

24 Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala – Zakon, *Službeni glasnik RS* 61/05, 104/09, 10/23 i 10/23 – drugi zakon.

25 U pitanju su sledeća krivična dela: oštećenje računarskih podataka i programa, računarska sabotaza, pravljenje i unošenje računarskih virusa, računarska prevara, neovlašćen pristup zaštićenom računaru, računarskoj mreži i elektronskoj obradi podataka, sprečavanje i ograničavanje pristupa javnoj računarskoj mreži, neovlašćeno korišćenje računara ili računarske mreže i pravljenje, nabavljanje i davanje drugom sredstava za izvršenje krivičnih dela protiv bezbednosti računarskih podataka. Vidi: Krivični zakonik – KZ, *Službeni glasnik RS* 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19. Iako su ta krivična dela u naše zakonodavstvo prvi put uneta 2003. godine, a kasnije su preuzeta i u novi KZ, koji je stupio na snagu 1. januara 2006. godine, ona su formulisana tako da uglavnom potpuno odgovaraju obavezama koje je naša država preuzela ratifikacijom Konvencije Saveta Evrope o visokotehnološkom kriminalu 2009. godine. Više o tome: Z. Stojanović (2021), str. 953. Nakon ratifikacije Konvencije Saveta Evrope, u naš KZ je uneto samo jedno novo krivično delo, i to krivično delo iz člana 304a – pravljenje, nabavljanje i davanje drugom sredstava za izvršenje krivičnih dela protiv bezbednosti računarskih podataka. Više o tome: Z. Stojanović (2021), str. 962.

se zbog načina izvršenja ili upotrebljenih sredstava mogu smatrati krivičnim delima visokotehnološkog kriminala.

Budući da su *deepfake* sadržaji proizvod računarskih mreža u materijalnom ili elektronskom obliku, govorićemo o visokotehnološkom kriminalitetu uvek kada se *deepfake* sadržaji pojave kao sredstvo izvršenja nekog od nabrojanih krivičnih dela. U praksi smo se do sada susretali sa tri vrste krivičnih dela izvršenih zloupotrebom *deepfake* sadržaja: krivičnim delima protiv imovine, krivičnim delima protiv sloboda i prava čoveka i građanina i krivičnim delima protiv polne slobode.

3.1.1. Krivična dela prevare i ucene

Kao što smo videli iz primera pomenutih u ranijem tekstu, učinioci krivičnih dela visokotehnološkog kriminaliteta na različite načine zloupotrebljavaju *deepfake* tehnologiju sa namerom da sebi ili drugom pribave protivpravnu imovinsku korist. Ukoliko se *deepfake* sadržaj kreira i koristi radi dovođenja ili održavanja nekog lica u zabludi kako bi se to lice navelo da nešto učini ili ne učini na štetu svoje ili tuđe imovine, reč je o krivičnom delu prevare iz člana 208 KZ. Ako neko kreira pornografski *deepfake* materijal nekog lica ili se nekom licu lažno predstavi koristeći se *deepfake* tehnologijom („pozajmi“ nečiji tuđi lik ili generiše potpuno nepostojeći lik) pa to lice navede da mu dobrovoljno pošalje svoje eksplicitne fotografije, kojima kasnije to lice prinudi da nešto učini ili ne učini na štetu svoje ili tuđe imovine, učiniće krivično delo ucene iz člana 215 KZ.

U krivičnopravnom tretmanu tih krivičnih dela u našem zakonodavstvu postoje dva ključna problema. Prvo, prema izričitoj odredbi člana 3 stav 1 tačka 2) Zakona, ta će krivična dela biti smatrana visokotehnološkim kriminalitetom ukoliko preskoče imovinski cenzus od 1.000.000 dinara prouzrokovane materijalne štete. Drugim rečima, ako je učinilac tih krivičnih dela pribavio protivpravnu imovinsku korist manju od 1.000.000 dinara, za krivično gonjenje neće biti nadležno Posebno odeljenje za borbu protiv visokotehnološkog kriminala u Višem javnom tužilaštvu u Beogradu, koje poseduje specifična znanja iz oblasti informacionih tehnologija, već javno tužilaštvo opšte nadležnosti koje takvim znanjima ne raspolaže, što se može negativno odraziti na dokazivanje tih krivičnih dela.

Drugi problem leži u činjenici da krivična dela izvršena zloupotrebom veštačke inteligencije, konkretno *deepfake* tehnologije, nisu tradicionalna krivična dela prevare ili ucene. Ta krivična dela imaju dodatni element koji ostaje potpuno zanemaren i koji se ne iscrpljuje u formulaciji „krivična dela kod kojih se kao objekt ili sredstvo izvršenja krivičnih dela javljaju računari, računarski sistemi, računarske mreže, računarski podaci, kao i njihovi proizvodi u materijalnom ili elektronskom smislu“ jer se tom formulacijom ne objašnjava suština pomenutih krivičnih dela. Naime, u našem primeru o radniku multinacionalne kompanije koji je doveden u zabludu da razgovara sa svojim rukovodiocem, u pravnoj kvalifikaciji (krivično delo prevare) gubi se iz vida rukovodilac čiji je lik zloupotrebljen pomoću *deepfake* tehnologije. Slično je sa „pozajmljenim“ likom koji je započeo i održavao vezu sa žrtvom krivičnog dela ucene. No, ovde treba imati u vidu da u najvećem broju slučajeva osobe čiji je lik zloupotrebljen radi kreiranja *deepfake* sadržaja to i ne saznaju, te će se u praksi

retko postaviti pitanje krivičnopravne zaštite njihovih prava, i to prava na sopstveni vizuelni prikaz i fotografiju *in concreto*.

Situacija je neuporedivo složenija kada je u pitanju pornografski sadržaj koji je kreiran pomoću *deepfake* tehnologije, koji se kasnije koristi za prinudu osobe na koju se takav sadržaj odnosi da nešto učini ili ne učini na štetu svoje ili tuđe imovine. U tom slučaju bi se moglo raditi o sticaju krivičnog dela ucene i krivičnog dela polno uznemiravanje iz člana 182a KZ, o čemu će više reći biti u nastavku teksta.

3.1.2. Procesna prevara

Pre nekoliko meseci advokatska kancelarija iz Velike Britanije *Brighton\$Hove Law* objavila je da je u postupku koji se vodi radi vršenja roditeljskog prava sudu kao dokaz podnet *deepfake* audio-snimak, na kome se čuje kako njihov klijent (otac dece) preti drugoj strani u sporu (majci dece) u vezi sa konkretnim sudskim postupkom.²⁶ Ta uznemirujuća vest nas je, iznenadno i trenutno, suočila sa svim opasnostima koje prete integritetu dokaznog postupka, koji je centralna faza svakog sudskog postupka, i sasvim nam jasno pokazala da smo kao stručna i naučna javnost nespremno dočekali razvoj veštačke inteligencije i *deepfake* tehnologije. Imajući u vidu da još uvek ne postoje softveri koji sa stoprocentnom sigurnošću mogu utvrditi da je neki materijal generisan pomoću *deepfake* tehnologije, opasnost o kojoj govorimo je dvosmerna. Prvo, postoji opasnost da fabrikovan dokaz bude prihvaćen na sudu kao autentičan i, drugo, postoji opasnost da autentičan dokaz bude odbačen kao fabrikovan.

Upotreba *deepfake* dokaza u sudskom postupku bila bi kvalifikovana kao oblik krivičnog dela procesne prevare u onim zakonodavstvima koja poznaju takvo posebno krivično delo prevare, poput krivičnog zakonodavstva Italije.²⁷ U našem KZ procesna prevara nije propisana kao posebno krivično delo, ali, onako kako je prevara definisana u našem KZ, ostavljena je mogućnost da to krivično delo bude učinjeno u sudskom, upravnom ili drugom postupku.²⁸ Neophodno je da učinilac, u nameri da sebi ili drugom pribavi protivpravnu imovinsku korist, kreira *deepfake* materijal, podnese ga sudu ili drugom organu kao dokaz i time sud ili organ postupka dovede u zabludu ili ga održava u zabludi²⁹ te ga navede da donese odluku zbog koje za neko lice nastupi imovinska šteta.

U članu 334 našeg KZ propisano je krivično delo lažnog prijavljivanja, čija bi primena takođe došla u obzir ukoliko bi se u krivičnom postupku na jedan specifičan način iskoristili *deepfake* dokazi. Naime, teži oblik tog krivičnog dela čini onaj ko podmetanjem tragova krivičnog dela ili na drugi način izazove pokretanje krivičnog postupka zbog krivičnog dela za koje se goni po službenoj dužnosti protiv

26 Doctored audio evidence used to damn father in custody battle. <https://brightonandhovelaw.co.uk/the-dangers-of-doctored-deep-fake-evidence-that-is-being-submitted-to-courts/>, 13. septembar 2024.

27 Z. Stojanović (2021), str. 706.

28 *Ibidem*.

29 U zabludu se, po prirodi stvari, ne može dovesti ili održavati sud ili drugi organ već se u zabludu dovodi ili se u zabludi održava fizičko lice koje u konkretnom slučaju istupa u ime suda ili drugog nadležnog organa.

lica za koje zna da nije učinilac tog krivičnog dela. Ukoliko bi, na osnovu i zbog *deepfake* dokaza bio pokrenut krivični postupak zbog krivičnog dela za koje se goni po službenoj dužnosti, protiv lica na koje se odnosi kreirani *deepfake* sadržaj, moglo bi postojati krivično delo iz člana 334 stav 2 KZ. Podrazumeva se da izvršilac krivičnog dela (lice koje kreira *deepfake* dokaz i na određeni način ga učini dostupnim organima krivičnog gonjenja) zna da lice na koje *deepfake* dokaz ukazuje nije učinilac.

Posebnu dilemu u tom kontekstu otvara pitanje odbrane u krivičnom postupku. Naime, osnovno pravo okrivljenog je da se brani na način koji smatra najboljim i najdelotvornijim, što mu praktično daje pravo da se brani i lažima. Advokati, s druge strane, imaju dužnost da pravnu pomoć pruže stručno i savesno, u skladu sa zakonom, statutom advokatske komore i kodeksom.³⁰ Advokati, dakle, imaju profesionalnu dužnost da sudu podnose isključivo autentične dokaze. Istovremeno, oni su dužni da u pružanju pravne pomoći prioritet daju zaštiti interesa klijenta te da sudu predstave njegovu verziju događaja. Poznato je da ta verzija događaja nije uvek ona verzija koju u presudi utvrdi sud. Jasno je, stoga, da nije jednostavno odgovoriti u kojoj meri se advokat u zastupanju može služiti argumentima za koje se u kasnijem toku postupka ispostavi da su netačni. Posebno se postavlja pitanje da li je advokat dužan da proverava autentičnost dokaza koje mu dostavlja klijent. U razmatranju tog pitanja treba imati u vidu da bi nametanje takve obaveze advokatima podrazumevalo dodatna ulaganja u infrastrukturu advokatskih kancelarija kako bi se stvorili neophodni materijalni i ljudski resursi koji bi takvo postupanje advokata omogućili, što bi višestruko podiglo cenu pružanja pravne pomoći građanima kojima je ta pomoć neophodna.³¹

O procesnopravnim aspektima *deepfake* sadržaja govorilo se na zasedanju Savetodavnog komiteta o Pravilima dokazivanja u SAD u aprilu 2024. godine. Savetodavni komitet je, uzimajući u obzir kompleksnost i izazove koje donose dokazi koje je generisala veštačka inteligencija, zaključio da je neophodno formulisati nova dokazna pravila, koja bi posebnu pažnju posvetila novom fenomenu *deepfake* sadržaja.³² Prema predloženom pravilu, ako strana koja osporava autentičnost kompjuterski generisanog ili nekog drugog dokaza dokaže sudu da je veća verovatnoća da je on fabrikovan ili izmenjen, u celini ili delimično, nego da je dokaz autentičan, takav dokaz će biti prihvatljiv jedino ako predlagač uveri sud da njegova dokazna vrednost prevazilazi štetan uticaj tog dokaza na stranu koja ga osporava.³³ Navedeni predlog uvodi dvostепенost pri odlučivanju o prihvatljivosti kompjuterski generisanog ili drugog elektronskog dokaza čija se autentičnost osporava. Naime, neuspeh strane koja osporava autentičnost dokaza da dokaže da je veća verovatnoća da je taj dokaz u celini ili delimično fabrikovan nego da je autentičan ne čini taj dokaz po automatizmu prihvatljivim za sud. Naprotiv, u tom slučaju dokaz će biti prihvatljiv tek ukoliko

30 Zakon o advokaturi, *Službeni glasnik RS* 31/11 i 24/12.

31 B. van der Sloot *et al.*, p. 13.

32 U tom predlogu se ne koristi termin *deepfake* dokaz već se dokazi opisuju kao kompjuterski generisani (što obuhvata i dokaze generisane veštačkom inteligencijom) ili kao elektronski dokazi koji obuhvataju druge oblike elektronskih dokaza, koje ne mora generisati veštačka inteligencija. Vid. Advisory Committee on evidence rules, p. 20

33 Advisory Committee on Evidence Rules, p. 18.

strana koja dokaz predlaže uveri sud da je njegova dokazna vrednost veća od štetnog uticaja tog dokaza na stranu koja ga osporava.³⁴ Takođe, s obzirom na opasnosti koje sobom nosi *deepfake*, Savetodavni komitet je izneo mišljenje da bi o autentičnosti kompjuterski generisanih dokaza morao da odlučuje sud a ne porota.³⁵

Iako delotvornost i adekvatnost predloženog rešenja mogu biti predmet debate, taj predlog je izuzetno značajan budući da je to jedan od prvih pokušaja da se u procesnom zakonu definišu odgovarajuća pravila kojima bi se regulisalo postupanje suda u slučaju sumnje u autentičnost dokaznog materijala koji je generisala veštačka inteligencija. Ipak, treba pomenuti da predložene dopune još uvek nisu usvojene i konačne te da, imajući u vidu trajanje i složenost zakonodavne procedure, postoji opasnost da će bilo koji amandman koji se odnosi na veštačku inteligenciju biti zastareo i prevaziđen kada stupi na snagu.³⁶

3.1.3. *Deepfake pornografija*

Ako *deepfake* definišemo kao neautentičan audio-vizuelni prikaz neke osobe generisan od softvera koji koriste veštačku inteligenciju,³⁷ onda nam je jasno da svaki slučaj kreiranja takvog sadržaja bez saglasnosti osobe čiji se lik, glas ili fotografija koristi predstavlja neki oblik povrede prava na poštovanje privatnosti.³⁸ Jasno je da se ničiji privatni život ne može poštovati ukoliko mu nije dat određeni stepen privatnosti, niti bilo koji pojedinac može uživati u poštovanju svog privatnog života ukoliko je on učinjen javnim na način koji taj pojedinac ne može da kontroliše.³⁹ Stoga neovlašćeno korišćenje nečije fotografije ili lika za kreiranje neautentičnog audio-vizuelnog sadržaja predstavlja povredu prava pojedinca na svoj vizuelni prikaz i fotografiju u svakom slučaju, a u velikom broju slučajeva i povredu prava na ugled pojedinca. Oba ta prava obuhvaćena su pravom na poštovanje privatnosti⁴⁰ koje, zajedno sa pravom pojedinca na fizički, psihički i moralni integritet i pravom na integritet i autonomiju, čini kompleksno pravo na poštovanje privatnog života.

Međutim, kada govorimo o povredi prava na poštovanje privatnosti koje je prouzrokovano kreiranjem i širenjem *deepfake* sadržaja, mi na prvom mestu govorimo o kreiranju *deepfake* pornografskog sadržaja i širenju takvog sadržaja putem interneta i društvenih mreža.

34 Advisory Committee on Evidence Rules, p. 20.

35 Advisory Committee on Evidence Rules, p. 35.

36 Advisory Committee on Evidence Rules, p. 14.

37 Advisory Committee on Evidence Rules, p. 30.

38 Pravo na poštovanje privatnosti je jedan od segmenata složenog i kompleksnog prava na poštovanje privatnog života, koje predstavlja jedno od osnovnih ljudskih prava i koje je kao takvo proklamovano nekim od najvažnijih međunarodnih dokumenata.

39 B. Braitwaite *et al.*, eds. (2021). *Pravo na poštovanje privatnog života (član 8. EKLJP): vodič kroz konvencijsko i nacionalno pravo i praksu*, AIRE centar, Podgorica, p. 22

40 Prema stavu Evropskog suda za ljudska prava, pravo na poštovanje privatnosti obuhvata: pravo pojedinca na svoj vizuelni prikaz i fotografije, zaštitu ugleda pojedinca, zaštitu podataka, pravo na pristup ličnim informacijama, pravo na informacije o sopstvenom zdravlju, prikupljanje podataka ili dosijea od službi bezbednosti ili drugih državnih organa, policijski nadzor, ovlašćenje policije da zaustavi i pretresa, odnos advokata i klijenta i pravo na privatnost tokom lišenja slobode u pritvoru i zatvoru. Suština tih različitih elemenata prava na poštovanje privatnosti leži u zaštiti od prikupljanja i javnog širenja ličnih informacija. Više o tome B. Braitwaite *et al.*

Iako na prvi pogled deluje da bi u našem krivičnom zakonodavstvu *deepfake* pornografija mogla biti pravno kvalifikovana kao krivično delo neovlašćenog objavljivanja i prikazivanja tuđeg spisa, portreta ili snimka iz člana 145 KZ, takav zaključak nije sasvim održiv. Naime, krivično delo iz člana 145 KZ čini onaj ko objavi ili prikaže spis, portret, fotografiju, film ili fonogram ličnog karaktera bez pristanka lica koje je spis sastavilo ili na koje se spis odnosi, odnosno bez pristanka lica koje je prikazano na portretu, fotografiji ili filmu ili čiji je glas snimljen na fonogramu ili bez pristanka drugog lica čiji se pristanak po zakonu traži i time osetno zadre u lični život tog lica. Objaviti ili prikazati nešto podrazumeva da je više lica imalo mogućnost da se upozna sa onim što se objavljuje ili prikazuje, pri čemu je irelevantno da li se bilo koje lice zaista i upoznao sa sadržajem koji se objavljuje ili prikazuje.⁴¹

Međutim, zakonski opis krivičnog dela iz člana 145 KZ podrazumeva postojanje autentičnog snimka, fotografije ili fonograma koji se neovlašćeno objavljuje ili prikazuje, dok je *deepfake* pornografski sadržaj neautentičan snimak koji ne samo da je objavljen bez pristanka lica na koje se snimak odnosi već je nastao i bez pristanka tog lica. Reč je, naime, o *deepfake* materijalu koji je kreiran putem društvenih medija za fabrikovanje pornografije, a koji se kasnije deli i širi na raznim pornografskim sajtovima i onlajn forumima, što izaziva ozbiljno narušavanje psihičkog zdravlja žrtve, ali može imati i šire zdravstvene, socijalne, porodične i profesionalne negativne posledice po žrtvu.⁴²

Čini se da bi kreiranje i širenje *deepfake* pornografskog sadržaja bilo najispravnije pravno kvalifikovati kao krivično delo polnog uznemiravanja iz člana 182a KZ. To krivično delo čini onaj ko polno uznemirava drugo lice, pri čemu zakonodavac u stavu 3 tog člana definiše u čemu se polno uznemiravanje sastoji. Prema slovu zakona, polno uznemiravanje je svako verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje koje ima cilj da povredi ili predstavlja povredu dostojanstva lica u sferi polnog života, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. U nedostatku posebnog krivičnog dela koje bi eksplicitno inkriminiralo kreiranje i širenje *deepfake* pornografskog sadržaja, kao prednost su se pojavili svi pravnotehnički nedostaci na koje je sa osnovom ukazivano, a koji se u osnovi svode na primedbe da je u sadržinskom smislu gotovo nemoguće odrediti alternativno propisane radnje koje imaju značaj radnje izvršenja⁴³ jer upravo neodređenost radnje izvršenja omogućuje da se kreiranje i širenje *deepfake* pornografskog sadržaja podvede pod inkriminaciju iz člana 182a KZ.

Kreiranje *deepfake* pornografskog sadržaja podrazumeva fizičko ili neverbalno ponašanje koje predstavlja povredu dostojanstva lica u sferi polnog života, što je dovoljno za postojanje krivičnog dela, budući da je posledica alternativno određena, te nije neophodno da je u konkretnom slučaju nastupio strah ili da je stvoreno neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.⁴⁴

41 Z. Stojanović (2021), str. 542.

42 F. Romero Moreno, p. 3.

43 N. Delić (2024). *Krivično pravo – posebni deo*, Beograd, str. 128

44 N. Delić (2024).

Krivičnopravni značaj kreiranja i širenja *deepfake* pornografskog sadržaja prepoznao je hrvatski zakonodavac, koji je eksplicitno kao krivično delo propisao zloupotrebu snimka polno eksplicitne sadržine u članu 144a Kaznenog zakona.⁴⁵ To krivično delo ima dva osnovna oblika. Najpre, krivično delo čini onaj ko, zloupotrebom poverenja i bez pristanka snimane osobe, trećoj osobi učini dostupnim snimak polno eksplicitnog sadržaja koji je snimljen uz pristanak te osobe za ličnu upotrebu i na taj način povredi privatnost te osobe. Drugi osnovni oblik krivičnog dela čini onaj ko upotrebom računarskih sistema ili na drugi način izradi novi ili preinači postojeći snimak polno eksplicitnog sadržaja i taj snimak upotrebi kao pravi te time povredi privatnost osobe na tom snimku. Ukoliko je neki od osnovnih oblika krivičnog dela učinjen putem računarskog sistema ili mreže ili na drugi način, čime je snimak učinjen dostupnim većem broju osoba, postojaće teži oblik tog krivičnog dela.

U državi Njujork je u junu 2019. godine usvojen Zakon o odgovornosti u vezi sa *deepfake* materijalom (*Deepfakes Accountability Act*) koji kao krivično delo propisuje svesno propuštanje da se na video-snimku jasno označi da je snimak generisala AI, pri čemu je neophodno da se to propuštanje čini sa namerom da se ponizi ili na drugi način uznemirava lice koje je na sadržaju koji je generisan pomoću naprednih tehnologija lažno prikazano nago ili u seksualno eksplicitnim radnjama.⁴⁶

3.1.4. Dečja pornografija

Pojava i razvoj *deepfake* tehnologije izazvali su ozbiljne dileme u oblasti sprečavanja i suzbijanja dečje pornografije. Pojavila su se i određena specifična pitanja koja nisu predmet debate o prethodno pomenutim krivičnim delima koja se vrše zloupotrebom *deepfake* tehnologije. Konkretno, postavlja se pitanje ima li mesta krivičnopravnoj intervenciji ukoliko se na pornografskom materijalu nalazi nepostojeće dete, odnosno dete kreirano pomoću *deepfake* tehnologije.

Jedan od najznačajnijih međunarodnopravnih dokumenata u oblasti sprečavanja i suzbijanja dečje pornografije jeste Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja.⁴⁷ U toj konvenciji se dečja pornografija definiše kao svaki materijal koji vizuelno prikazuje dete koje se stvarno

45 Kazneni zakon Hrvatske – KZH, *Narodne novine* 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23 i 36/24.

46 Deepfake Accountability Act. <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/3230/text>, 20. septembar 2024. godine

47 Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja (u daljem tekstu: Konvencija), *Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori* 1/10. U članu 9 stav 1 pomenute Konvencije o visokotehnološkom kriminalu propisana su dela u vezi sa dečjom pornografijom, u kome obavezuje strane ugovornice da usvoje zakonodavne i druge mere neophodne da bi se kao krivično delo u domaćem zakonodavstvu propisale sledeće radnje, kada su učinjene sa namerom i protivpravno: a) proizvodnja dečje pornografije, u svrhu njene distribucije preko računarskog sistema; b) nudenje ili činjenje dostupnim dečje pornografije preko računarskog sistema; v) distribucija ili prenošenje dečje pornografije preko računarskog sistema; g) nabavljanje dečje pornografije preko računarskog sistema, za sebe ili za drugo lice, te d) posredovanje dečje pornografije u računarskom sistemu ili na medijumima za čuvanje računarskih podataka.

ili simulirano eksplicitno seksualno ponaša ili svaki prikaz detetovih polnih organa za prvenstveno seksualne svrhe (čl. 20 st. 2). U stavu 3 citiranog člana, Konvencija ovlašćuje države potpisnice da ne inkriminiraju kao krivično delo proizvodnju i posedovanje dečje pornografije ako se proizvodnja i posedovanje odnose na materijal koji se sastoji isključivo od simuliranih predstava ili od realističnih slika nepostojećeg deteta.

Sličnu definiciju sadrži i član 9 stav 2 Konvencije o visokotehnološkom kriminalu, prema kojoj dečja pornografija obuhvata pornografski materijal koji vizuelno prikazuje: a) maloletnika koji učestvuje u eksplicitno seksualnoj radnji; b) lice koje izgleda kao maloletnik, koje učestvuje u eksplicitno seksualnoj radnji, te c) realistične slike, koje predstavljaju maloletnika koji učestvuje u eksplicitno seksualnoj radnji. U stavu 4 citiranog člana strane ugovornice su ovlašćene da, u celini ili delimično, ne primenjuju odredbu člana 9 stav 2 tačke b) i c).

Konvencija o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja predstavlja međunarodnopravni osnov krivičnog dela prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju iz člana 185 KZ.⁴⁸ U kontekstu tog krivičnog dela, predmetima pornografske sadržine nastalim iskorišćavanjem maloletnog lica (dečja pornografija) smatra se svaki materijal koji vizuelno prikazuje maloletno lice koje se bavi stvarnim ili simuliranim seksualno eksplicitnim ponašanjem i svako prikazivanje polnih organa deteta u seksualne svrhe. Kao što vidimo, naš zakonodavac je delimično iskoristio ovlašćenje iz člana 20 stav 3 Konvencije o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja i ovlašćenje iz člana 9 stav 4 Konvencije o visokotehnološkom kriminalu, te je kao krivično delo predvideo proizvodnju i posedovanje materijala koji vizuelno prikazuje maloletno lice koje se bavi simuliranim seksualno eksplicitnim ponašanjem, ali ne i proizvodnju ili posedovanje materijala koji prikazuje nepostojeće dete koje se bavi seksualno eksplicitnim ponašanjem. To znači da će, prema našem krivičnom zakonodavstvu, krivično delo iz člana 185 KZ postojati ukoliko je reč o *deepfake* pornografskom materijalu koji prikazuje realno postojeće dete, dok krivično delo neće postojati u slučaju *deepfake* pornografskog materijala koji prikazuje nepostojeće dete.

Opravdanje za takvo rešenje naslanja se na *ratio legis* krivičnog dela iz člana 185 KZ, koji se svodi na zaštitu maloletnika od određenih za njih štetnih aktivnosti ili manipulacija povezanih sa pornografijom.⁴⁹ Naime, u pornografskom materijalu u kojem se prikazuje nepostojeće dete *de facto* ne postoji dete kome bi se pružila krivičnopravna zaštita jer ne postoji ni dete koje je iskorišćeno za proizvodnju tog sadržaja.

48 Krivično delo iskorišćavanje maloletnih lica za pornografiju je u našem krivičnom zakonodavstvu prvi put propisano 2003. godine. To krivično delo je u KZ iz 2006. godine propisano pod nazivom prikazivanje pornografskog materijala i iskorišćavanje dece za pornografiju, čime je krivičnopravna zaštita pružena samo deci. Međutim, izmenama iz 2009. godine, došlo je do vraćanja na prvobitne pozicije iz 2003. godine i širenja kruga lica koja imaju svojstvo pasivnog subjekta zamenom reči „deca“ rečima „maloletnog lica“. Više o tome: N. Delić, str. 128.

49 M. Škulić (2022). Krivičnopravna reakcija na dečiju pornografiju/pornografiju maloletnih lica – plasiranu/nastalu zloupotrebom računarske mreže/komunikacije drugim tehničkim sredstvima. *RKKP 2*, str. 24.

Pitanje kažnjivosti kompjuterski generisane dečje pornografije se postavilo i u SAD još 1996. godine kada je donet Zakon o prevenciji dečje pornografije (*Child Pornography Prevention Act*).⁵⁰ Tim zakonom nisu inkriminirane samo pornografske predstave stvarno postojeće dece već i kompjuterski generisane fotografije ili slike iz kojih proizilazi da je maloletno lice uključeno u seksualno eksplicitno ponašanje.⁵¹ Te odredbe zakona su osporavane pred Vrhovnim sudom SAD u poznatom slučaju *Achcroft v. Free Speech Coalition* kao neustavne, odnosno kao protivne Prvom amandmanu na Ustav SAD o slobodi govora. Vrhovni sud SAD je 2002. godine doneo presudu u kojoj je utvrdio da su odredbe Zakona o prevenciji dečje pornografije koje se odnose na inkriminisanje simulirane dečje pornografije protivne Prvom amandmanu na Ustav SAD i posebno naglasio da u situaciji kada se deca simuliraju u scenama dečje pornografije praktično ne nastaje „žrtva“ takve pornografije jer njeni akteri nisu stvarno postojeća deca.⁵² *Deepfake* dečja pornografija koja prikazuje nepostojeću decu u seksualno eksplicitnom ponašanju zapravo potpada pod tu odluku Vrhovnog suda SAD iz 2002. godine jer *deepfake* dečja pornografija koja prikazuje nepostojeće dete nije nastala seksualnim zlostavljanjem i iskorišćavanjem dece, odnosno ne postoji žrtva takve pornografije.⁵³

Međutim, naše je mišljenje da takvo rezonovanje može biti predmet debate. Naime, ako iz prakse znamo da se proizvodnja i posedovanje dečje pornografije javlja kao prethodni stadijum u izvršenju nekih teških krivičnih dela protiv polne slobode dece te ukoliko smo posedovanje dečje pornografije inkriminirali jer se i samo držanje predmeta dečje pornografije načelno smatra opasnim i društveno štetnim,⁵⁴ opravdano je preispitati postojeće rešenje. Inkriminisanjem proizvodnje i posedovanja pornografskog materijala na kojem se prikazuje nepostojeće dete, iako ne postoji konkretna žrtva te pornografije, pružila bi se krivičnopravna zaštita deci kao posebno osetljivoj kategoriji, s jedne strane, dok bi se istovremeno jačala svest o nedopuštenosti proizvodnje i posedovanja materijala dečje pornografije, bez obzira na to da li se materijal odnosi na postojeće ili realno prikazano nepostojeće dete.

Na tim pozicijama stoji KZH, koji u članu 164 stav 6 pornografsku predstavu definiše kao prikazivanje uživo ili putem komunikacionih sredstava pravog deteta ili realno prikazanog nepostojećeg deteta ili osobe koja izgleda kao dete u pravom ili simuliranom polno eksplicitnom ponašanju ili polnih organa pravog deteta, realno prikazanog nepostojećeg deteta ili osobe koja izgleda kao dete, u polne svrhe.

50 Child Pornography Prevention Act. <https://www.congress.gov/bill/104th-congress/house-bill/4123>, 18. septembar 2024.

51 R. Spivak (2019). „Deepfakes“: The Newest Way to Commit One of the Oldest Crimes. *Georgetown Law Technology review* 3.2, p. 362

52 M. Škulić (2022), str. 48.

53 R. Spivak, str. 363.

54 M. Škulić (2022), str. 24.

4. ZAKLJUČAK

U digitalnoj eri, koju dominanto karakteriše sveopšta povezanost ljudi putem globalne telekomunikacione mreže kakav je internet, sve veća zavisnost stanovništva od društvenih mreža i ubrzan razvoj veštačke inteligencije, beležimo izostanak odgovarajuće pravne regulative na nacionalnom, ali i na globalnom nivou, koja bi stvorila normativni okvir adekvatan izazovima koji su pred nama. Tome svedoči činjenica da je prvi međunarodnopravni akt koji na sveobuhvatan način tretira veštačku inteligenciju usvojen tek sredinom ove godine na nivou Evropske unije (Zakon o veštačkoj inteligenciji EU). Međutim, taj akt ne sadrži krivičnopravne norme, te je u kontekstu krivičnog prava i dalje ključan međunarodnopravni dokument Konvencija Saveta Evrope o visokotehnoškom kriminalu iz 2001. godine, sa pratećim protokolima.

Sama činjenica da se u borbi protiv visokotehnoškog kriminaliteta oslanjamo na dokument iz 2001. godine deluje prilično obeshrabrujuće. U našem zakonodavstvu normativni okvir za borbu protiv visokotehnoškog kriminaliteta propisan je Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnoškog kriminala, koji ne sadrži nova materijalna krivičnopravna rešenja, u smislu propisivanja posebnih krivičnih dela visokotehnoškog kriminaliteta, već taksativno nabroja koja se sve krivična dela, propisana Krivičnim zakonikom, i pod kojim uslovima imaju smatrati krivičnim delima visokotehnoškog kriminaliteta.

Krivična dela protiv bezbednosti računarskih podataka, koja su u naše krivično zakonodavstvo prvi put uvedena Zakonom o izmenama i dopunama KZS iz 2003. godine, a kasnije preuzeta u nov KZ koji je stupio na snagu 2006. godine, gotovo do danas su ostala neizmenjena. Uprkos očiglednom razvoju i konstantnom usavršavanju informacionih tehnologija, pojavi i razvoju veštačke inteligencije i *deepfake* tehnologije i uprkos činjenici da je od stupanja na snagu KZ više puta noveliran, samo se jedna izmena odnosila na ta krivična dela, i to na krivično delo pravljenje, nabavljanje i davanje drugom sredstava za izvršenje krivičnih dela protiv bezbednosti računarskih sistema iz člana 304a, koje je u naše krivično zakonodavstvo uvedeno Zakonom o izmenama i dopunama KZ iz 2009. godine.

Gotovo je nemoguće logično obrazložiti da je jedna od najdinamičnijih oblasti ostala neizmenjena skoro 20 godina, dok se intervenisalo u nekim drugim oblastima koje bi se mogle opisati kao prilično statične. U tom smislu, posebno zabrinjava činjenica da se u predloženim izmenama i dopunama KZ koje su objavljene u vreme pisanja ovog rada, samo jedna izmena odnosi na krivična dela protiv bezbednosti računarskih podataka, i to ona kojom se pojam računarskog virusa menja pojmom zlonamernog računarskog programa.⁵⁵

55 U skladu sa članom 13 Nacrta zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, zlonamerni računarski program je program koji je napravljen sa svrhom da nanese štetu računaru, računarskoj mreži ili računarskim podacima i koji se ubacuje u računar sa namerom ugrožavanja poverljivosti, celovitosti ili dostupnosti računarskih podataka, aplikacija i operativnih sistema ili na neki drugi način ometa rad računara ili računarske mreže. Sledstveno tome, predloženo je da krivično delo iz člana 300 KZ više ne nosi naziv „pravljenje i unošenje računarskog virusa“ već „pravljenje i unošenje zlonamernog računarskog programa“. Vid. Nacrta zakona o izmenama i do-

Jasno je da predlagač nije prepoznao izazove veštačke inteligencije i *deepfake* tehnologije kao krivičnopravno relevantne, te će se, ukoliko zakonodavno telo bude usvojilo objavljeni Nacrt, još neko vreme na krivična dela izvršena zloupotrebom *deepfake* tehnologije primenjivati postojeća zakonska rešenja, odnosno postojeća tzv. tradicionalna krivična dela, sa svim ograničenjima i manjkavostima na koje je u ovom radu ukazano.

LITERATURA

- Baron Quintero S. Ma. (2023). Los delitos realizados mediante la Dark Net. *Revista Penal Mexico* 23.
- Braitwaite B. et al., eds. (2021). *Pravo na poštovanje privatnog života (član 8. EKLJP): vodič kroz konvencijsko i nacionalno pravo i praksu*, AIRE centar, Podgorica
- Busch E., Ware J. (2023). *The Weaponisation of Deepfakes – Digital Deception by the Far-Right*, International Centre for Counter-Terrorism.
- Citron D. K., Chesney R. (2019). Deep Fakes: A Looming Challenge for Privacy, Democracy, and National Security. *California Law Review* 107.
- Delić N. (2024). *Krivično pravo – posebni deo*, Beograd.
- Karović S., Simović M. (2022). Krivičnopravno suprotstavljanje visokotehnološkom – kompjuterskom kriminalitetu: savremeni izazovi, dileme, perspektive. *Digitalizacija u kaznenom preavu i pravosuđu* (ur. J. Kostić, M. Matić Bošković), Beograd.
- Neadić S., Miljuš I. (2022) Krivična pravda u eri veštačke inteligencije. *Digitalizacija u kaznenom pravu i pravosuđu* (ur. J. Kostić, M. Matić Bošković), Beograd.
- Pechenik Gieseke A. (2020). „The New Weapon of Choice“: Law’s Current Inability to Properly Address Deepfake Pornography. *Vanderbilt Law Review*.
- Pisarić M. (2013). Potrebni normativni odgovor na probleme otkrivanja i dokazivanja dela visokotehnološkog kriminala. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*.
- Romero Moreno F. (2024). Generative AI and deepfakes: a human rights approach to tackling harmful content. *International review of law, computers & technology*, Routledge.
- Spivak R. (2019). „Deepfakes“: The Newest Way to Commit One of the Oldest Crimes. *Georgetown Law Technology review* 3.2.
- Stojanović Z. (2021). *Komentar krivičnog zakonika*, Službeni glasnik.
- Škulić M. (2007). Uloga posebnih dokaznih radnji u suzbijanju organizovanog kriminaliteta. *Primena međunarodnog krivičnog prava*, Tara.
- Škulić M. (2022). Krivičnopravna reakcija na dečju pornografiju/pornografiju maloletnih lica – plasiranu/nastalu zloupotrebom računarske mreže/komunikacije drugim tehničkim sredstvima. *RKKP* 2.
- Škulić M. (2024). Dokazni značaj informacija iz komunikacije ostvarene aplikacijama/modifikovanim uređajima za kriptovanje – kao što su Sky ECC i EnchroChat. *CRIMEN – Časopis za krivične nauke* 1.
- van der Sloot B. et al. (2021). *Summary Deepfakes: The legal challenges of a synthetic society*. Tilburg Institute for Law, Technology, and Society.

PRAVNI IZVORI

Kazneni zakon Hrvatske, *Narodne novine* 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23 i 36/24.

Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS* 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19.

Zakon o advokaturi, *Službeni glasnik RS* 31/11 i 24/12.

Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala, *Službeni glasnik RS* 61/05, 104/09, 10/23 i 10/23 – drugi zakon.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o visokotehnološkom kriminalu, *Sl. glasnik RS* 19/09.

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, *Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori* 1/10.

INTERNET IZVORI

Advisory Committee on Evidence Rules, April 19, 2024. <https://www.uscourts.gov/rules-policies/archives/agenda-books/advisory-committee-evidence-rules-april-2024>, 21. jul 2024.

Brooks T. *et al.* Increasing Threat of Deepfake Identities. *Homeland Security*. https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/increasing_threats_of_deepfake_identities_0.pdf, 20. avgust 2024.

Child Pornography Prevention Act. <https://www.congress.gov/bill/104th-congress/house-bill/4123>, 18. septembar 2024.

Deepfake Accountability Act. <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/3230/text>, 20. septembar 2024.

Doctored audio evidence used to damn father in custody battle. <https://brightonandhovelaw.co.uk/the-dangers-of-doctored-deep-fake-evidence-that-is-being-submitted-to-courts/>, 13. septembar 2024.

EU Artificial Intelligence Act. <https://artificialintelligenceact.eu/the-act/>, 16. septembar 2024.

Facing reality? Law enforcement and challenge of deepfakes, An Observatory Report from the Europol Inovation Lab. <https://www.europol.europa.eu/publications-events/publications/facing-reality-law-enforcement-and-challenge-of-deepfakes>, 20. jul 2024.

Fake Obama created using AI video tool – BBC News. <https://www.youtube.com/watch?v=AmUC4m6w1wo>, 5. avgust 2024.

Finance worker pays out \$25 million after video call with deepfake „chief financial officer“. <https://edition.cnn.com/2024/02/04/asia/deepfake-cfo-scam-hong-kong-intl-hnk/index.html>, 12. avgust 2024.

How AI and deepfakes are taking romance scams to another level. <https://www.thestar.com.my/tech/tech-news/2024/06/26/how-ai-and-deepfakes-are-taking-romance-scams-to-another-level>, 12. avgust 2024.

Nacrt zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika. <https://www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php>, 5. oktobar 2024.

Spain: Court punishes schoolboys for spreading AI deepfakes of girls. <https://www.scottishlegal.com/articles/spain-court-punishes-schoolboys-for-spreading-ai-deepfakes-of-girls>, 10. septembar 2024.

*Irena Čučilović**

DEEPPAKE TECHNOLOGY – CRIMINAL LAW IMPLICATIONS

SUMMARY

The accelerated development of artificial intelligence (hereinafter: AI) and advanced technologies that are based on software that uses AI, such as deepfake technology, among many others, has significant criminal law implications. It is obvious that deepfake technology very quickly became a tool for committing numerous crimes, starting from the most diverse forms of fraud and blackmail, to the creation and dissemination of pornographic content, including the child pornography. The fact is that AI and deepfake technology will only further improve in the future. It is certainly one of the most dynamic areas, which could not be concluded based on the legal regulations in that area. Namely, the first international document that comprehensively regulates AI (including the deepfakes) is the EU AI Act, adopted in July 2024, which, however, does not contain criminal law provisions. Therefore, at least when it comes to the European area, the fundamental document in combating cybercrimes remains the Convention of the Council of Europe on Cybercrime, adopted in 2001.

In the Republic of Serbia, the normative framework for combating cybercrimes is prescribed by the Law on Organization and Competence of State Agencies for Combating Cybercrime, which doesn't contain new substantive criminal law solutions, in terms of prescribing specific cybercrimes, but enumerates which crimes, prescribed by the Criminal Code (hereinafter: CC), and under what conditions should be considered cybercrimes. Criminal offenses against the security of computer data, which were first introduced into our criminal legislation by the Law of Amendments to the CC from 2003, and later adopted into the new CC from 2006, have remained almost unchanged to this day. Despite the obvious development and constant improvement of AI, advanced technologies and deepfake technology, even though the CC has been amended several times since its entry into force, only one amendment was related to these criminal offenses – namely, Law of Amendments to the CC from 2009 introduced one new criminal offense. It is impossible to logically explain why one of the most dynamic areas remained unchanged for almost 20 years, while interventions were made in some other areas that could be described as quite static.

In this sense, the author points out as a particularly worrying the fact that in the proposed amendments to the CC, that were published by the Ministry of Justice during the writing of this paper, only one amendment refers to the criminal offenses against the security of computer data, and that is one that replaces the term “computer virus” with the term “malicious computer program,” while the existence and development of AI, more precisely its criminal law implications, remain outside the scope of the proposed amendments.

Key words: cybercrime, deepfake technology, deepfake fraud, deepfake pornography, deepfake child pornography

* Lawyer, irena@advokatskitim.rs

Jelena Stanisavljević*

UTICAJ PREDMENSTRUALNOG SINDROMA NA KRIVIČNU ODGOVORNOST ŽENA

Apstrakt. Predmenstrualni sindrom (PMS) predstavlja medicinsko stanje koje se kod žena javlja nekoliko dana pred menstruaciju i praćeno je širokim spektrom psihičkih i fizičkih simptoma. Neki od najčešćih psihičkih simptoma PMS-a ogledaju se u uznemirenosti, razdražljivosti, nagloj promeni raspoloženja i napadima besa. Kao značajno, postavlja se pitanje da li takvi psihički simptomi mogu uticati ili barem doprineti tome da žena za vreme trajanja tog sindroma učini krivično delo. Ako je odgovor potvrđan, da li i na koji način iz ugla krivičnog prava treba ceniti postojanje PMS-a kod žene u trenutku izvršenja krivičnog dela?

Da bi odgovorio na ta pitanja, autor u radu analizira uticaj PMS-a na krivicu učiniteljki krivičnih dela. Radi boljeg razumevanja potencijalne povezanosti između PMS-a i kriminaliteta žena, autor ukratko objašnjava osnovne karakteristike PMS-a u smislu njegovog definisanja, prikazivanja simptoma i dijagnostikovanja. Autor zatim analizira rezultate istraživanja o korelaciji između PMS-a i vršenja krivičnih dela, a potom PMS posmatra iz ugla krivičnog prava, uz prikaz mogućih pristupa prema kojima bi se PMS ocenjivao kao relevantna okolnost prilikom utvrđivanja krivice učiniteljki krivičnih dela. Na kraju, autor ukazuje na problem dokazivanja postojanja tog sindroma u trenutku izvršenja krivičnog dela te u tom smislu ističe značaj medicinskih veštačenja u toj oblasti i daje zaključna razmatranja o predmetnoj temi.

Ključne reči: predmenstrualni sindrom, PMS, kriminalitet žena, neuračunljivost, medicinska veštačenja

1. UVODNA RAZMATRANJA

Predmenstrualni sindrom (u daljem tekstu: PMS) predstavlja širok spektar psihičkih i fizičkih simptoma koji se pojavljuju u lutealnoj fazi menstrualnog ciklusa¹ i

* Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, stanisavljevicjelena06@gmail.com, ORCID 0000-0001-9467-9613.

1 Lutealna faza menstrualnog ciklusa predstavlja period između ovulacije i prvog dana narednog menstrualnog ciklusa. Kod većine žena lutealna faza traje konstantno i iznosi 14 dana. T. Meisen, S. Young (2015). Progesterone and the luteal phase: a requisite to reproduction. *Obstetrics and gynecology clinics of North America* 42(1), p. 138; M. Mihm, S. Gangooly, S. Muttukrishna (2011). The normal menstrual cycle in women. *Animal Reproduction Science* 124(3-4), p. 229,

nestaju pojavom menstrualnog krvarenja.² PMS je čest zdravstveni problem žena u reproduktivnom periodu koji se negativno odražava na mentalno zdravlje, kvalitet života i društvene aktivnosti.³ Premda je taj fenomen donekle i dalje kontroverzan u društvenim, ali i medicinskim krugovima,⁴ to fiziološko stanje ima potencijal da bude predmet razmatranja i pravne nauke.⁵ Ako uzmemo u obzir da se najčešći psihički simptomi PMS-a ogledaju u nagloj promeni raspoloženja, uznemirenosti, razdražljivosti i napadima besa, nije neobično zapitati se da li takvi faktori mogu dovesti ili barem doprineti vršenju krivičnih dela u periodu neposredno pred menstruaciju. To razmišljanje nije novijeg veka. Smatra se da je Hipokrat prvi uočio povezanost između menstruacije i promena u ponašanju žena,⁶ dok su jedni od najznačajnijih predstavnika kriminologije Lombrozo (*Cæsar Lombroso*) i Ferero (*William Ferrero*) još 1894. godine zapazili da menstruacija može biti povezana sa antisocijalnim ponašanjem.⁷

Razmatranje o uticaju PMS-a na ponašanje žena nije nepoznanica ni u krivičnom pravu. Sredinom osamdesetih godina XX veka, sudska praksa engleskih sudova iznedrila je precedente⁸ u kojima je PMS bio uspešno korišćen kao odbrana u postupcima za najteža krivična dela.⁹ U tom periodu je zabeležen značajan broj naučnih radova posvećenih toj problematici,¹⁰ ali je vremenom delovalo da je ta tema izgubila značaj i prestala da bude predmet interesovanja stručne javnosti. Ipak, četiri decenije kasnije, pitanje uticaja PMS-a na krivičnu odgovornost žena ponovo

nav. prema: I. Todić, S. Mihajlović (2022). Efekti pandemije izazvane Sars-Cov-2 infekcijom na menstrualni ciklus mladih. *Medicinski podmladak* 73(2), str. 48.

- 2 J. Hofmeister, S. Bodden (2016). Premenstrual Syndrome and Premenstrual Dysphoric Disorder. *American Family Physician* 94(3), p. 236; M. Marjanović *et al.* (2021). Evaluation Of The Frequency Of Premenstrual Syndrome. *Sestrinska Vizija* 9, p. 5; Q. Liu, Y. Wang, C. van Heck (2017). Stress reactivity and emotion in premenstrual syndrome. *Neuropsychiatric disease and treatment* 13, p. 1599, nav. prema: M. Marjanovic *et al.*, str. 5.
- 3 A. Direkvand-Moghadam and others (2014). Epidemiology of Premenstrual Syndrome (PMS)-A Systematic Review and Meta-Analysis Study. *Journal of Clinical and Diagnostic Research* 8(2), p. 106.
- 4 J. Bennekou Schroll, M. Petri Lauritsen (2022). Premenstrual dysphoric disorder: A controversial new diagnosis. *Acta Obstetricia et Gynecologica Scandinavica* 101(5), p. 482.
- 5 C. Pahl-Smith (1985). Premenstrual Syndrome as a Criminal Defense: The Need for a Medico-Legal Understanding. *North Carolina Central Law Review* 15(2), p. 246.
- 6 M. Marjanović *et al.*, str. 5.
- 7 J. M. Abplanalp (1985). Premenstrual syndrome. *Behavioral Sciences & the Law* 3(1), p. 111.
- 8 *R v. Craddock* (1980); *R v. Smith* (1981); *R v. English* (1981).
- 9 S. Edwards (1988). Mad, Bad or Pre-Menstrual. *New Law Journal* 138, p. 456, nav. prema: B. McSherry (1994). Premenstrual syndrome and criminal responsibility. *Psychiatry, Psychology and Law* 1(2), p. 139.
- 10 Vid., na primer, C. Boorse (1987). Premenstrual syndrome and criminal responsibility. *Premenstrual Syndrome* (eds. B. E. Ginsburg, B. F. Carter), Springer, Boston; J. W. Lewis (1990). Premenstrual syndrome as a criminal defense. *Archives of sexual behavior* 19; L. Taylor, K. Dalton (1992). Premenstrual Syndrome: A New Criminal Defense? *Controversies In Criminal Law* (eds. M. Gorr, S. Harwood), London; T. Riley (1986). Premenstrual Syndrome as a Legal Defense. *Hamline L. Rev.* 193; C. Huang (2002). It's a Hormonal Thing: Premenstrual Syndrome and Postpartum Psychosis as Criminal Defenses. *S. Cal. Rev. L. & Women's Stud* 345; J. Chrisler (2002). Hormone hostages: The cultural legacy of PMS as a legal defense. *Charting a new course for feminist psychology* 238; P. Vanezis (1991). Women, Violent Crime and the Menstrual Cycle: A Review. *Medicine, Science and the Law* 31(1).

postaje aktuelno na globalnom nivou, nakon što je jedan od vrhovnih sudova Indije oslobodio od optužbe okrivljenu zbog ubistva jednog i pokušaja ubistva dvoje dece,¹¹ na osnovu činjenice da je u trenutku izvršenja bila u PMS-u, koji je uzrokovao njenu neuračunljivost. Ta odluka je ponovo usmerila pažnju krivičnopravne teorije na pitanje uticaja PMS-a na krivičnu odgovornost žena, čineći da ta tema postane predmet analize savremenih naučnih radova.¹²

Suštinsko pitanje koje se u ovom radu postavlja jeste da li PMS može dovesti ili barem doprineti tome da žena za vreme trajanje tog sindroma učini krivično delo. Ako je odgovor potvrđan, da li i na koji način iz ugla krivičnog prava treba ocenjivati postojanje PMS-a kod žene u trenutku izvršenja krivičnog dela?

Da bi se odgovorilo na ta pitanja, neophodno je poznavati prirodu i etiologiju tog sindroma. Zbog toga ćemo prvi deo rada posvetiti definisanju pojma PMS-a i prikazivanju njegove etiologije i simptoma, kako bismo razumeli moguću povezanost tog stanja sa vršenjem krivičnih dela. U tom smislu, analiziraćemo i sprovedene studije o uticaju PMS-a na kriminalitet kod žena. Nakon što objasnimo potencijalnu korelaciju između PMS-a i ženskog kriminaliteta, analiziraćemo da li i na koji način krivično pravo treba da vrednuje okolnost postojanja PMS-a kod žene u trenutku izvršenja krivičnog dela. Zbog toga ćemo jedan deo rada posvetiti prikazivanju instituta na osnovu kojih bi krivičnopravni sistem mogao da ocenjuje činjenicu postojanja PMS-a na strani učiniteljke krivičnog dela, uz ukazivanje na značajan problem koji se u takvoj situaciji može javiti, a to je dokazivanje postojanja tog sindroma kod okrivljene u trenutku izvršenja krivičnog dela.

2. POJAM, ETIOLOGIJA I SIMPTOMI PREDMENSTRUALNOG SINDROMA

Nakon mnoštva različitih pokušaja da se sveobuhvatno formuliše taj kompleksan pojam, najprecizniju definiciju PMS-a za sada daje Američki koledž za ginekologiju i akušerstvo.¹³ Prema stručnjacima iz te profesionalne organizacije, PMS se definiše kao kliničko stanje koje karakteriše ciklično pojavljivanje fizičkih i emocionalnih simptoma koji nisu povezani sa bilo kojom organskom bolešću, koji se pojavljuju pet dana pre menstruacije u svakom od tri prethodna menstrualna ciklusa i nestaju za četiri dana od početka menstruacije.¹⁴ Značajno je uvideti da ta defini-

- 11 U pitanju je Vrhovni sud Radžastana u predmetu *Kumari Chandra v. State of Rajasthan* (2018).
- 12 Vid., na primer, A. Singh (2019). *Kumari Chandra @ Sati Lajnani v. State of Rajasthan*. *Supremo Amicus* 9(38); A. Deb (2019). Rethinking 'Insanity' Defence in the Light of *Kumari Chandra v. State of Rajasthan*: Are Female Murderers 'Abnormal'? *Journal of Indian Law Institute* 61(3); S. Kumar (2019). *Kumari Chandra v State of Rajasthan: The Case That Sabotaged the Underlying Principle of Insanity*. *Rmlnlu Law Review* 9; S. Tripathi (2021). *Kumari Chandra v. State of Rajasthan: Using Premenstrual Syndrome as a Defense For Legal Insanity & Thus Archiving The Other Relevant Factors*. *Indian Journal of Law and Legal Research* 1(2).
- 13 The American College of Obstetricians and Gynecologists.
- 14 The American College of Obstetricians and Gynecologists (2015). *Premenstrual syndrome (PMS)*, nav. prema: H. Abay, S. Kaplan (2019). *Current Approaches in Premenstrual Syndrome Management*. *Bezmialem Science* 7(2), p. 150; ACOG Committee on Practice Bulletins-Gynecology (2001). *ACOG Practice Bulletin: Premenstrual syndrome: Clinical management guidelines for*

cija sadrži posebne zahteve za određenje prirode simptoma PMS-a, a to je da se oni manifestuju samo u određenom vremenskom periodu, da se ciklično ponavljaju i da nisu uslovljeni drugim bolestima. To je posebno važno za dokazivanje postojanja PMS-a kod žene u trenutku izvršenja krivičnog dela, o čemu će biti reči u nastavku rada.

Uprkos stalnom napredovanju medicinske nauke, etiologija PMS-a je i dalje slabo razumljiva.¹⁵ Iako njegov tačan uzročnik još uvek nije poznat, pretpostavlja se da je uslovljen promenom u hormonalnom statusu.¹⁶ Smatra se da na pojavu PMS-a najviše utiče dejstvo ženskih polnih hormona estrogena i progesterona¹⁷ na serotonin – jedan od hormona koji je poznat kao hormon sreće. Nizak nivo estrogena i visok nivo progesterona tokom lutealne faze ciklusa, zbog svog dejstva na hormon serotonin, uzrokuju depresivno ponašanje.¹⁸ Naime, nizak nivo estrogena izaziva pad serotonina,¹⁹ a smanjeno lučenje tog hormona uzrokuje slabu kontrolu impulsa, depresivno stanje i iritabilnost,²⁰ te pojedini autori smatraju da takva vrsta hormonskih promena može da utiče na vršenje krivičnih dela.²¹

Iako nije poznat tačan uzročnik PMS-a, utvrđeno je da nivo stresa, opšte psihičko i fizičko stanje, genetika, kulturno i socijalno okruženje mogu uticati na razvoj simptoma PMS-a.²² Ipak, stručnjaci iz te oblasti uglavnom su saglasni da je PMS fiziološki fenomen koji je biološki determinisan i samo delom uslovljen psihosocijalnim događajima.²³ Činjenica da je PMS fenomen koji je najvećim delom uzrokovan fiziološkim biohemijskim procesima važna je za razumevanje predmeta ovog rada jer pokazuje da postojanje PMS-a, a time ni razvoj njegovih simptoma, nije pod uticajem ni pod kontrolom žene.

obstetrician – gynecologists, Number 15. *Obstetrics and gynecology* 73, nav. prema N. Buddhunayakan and others (2017). Premenstrual syndrome (PMS) among high school students. *International Journal of Women's Health* 9, p. 501.

Približnu definiciju daje i Nacionalno udruženje za predmenstrualni sindrom (NAPS) koje PMS definiše kao: „Stanje koje se manifestuje uznemirujućim fizičkim, bihevioralnim i psihološkim simptomima koji nisu posledica organske ili osnovne psihijatrijske bolesti, koje se redovno ponavlja tokom lutealne faze svakog menstrualnog ciklusa i koje nestaje ili značajno regresira do kraja menstruacije.” N. Panay, *The National Association for Premenstrual Syndrome, Guidelines on Premenstrual Syndrome*, p. 2.

15 S. Hofmeister, S. Bodden, p. 236.

16 American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic And Statistical Manual Of Mental Disorders*, Fifth Edition Dsm-5, Washington – London, p. 2.

17 B. Sanchez, W. Kraemer, C. Maresh (2023). Premenstrual Syndrome and Exercise: A Narrative Review. *Women* 3, p. 351.

18 H. Abay, S. Kaplan, p. 151.

19 P. Gudipally, G. Sharma (2023). *Premenstrual Syndrome*, StatPearls (Internet Book). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK560698/>, 19. jul 2024.

20 M. Steiner /2000/: Premenstrual syndrome and premenstrual dysphoric disorder: guidelines for management, *Journal of Psychiatry Neuroscience* 25(5), p. 460.

21 N. Rafter, C. Posick, M. Rocque (2016). *The Criminal Brain, Understanding Biological Theories of Crime*, New York, p. 232.

22 Family Planning NSW Talkline, *Premenstrual Syndrome (PMS)*, factsheet, p. 1.

23 M. Steiner, T. Pearlstein (2000). Premenstrual Dysphoria and the Serotonin System: Pathophysiology and Treatment. *The Journal of clinical psychiatry* 61, p. 17.

Smatra se da postoji preko 100 prepoznatih simptoma PMS-a, ali većina žena doživi samo neke od njih.²⁴ Iako PMS uključuje pojavu i psihičkih i fizičkih simptoma,²⁵ simptomi psihičke prirode češće mogu ukazati na povezanost sa vršenjem krivičnih dela,²⁶ a neki od najčešćih su promene raspoloženja, depresija, napetost, razdražljivost, napadi besa, uznemirenost i anksioznost.²⁷ Ne samo da se simptomi razlikuju kod svake žene pojedinačno već oni mogu biti i različite prirode svakog meseca.²⁸ Zbog širokog spektra simptoma koji se mogu javiti u toku trajanja PMS-a, ne može se utvrditi tačan procenat žena kod kojih postoji PMS, te se, zavisno od broja simptoma koji se kod njih javlja, procenat kreće od manje od 10% do gotovo 100%.²⁹

Simptomi PMS-a su često istovetni simptomima mentalnih bolesti, a najčešće nalikuju simptomima depresije. S tim u vezi, Asocijacija američkih psihijatarata je u svom Priručniku o mentalnim bolestima³⁰ kategorisala i klasifikovala sve tipove depresije kao psihičke bolesti. Za našu temu je posebno značajno to što je, uz ostalih sedam tipova, i PMS u svojim težim oblicima prepoznat kao vrsta depresivnog poremećaja.³¹ Takva odluka se kritikuje stavovima da se na taj način normalan biološki proces pretvara u zdravstveni problem,³² te autori ukazuju na to da medikalizacija različitih aspekata ljudskog života podstiče nepotrebne kliničke intervencije i generiše visoke troškove u javnim zdravstvenim sistemima.³³ Osim toga, to dovodi

24 Women's Health Concern /2012/: *Premenstrual Syndrome (PMS)*, factsheet, p. 1.

25 Fizičke tegobe koje se javljaju u toku trajanja PMS-a ogledaju se u mučnini, bolovima u grudima, stomaku, leđima i glavi. M. Marjanovic *et al.*, str. 5.

26 B. McSherry, p. 141.

27 Royal College of Obstetricians and Gynaecologists (2018). *Managing premenstrual syndrome (PMS)*, p. 2.

Oko 80% žena ima barem jedan od psihičkih ili fizičkih simptoma PMS-a, ali kod većine njih normalno obavljanje dnevnih aktivnosti nije narušeno. H. Wittchen *et al.* (2002). Prevalence, incidence and stability of premenstrual dysphoric disorder in the community. *Psychological medicine*, p. 32, nav. prema: K. Martins Nworie (2018). Premenstrual syndrome: etiology, diagnosis and treatment. A mini literature review. *Journal of Obstetrics and Gynecological Investigations* 1, p. 42.

U odgovorima na pitanje zašto su kod nekih žena simptomi PMS-a izraženiji u odnosu na druge, objašnjava se da su pojedine žene „osetljivije“ na progesteron, pošto su koncentracije estrogena ili progesterona u serumu iste kod onih sa ili bez PMS-a. L. Green and others on behalf of the Royal College of Obstetricians and Gynaecologists (2017). Management of premenstrual syndrome. *BJOG: An International Journal of Obstetrics & Gynaecology* 124(3), p. 81.

28 A. Anand (2020). Menstrual Stress as a Legal Defence. *International Journal of Research and Analytical Reviews* 7(3), p. 392.

29 B. McSherry, p. 141.

30 American Psychiatric Association.

31 American Psychiatric Association, p. 18. Žene kod kojih je povećan rizik od javljanja depresije imaju veću tendenciju za razvoj PMS-a. Zbog toga je neophodno proceniti rizik od razvoja depresije kod žena koje imaju PMS. S. Yil, M. Kim, I. Park (2023). Investigating influencing factors on premenstrual syndrome (PMS) among female college students. *BMC Women's Health* 23: 592, p. 2; A. Acikgoz, A. Dayi, T. Binbay (2017). Prevalence of premenstrual syndrome and its relationship to depressive symptoms in first-year university students. *Saudi Medical Journal* 38(11), p. 1130.

32 Vid. M. Gurevich (1995). Rethinking the label: who benefits from the PMS construct? *Women Health* 23(2).

33 A. Gagné-Julien, p. 10. Vid. i: G. Weisz, L. Knaapen (2009). Diagnosing and treating premenstrual syndrome in five western nations. *Social Science & Medicine* 68(8).

i do stigmatizacije žena jer se uočava sklonost ka medikalizaciji normalnih ženskih stanja, kao što su menstruacija, rađanje deteta, postporođajni period i menopauza,³⁴ što u krajnjoj meri može rezultirati njihovom viktimizacijom. Sve to govori u prilog tome da je PMS izuzetno sporna medicinska kategorija.³⁵

Da problem simptoma PMS-a ne ostaje u okvirima teoretisanja, dokazuju i brojne studije čiji je predmet bilo utvrđivanje povezanosti između PMS-a i napada besa i agresije. Rezultati istraživanja iz 2016. godine pokazali su da žene koje pate od PMS-a imaju viši nivo besa, a niži nivo mogućnosti njegove kontrole.³⁶ Studije pokazuju i da se tendencija agresivnosti adolescentkinja povećava shodno povećanju intenziteta predmenstrualnog sindroma.³⁷ Tako, istraživanje iz 2021. godine kojim je obuhvaćeno 366 studentkinja pokazalo je da čak 208 njih (56,83%) ima izlive besa za vreme PMS-a.³⁸ Istraživanje PMS-a kod studentkinja 2024. godine ukazalo je na to da su ljutnja i razdražljivost najčešće prijavljivani simptomi koji su se javili kod čak 97,33% ispitanica u uzorku od njih 150, dok je 90% njih navelo da se za vreme PMS-a oseća preopterećeno i van kontrole.³⁹ Slični rezultati su dobijeni i u studiji u kojoj su ispitane 172 doktorke, od kojih je njih 96% kazalo da za vreme trajanja PMS-a imaju simptome kao što su bes i razdražljivost, u opsegu od blagog (32,6%), umerenog (44,2%) do teškog (19,2%) intenziteta. Takođe, 79,7% njih je reklo da se za vreme PMS-a oseća preopterećeno i van kontrole, u blagom (50,6%), umerenom (14%) i teškom (15,1%) intenzitetu ispoljavanja simptoma.⁴⁰

Rezultati sprovedenih istraživanja pokazuju da je PMS mnogo više od stereotipa nervozne žene⁴¹ u određenom periodu u toku meseca i da je njegovo dejstvo mnogo ozbiljnije i rasprostranjenije od onoga što se na prvi pogled može očekivati. S obzirom na prikazane simptome, a pogotovo one koji se odnose na napade besa, razdražljivost i depresiju, postavlja se pitanje da li oni mogu biti od uticaja na kriminalitet žena.

-
- 34 Z. Can, S. Sibel Isik, E. Ozturk Copur (2023). The Effect of Popular Culture on the Medicalization of Women's Health. *Fertility, Gynecology and Andrology* 3(1), p. 1.
- 35 L. Knaapen, G. Weisz (2008). The biomedical standardization of premenstrual syndrome. *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 39, p. 120.
- 36 H. Y. Saglam, F. Basar (2019). The relationship between premenstrual syndrome and anger. *Pakistan journal of medical sciences* 35(2): 5, p. 519.
- 37 E. Funda, G. Gulsen (2022). An Analysis of the Relationship Between Premenstrual Syndrome and Aggression Tendencies Among Turkish Adolescent Girls. *Adolescent Psychiatry* 12(2), p. 144.
- 38 A. Bakar Siddique Jami and others (2024). A Cross-Sectional Study Regarding the Prevalence of Premenstrual Syndrome (PMS) and Its Impact on the Regular Life of Female Students in Bangladesh. *Series of Clinical and Biomedical Research* 1(1), p. 7.
- 39 M. Patel and others (2024). Prevalence and Severity of Premenstrual Syndrome and Premenstrual Dysphoric Disorder in Girls in Visangar, Mahesana District, Gujarat. *International Journal of Research and Analytical Reviews* 11(2), p. 756.
- 40 S. Abdelazim and others (2024). Prevalence and Severity of Premenstrual Syndrome and Premenstrual Dysphoric Disorder among Physicians in Port Said City. *Suez Canal University Medical Journal* 27 (1), p. 5.
- 41 Vid. S. King (2020). Premenstrual Syndrome (PMS) and the Myth of the Irrational Female. *The Palgrave Handbook of Critical Menstruation Studies* (eds. C. Bobel and others), Springer Nature, Singapore.

3. ODNOS IZMEĐU PREDMENSTRUALNOG SINDROMA I KRIMINALITETA ŽENA

Razmišljanja o tome da između PMS-a i kriminaliteta žena postoji uzročna veza nisu novijeg veka. Kako smo prethodno istakli, Lombrozo i Ferero su još 1894. godine zapazili da menstruacija može biti povezana sa antisocijalnim ponašanjem žena.⁴² U svom tadašnjem istraživanju među osuđenicama za napade na službena lica zaključili su da je, od 80 uhapšenih žena, 71 bila u fazi menstrualnog krvarenja.⁴³ Kasnija istraživanja drugih naučnika takođe su pokazala da je gotovo polovina ispitanih osuđenica krivično delo izvršila u periodu pred menstruaciju, a da je 62% nasilnih krivičnih dela izvršeno u predmenstrualnoj nedelji.⁴⁴

Doktorica specijalista endokrinologije Katarina Dalton (*Katharina Dalton*), koja je veliki deo svoje karijere posvetila istraživanju PMS-a i kao sudski veštak imala značajnu ulogu u oslobađajućim presudama na osnovu odbrane zasnovane na PMS-u, bila je jedna od najizrazitijih zastupnika stava da predmenstrualni sindrom može uticati na vršenje krivičnih dela.⁴⁵ U svom istraživanju koje je sprovedla 1961. godine u zatvorima u Ujedinjenom Kraljevstvu, ispitujući 156 novoosuđenih žena, došla je do rezultata da je 49% krivičnih dela za koje su te žene bile osuđene izvršeno za vreme menstruacije ili neposredno pred menstruaciju.⁴⁶ I druge studije kojima su bile obuhvaćene osuđenice u zatvorima dale su slične rezultate, te je u jednom od njih utvrđeno da je 44% ispitanih osuđenica nasilna krivična dela izvršilo u predmenstrualnom periodu⁴⁷ i da žene vrše krivična dela za vreme predmenstrualne nedelje češće nego u drugim periodima meseca.⁴⁸

Iako prikazani podaci ukazuju na značajnu vezu između predmenstrualnog perioda i kriminaliteta žena, navedene rezultate istraživanja treba posmatrati u svetlu postojećih ograničenja. Naime, treba imati na umu da su istraživanja bila zasnovana uglavnom na retrospektivnom prisećanju osuđenica na trenutak izvršenja krivičnog dela.⁴⁹ Takvo prisećanje nije potpuno pouzdano, s obzirom na vremenski period od trenutka izvršenja dela do trenutka osude i izdržavanja kazne zatvora, za vreme kojeg su istraživanja bila sprovedena. Argumenti koji dodatno bacaju senku na re-

42 Lombrozo i Ferero su tvrdili da su slučajevi krađa i podmetanja požara najčešći među histeričnim ženama u periodu menstruacije i da psihički poremećaji kod neuračunljivih žena posebno dolaze do izražaja za vreme menstruacije, menopauze i trudnoće. C. Lombroso, W. Ferrero (1898). *The Female Offender*, New York, pp. 223, 294.

43 J. M. Abplanalp, p. 111.

44 M. Parlee (1973). The Premenstrual Syndrome. *Psychological Bulletin* 80, p. 454, nav. prema: B. McSherry, p. 140.

45 K. Dalton (1984). *The Premenstrual Syndrome and Progesterone Therapy*, London, p. 236, nav. prema: B. McSherry, p. 140.

46 K. Dalton (1961). Menstruation and Crime. *British Medical Journal* 2(5269), p. 1752.

47 P. Weiser Easteal (1991). Women and Crime: Premenstrual Issues. *Australian Institute of Criminology* 31, p. 4.

48 R. Langer (2012). "That Time of Month:" Premenstrual Dysphoric Disorder in the Criminal Law-Another Look. *International Journal of Criminology and Sociology* 1, p. 32.

49 S. Gore (2003). *Premenstrual Syndrome as a Substantive Criminal Defence*, McGill University, Faculty of Law, p. 27.

zultate tiču se i sumnje u iskrenost ispitanica u davanju odgovora i preciznosti prilikom definisanja PMS-a i unošenja podataka u istraživanje.⁵⁰ Osim toga, moramo imati u vidu i mogućnost da delo, iako izvršeno u predmenstrualnom periodu, nije bilo uzrokovano PMS-om već drugim faktorima.

U prilog tome govori i studija relativno novijeg datuma sprovedena u zatvoru u Indiji 2016. godine, koja je pokazala značajno drugačije rezultate od prethodnih sličnih istraživanja. Naime, za razliku od prethodnih studija, koje su ukazivale na visoku povezanost između PMS-a i vršenja krivičnih dela, ovo istraživanje je pokazalo da je samo 9,75% odgovora ispitanica ukazalo na pozitivnu korelaciju između PMS-a i izvršenog krivičnog dela.⁵¹ Našu dalju analizu ograničava nepostojanje značajnijeg broja istraživanja novijeg datuma među osuđenicama po pitanju odnosa PMS-a i trenutka izvršenja krivičnog dela, što bi ubuduće trebalo promeniti radi boljeg razumevanja i utvrđivanja povezanosti između ta dva fenomena.

I pored toga, rezultate tih studija ne treba potpuno odbaciti. Premda ih ne treba shvatiti kao tvrdnju da svaka žena u toku predmenstrualne faze ima sklonost ka vršenju krivičnih dela,⁵² rasprostranjenost odgovora koji ukazuju na značajno preklapanje između predmenstrualnog perioda i trenutka izvršenja krivičnog dela usmeravaju nas na zaključak da toj temi ipak treba dati prostora u istraživanjima. Osim toga, rezultati novijih studija koji su pokazali da se kod žena za vreme trajanja PMS-a često javljaju simptomi razdraženost i napadi besa nedvosmisleno ukazuju na to da u tom periodu žena doživljava značajne psihičke i emocionalne promene. Stoga smatramo da simptomi PMS-a, zavisno od njihove prirode i intenziteta, mogu da utiču na krivičnu odgovornost učiteljki krivičnih dela te da to treba posmatrati kao pitanje koje je relevantno u krivičnom postupku.

4. MOGUĆI PRISTUPI VREDNOVANJU OKOLNOSTI POSTOJANJA PREDMENSTRUALNOG SINDROMA U TREUTKU IZVRŠENJA KRIVIČNOG DELA

Ako bi se PMS priznao kao relevantan faktor koji može biti od uticaja na krivicu učiteljke krivičnog dela, postoje tri pristupa vrednovanju tog posebnog medicinskog stanja⁵³ koje su pravosudni sistemi različitih zemalja do sada koristili. Najpre, bilo je ideja da PMS može predstavljati poseban i svojevrsan oblik materijalne odbrane ženskog učinioca koja može potpuno isključiti njenu krivicu.⁵⁴ Potom, PMS

50 P. Weiser Easteal, p. 4.

51 S. Yadukul and others (2016). Pre-Menstrual Syndrome and Crime: A Study in Parappana Agraharacentral Jail, Bengaluru. *Journal of South India Medicolegal Association* 8(1), p. 9.

52 G. Awad (2017). *Pre-Menstrual Syndrome in the Criminal Law of England & Wales: A Feasible Defence or Mitigation?* University of Exeter: Law LLB Honours Dissertation, p. 15.

53 B. McSherry, p. 142; C. Huang (2002). It's hormonal thing: premenstrual syndrome and postpartum psychosis as criminal defenses. *Southern California Review of Law and Women's Studies* 11(2), p. 361; C. Henaghan (2020). *The Premenstrual Defendant: Should she be Held Fully Responsible for her Criminal Actions?* Student thesis: Phd, p. 42.

54 V. St John (1997). Premenstrual Syndrome in the Criminal Law. *Auckland University Law Review* 8(2), p. 345.

se može posmatrati kroz već postojeće institute koji se odnose na utvrđivanje krivice učinioca, kao što su neuračunljivost ili smanjena uračunljivost.⁵⁵ Naposljetku, PMS se može uzeti u obzir kao olakšavajuća okolnost prilikom odmeravanja kazne.⁵⁶

Ideja o zasnivanju potpuno nove odbrane zasnovane na PMS-u javila se u sudskoj praksi Amerike i Engleske, zbog stava da je PMS teško svrstati u postojeće vidove odbrane okrivljene.⁵⁷ Svakako, od takvog pokušaja se brzo odustalo. S obzirom na to da nemaju sve žene sindrom PMS-a niti sve sa PMS-om imaju simptome koji bi mogli da budu od uticaja na krivicu, zasnivanje odbrane i oslobađanje od optužbe po potpuno novom osnovu⁵⁸ bilo bi apsolutno neadekvatno.⁵⁹

Najpribližnije pokušajima korišćenja PMS-a kao svojevrsnog oblika materijalne odbrane jeste njegovo posmatranje kroz institut privremene neuračunljivosti,⁶⁰ što predstavlja nešto prihvatljiviju opciju. Osim toga, kao blaža varijanta odbrane, pozivanjem na neuračunljivost žene koja u toku PMS-a izvrši krivično delo, javlja se smanjena uračunljivost. Kako je odbrana na osnovu neuračunljivosti malo verovatna, odbrana na temelju smanjene uračunljivosti ima veće šanse za uspeh.⁶¹ Zagovornici tog pristupa smatraju da kada žena vrši krivično delo u fazi PMS-a, iako ona ima svest o značaju dela, ta svest može biti smanjena.⁶² Naposljetku, PMS se može posmatrati kao olakšavajuća okolnost prilikom odmeravanja kazne, dok je u praksi engleskih sudova uspešno korišćen u svrhu ublažavanja kazne ili promene kvalifikacije dela u smislu ublažavanja.⁶³

U skladu sa iznetim, uočavamo da se vrednovanje PMS-a u krivičnom pravnom smislu kretalo u širokom krugu od ekstremnih teorija koje su smatrale da treba uspostaviti potpuno novu odbranu zasnovanu na PMS-u, do onih koji smatraju da PMS uopšte ne treba uzimati u razmatranje kao relevantan faktor za utvrđivanje krivične odgovornosti učiniteljke krivičnog dela. Smatramo da se rešenje nalazi na sredini.

55 K. M. McArthur (1989). Through her looking glass: PMS on trial. *University of Toronto Faculty of Law Review* 47(3), p. 849; M. Press (1983). Premenstrual Stress Syndrome as A Defense in Criminal Cases, *Duke Law Journal* 176, p. 190; B. Clay (1984). The timing of crime: look at premenstrual syndrome and diminished responsibility. *Women Lawyers Journal* 70(4), p. 10.

56 N. Grose (1998). Premenstrual Dysphoric Disorder as a Mitigating Factor in Sentencing: Following the Lead of English Criminal Courts. *Valparaiso University Law Review* 33(1) p. 220; A. Dutta (2021). Premenstrual Stress (Pms) Syndrome as a Criminal Defence. *Jus Corpus Law Journal* 1(3), p. 311.

57 B. McSherry, p. 145.

58 V. St John, p. 346.

59 Ipak, takvi pokušaji nisu iznenađujući s obzirom na koncepciju odbrane iz anglosaksonskog krivičnog prava koja je prilično raznovrsna i nesistematska. Naime, osim različitih vidova materijalne i procesne odbrane, u teoriji se navode i primeri „netradicionalnih“ odbrana koje se sastoje od širokog dijapazona „novih“ odbrana u koje, između ostalog, spada i predmenstrualni sindrom (PMS). M. Škulić (2013). Dominantne karakteristike osnovnih velikih krivičnoprocesnih sistema i njihov uticaj na reformu srpskog krivičnog postupka. *Crimen* 2, fn 9.

60 L. Taylor, K. Dalton (1983). Premenstrual syndrome: new criminal defense. *California Western Law Review* 19(2), p. 279.

61 C. Pahl-Smith, p. 273.

62 K. M. McArthur, p. 849.

63 V. St John, p. 347.

PMS definitivno ne treba posmatrati kao vrstu univerzalne ili specifične odbrane kojom bi žene mogle da se koriste u krivičnom postupku. Razlog je jasan i ne zahteva posebno objašnjenje. PMS se ne javlja kod svih žena, a kod onih kod kojih se javlja ne daje uvek simptome koji mogu biti od uticaja na njihovu krivicu. Osim toga što bi vodilo zloupotrebama, uspostavljanjem takve vrste odbrane bile bi stigmatizovane žene koje za vreme trajanja tog sindroma ne vrše krivična dela.⁶⁴ Stoga, nije potrebno, štaviše, bilo bi apsurdno, ustanoviti potpuno novi oblik krivične odbrane zasnovane na PMS-u.

Ipak, smatramo da okolnost da je krivično delo učinjeno za vreme PMS-a ne treba ni potpuno zanemariti. Analizom rezultata sprovedenih studija zaključuje se da PMS ima značajnu povezanost sa ispoljavanjem besa i agresije, što može imati uticaja na vršenje krivičnih dela. Priroda tih simptoma pokazuje da se oni, zavisno od intenziteta, mogu odraziti na sposobnost žene da shvati značaj svog dela ili da upravlja svojim postupcima. Iako smatramo da to može biti slučaj u retkim i specifičnim situacijama, verujemo da ne treba potpuno zanemariti tu mogućnost. Zbog toga ćemo u nastavku rada ukratko analizirati kako PMS može uticati na uračunljivost žene.

5. PREDMENSTRUALNI SINDROM I (NE)URACUNLJIVOST ŽENA

Prilikom utvrđivanja neuračunljivosti, srpski zakonodavac zahteva primenu mešovitog biološko-psihološkog metoda koji podrazumeva postojanje i abnormalnog duševnog stanja i psihičkih smetnji prouzrokovanih tim stanjima.⁶⁵ U članu 23 st. 2 Krivičnog zakonika predviđeno je da je neuračunljiv onaj učinilac koji nije mogao da shvati značaj svog dela ili nije mogao da upravlja svojim postupcima usled duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti, zaostalog duševnog razvoja ili druge teže duševne poremećenosti.⁶⁶ Dakle, kao biološki osnovi predviđeni su duševna bolest, privremena duševna poremećenost, zaostali duševni razvoj ili druga teža duševna poremećenost, dok na psihološkom planu ta stanja moraju biti takva da onemogućavaju učinioca da razume značaj svog dela ili da upravlja svojim postupcima.⁶⁷

Prilikom analiziranja uticaja PMS-a na uračunljivost učiniteljke krivičnog dela postavljaju se dva pitanja: da li se PMS može smatrati biološkim faktorom, odnosno abnormalnim duševnim stanjem i da li takvo stanje može da onesposobi ženu da shvati značaj svog dela ili da upravlja svojim postupcima? Pojedini autori se protivie takvom stanovištu i ukazuju na to da je PMS pre fiziološki nego psihološki poremećaj te da PMS nije bolest uma niti je gubitak sposobnosti razlikovanja dobrog i zla

64 C. Huang, p. 364.

65 Z. Stojanović (2022). *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, str. 141.

66 Krivični zakonik, *Sl. glasnik RS* 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019, čl. 23, st. 2.

67 I. Vuković (2021). *Krivično pravo, Opšti deo*, Beograd, str. 235.

jedan od simptoma PMS-a.⁶⁸ Međutim, u prethodnim delovima rada ukazali smo na to da PMS karakterišu promene u mentalnom stanju žena usled hormonskih poremećaja⁶⁹ i da postoji značajan broj studija koje su usmerene na odnos između PMS-a i mentalnog zdravlja.⁷⁰ Ponovimo i da Asocijacija američkih psihijatara od 2013. godine teže oblike PMS-a klasifikuje kao vrstu depresivnog poremećaja. Ako prihvatimo takav stav najveće psihijatrijske organizacije na svetu, bila bi prevaziđena prepreka da se PMS posmatra kao vrsta duševnog oboljenja. Ipak, neophodno je naglasiti da se ne može svaki PMS smatrati oblikom depresivnog poremećaja, već samo njegovi teži oblici, što zavisi od vrste i prirode simptoma, njihovog intenziteta, trajanja i učestalosti.⁷¹

Međutim, i u slučajevima kada PMS ne možemo posmatrati kao oblik depresije, smatramo da promene koje usled tog sindroma nastaju u psihičkom životu žene mogu dovesti do abnormalnih duševnih stanja. U koju će grupu biološkog osnova PMS biti svrstan, ukoliko u konkretnom slučaju bude uslova za to, zavisice od mišljenja veštaka psihijatrijske struke. Međutim, zbog cikličnog i ograničenog vremenskog trajanja PMS-a, svojstveno je da to bude privremena duševna poremećenost. Ipak, predviđajući i drugu težu duševnu poremećenost kao mogući biološki osnov neuračunljivosti, zakonodavac je izašao u susret savremenoj psihijatriji koja i druge teške psihopatije i neuroze može klasifikovati pod ovim vidom poremećenosti.⁷² Time je ostavljeno prostora da čak i ako PMS ne bude svrstan u privremenu duševnu poremećenost, on može biti kvalifikovan kao najopštiji biološki osnov neuračunljivosti – druga teža duševna poremećenost.

Međutim, samo postojanje psihičkog poremećaja nije odlučujuće za utvrđivanje neuračunljivosti u krivičnom pravu. Najvažnije je odrediti značaj uticaja tog psihičkog poremećaja na svesni i voljni izbor socijalno negativnog ponašanja.⁷³ U tom smislu, treba utvrditi da li su simptomi PMS-a podobni da dovedu do toga da učiniteljka ne može da shvati značaj svoga dela ili da upravlja svojim postupcima. Iako postoji mogućnost da PMS utiče na sposobnost rasuđivanja i shvatanja žene

68 C. Huang, p. 361.

69 L. Hantsoo, C. Epperson (2015). Premenstrual dysphoric disorder: Epidemiology and treatment. *Curr Psychiatry Rep* 17(11), p. 87, nav. prema: E. Ibrahim Abd Elrehim and others (2024). Premenstrual Dysphoric Disorder: Knowledge, Attitude and Practice Among Egyptian Females: Results of Surveying Two Centers in the Delta Region. *The Open Nursing Journal* 18, p. 2.

70 G. Uzunoğlu, D. Aktan (2019). The Relationship Between Premenstrual Syndrome and Mental Health Variables in Adolescents, *r-Current Approaches in Psychiatry* 11(1), p. 38; H. Özcan, B. Subaşı (2013). Psychopathology in Premenstrual Syndrome. *Journal of Mood Disorders* 3(4), p. 148.

71 Prema Dijagnostičkom i statističkom priručniku za mentalne poremećaje, koji izdaje Asocijacija američkih psihijatara, teži oblici PMS-a mogu se smatrati mentalnim poremećajem pod uslovom da su ispunjeni kriterijumi navedeni slovima abecede od A do G. Kriterijumi A, B i C odnose se na učestalost i prirodu simptoma, dok kriterijum D zahteva da simptomi značajno ometaju svakodnevni život. Kriterijumi E i G isključuju mogućnost da simptomi budu posledica drugog medicinskog stanja, bolesti ili upotrebe supstanci poput lekova ili droga. Vremenski uslov postavljen je kriterijumom F, koji zahteva potvrdu simptoma iz kriterijuma A svakodnevnom praćenjem tokom najmanje dva ciklusa. Takođe, simptomi iz kriterijuma A–C moraju da se javljaju u većini menstrualnih ciklusa u poslednjih godinu dana. American Psychiatric Association, pp. 171–172.

72 N. Mrvić-Petrović (2007). Krivičnopravni položaj lica sa mentalnim poremećajima. *Temida*, p. 40.

73 V. Slavković (2016). Pozitivnopravni i uporednopravni aspekti neuračunljivosti. *Crimen* 2, p. 196.

da je njeno ponašanje pogrešno,⁷⁴ s obzirom na izražene simptome kao što su bes, agresija i razdražljivost, smatramo da će češći slučaj biti da PMS utiče na nesposobnost upravljanja postupcima,⁷⁵ odnosno na volunтарыstički element uračunljivosti. Pod istim uslovima, u obzir može doći i primena odredaba o bitno smanjenoj uračunljivosti, u slučajevima kada je sposobnost žene da shvati značaj svog dela ili da upravlja svojim postupcima usled PMS-a bila bitno smanjena, što može dovesti do ublažavanja kazne.

Imajući u vidu prirodu psihičkih simptoma PMS-a o kojima je bilo reči u prethodnim delovima rada, ponašanje prouzrokovano ovakvim simptomima u određenim slučajevima moglo bi se okarakterisati i kao afektivno. S obzirom na to da afekat predstavlja visokoakutno osećajno stanje koje teško podleže kontroli volje,⁷⁶ moguće je da u stanju afekta učiniteljka ne bude u stanju da shvati značaj svog dela i da upravlja svojim postupcima.⁷⁷ U svakom slučaju, nesporno je da samo afekat koji je poprimio ekstremne razmere može uzrokovati neuračunljivost.⁷⁸

Iako smatramo da PMS može uticati na uračunljivost žene i time isključiti njenu krivicu u slučaju neuračunljivosti ili ublažiti kaznu u slučaju bitno smanjene uračunljivosti, verujemo da je to ograničeno na mali procenat žena koje krivično delo učine za vreme trajanja PMS-a. U ostalim slučajevima, sud bi činjenicu da je delo učinjeno za vreme trajanja PMS-a mogao oceniti kao olakšavajuću okolnost prilikom odmeravanja kazne, ukoliko to proizilazi iz prirode simptoma i njihovog intenziteta. Vrednovanje PMS-a kao olakšavajuće okolnosti predstavlja kompromisno rešenje između stavova da PMS uopšte ne treba prihvatiti kao relevantnu okolnost u krivičnom postupku, do onih da PMS treba uzeti kao osnov za potpuno oslobođenje od optužbi.⁷⁹

Iako deluje da u domaćoj krivičnopravnoj teoriji i praksi značaj uticaja PMS-a na krivicu žene nije prepoznat, smatramo da pozitivnopravni propisi pružaju dovoljno prostora za vrednovanje te činjenice. Ipak, da bi sud tu okolnost uzeo u razmatranje, neophodno je da okrivljena u toku postupka istakne činjenicu da je u trenutku izvršenja krivičnog dela bila u stanju PMS-a. Međutim, žene koje pate od PMS-a najčešće ni same ne razumeju potpuno taj sindrom ni njegov potencijal za krivičnopravnu odbranu, te njegovo prijavljivanje često izostaje.⁸⁰ Čak i u situacijama kada bi okrivljena ili njeni branioci izneli odbranu zasnovanu na PMS-u, javljaju se problemi dokazivanja te činjenice i ocene kako je ona uticala na krivicu okrivljene.

74 R. Schopp (2019). Depression and the Criminal Law: Integrating Doctrinal, Empirical, and Justificatory Analysis. *Mental Disorder and Criminal Law Responsibility, Punishment and Competence* (eds. Schopp R. and others), 1st Edition, Springer, p. 19; P. Easteal, N. Kaye, T. Reed (2009). Pre-menstrual Syndrome: Legal Usage and Limitations. *Wiley Encyclopedia of Forensic Science* (eds. A. Jamieson, A. Moenssens), Chichester, UK, p. 2.

75 B. McSherry, p. 143.

76 D. Drakić, I. Milić (2017). Afekat i krivična odgovornost. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 1, str. 93.

77 V. Đurđić (1996). Utvrđivanje afekata u krivičnom postupku. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* XXXVI, str. 46.

78 D. Drakić, str. 99.

79 C. Pahl-Smit, p. 264.

80 C. Pahl-Smith, p. 267.

6. DOKAZIVANJE POSTOJANJA PREDMENSTRUALNOG SINDROMA U TRENUTKU IZVRŠENJA KRIVIČNOG DELA

U već prilično spornom i kompleksnom pitanju, posebno značajan, a ujedno i problematičan deo razmatranja te teme jeste dokazivanje da je PMS postojao u trenutku izvršenja krivičnog dela. Zbog značaja koji može imati u krivičnom postupku, neophodno je da odbrana na osnovu PMS-a bude zasnovana na čvrstim dokazima⁸¹ kako bi se sprečila mogućnost njene zloupotrebe.⁸² Najpre, treba ukazati na to da se takvom odbranom mogu koristiti isključivo osobe koje imaju menstrualne cikluse. To isključuje devojke čija menstruacija još nije počela, žene kod kojih menstruacija izostaje usled nekog poremećaja ili uzimanja kontraceptivnih hormona, one koje su imale histerektomiju i/ili uklanjanje jajnika, trudnice i žene kod kojih je nastupila menopauza.⁸³ Muškarci su takođe isključeni⁸⁴ jer u muškoj fiziologiji ne postoji proces koji je analogan PMS-u kod žena.⁸⁵

Kada se dokazuje postojanje PMS-a, neophodno je imati u vidu da PMS ne može biti dijagnostikovano bilo kakvom vrstom telesnog pregleda i da ne postoji laboratorijska analiza koja bi mogla da ukaže da li žena ima taj sindrom.⁸⁶ Shodno tome, tačna dijagnoza PMS-a skoro potpuno zavisi od žene koja izveštava o postojećim simptomima,⁸⁷ što otvara prostor zloupotrebama tog sindroma, odnosno da žene koje njime nisu bile pogođene u krivičnom postupku ističu da su imale PMS.

Dijagnoza PMS-a zasniva se na vrsti i određivanju tačnog vremena pojave simptoma tokom menstrualnog ciklusa,⁸⁸ zbog čega je posebno značajno obratiti pažnju na trenutak javljanja, a ne samo na tip simptoma, te na njihov stepen uticaja na svakodnevne aktivnosti. Posebno je važno napraviti razliku između simptoma koji se javljaju ciklično u lutealnoj fazi ciklusa od onih koji uvek postoje, kao što su pojedini oblici depresije.⁸⁹ Naime, primarni osnov distinkcije PMS-a od ostalih fizioloških ili patoloških stanja koja izazivaju slične simptome je to što se simptomi PMS-a javljaju samo i isključivo u lutealnoj fazi menstrualnog ciklusa, a nakon nje prestaju, da bi se u toku lutealne faze narednog ciklusa ponovo pojavili. Prilikom dijagnostikovanja, od značaja može biti vođenje dnevnika simptoma⁹⁰ tokom najmanje tri prethodna menstrualna ciklusa⁹¹ jer je retrospektivno prisaćanje simptoma nepouzdan.⁹²

81 C. Pahl-Smith, p. 266.

82 C. Pahl-Smith, p. 246.

83 K. Dalton K. (1990). *Premenstrual Syndrome goes to Court*, p. 35, nav. prema: V. St. John, p. 332.

84 V. St. John, p. 332.

85 J. Osborne (1989). Perspectives on premenstrual syndrome: women, law and medicine. *Canadian Journal of Family Law* 8(1), p. 167.

86 K. Martins Nworie, p. 42.

87 K. A. Heggstad, p. 158.

88 H. Abay, S. Kaplan, p. 151.

89 GG&C Gynaecology Guidelines (2017). *PMS Management guideline*, p. 1.

90 Women's Health Concern, *Current Approaches in Premenstrual Syndrome*, Factsheet, p. 2; H. Özcan, B. Subaş, p. 147.

91 H. Özcan, B. Subaş, p. 147.

92 American Psychiatric Association, p. 18.

U inostranoj sudskoj praksi kao dokazno sredstvo za utvrđivanje da je okrivljena u trenutku izvršenja krivičnog dela imala PMS korišćeno je medicinsko veštačenje. Međutim, u tom slučaju je sporno koju vrstu medicinskog veštačenja treba odrediti. Da li veštak treba da bude stručnjak endokrinologije, psihijatrije ili ginekologije?⁹³ S obzirom na prirodu PMS-a i simptome koji ga karakterišu, smatramo da stručnjaci svih tih specijalnosti dolaze u obzir. Veštak specijalista ginekologije mogao bi da pruži nalaz i mišljenje koji bi dokazali postojanje PMS-a u trenutku izvršenja krivičnog dela na osnovu uvida u medicinsku dokumentaciju ili ličnu dokumentaciju okrivljene,⁹⁴ pomoću koje bi mogao da odredi da li trenutak izvršenja krivičnog dela odgovara trenutku predmenstrualne faze ciklusa. Osim toga, bilo je slučajeva da se ginekolog na sudu javi u svojstvu svedoka koji potvrđuje da okrivljena pati od PMS-a i da mu se kao pacijent obraćala radi ublažavanja simptoma.⁹⁵

Uz veštačenje veštaka ginekologa, nalaz i mišljenje veštaka psihijatrijske struke bili bi značajni za ocenu kakvo su dejstvo simptomi PMS-a imali na krivicu okrivljene, u smislu da li su mogli uticati na njenu svest i volju prilikom izvršenja dela. I veštak psihijatrijske struke može svojim nalazom i mišljenjem da doprinese dokazivanju postojanja PMS-a u trenutku izvršenja krivičnog dela, analizirajući simptome psihičke prirode do kojih bi došao na osnovu veštačenja okrivljene.

Ključno je da veštačenjem treba utvrditi da li je okrivljena u trenutku izvršenja krivičnog dela patila od PMS-a i kakav je uticaj njegovih simptoma bio na svest i volju žene. Ukoliko su simptomi bili toliko jakog intenziteta da su uticali na sposobnost rasuđivanja ili sposobnost odlučivanja žene, to bi mogao da bude osnov isključenja krivice zbog neuračunljivosti ili pak ublažavanja kazne usled bitno smanjene uračunljivosti. Osim toga, PMS najčešće neće u tolikoj meri ili neće uopšte uticati na uračunljivost žene, te se on može uzeti u obzir kao olakšavajuća okolnost u odmeravanju kazne, ukoliko sud oceni da je to opravdano.

Na kraju, postoji i mogućnost da činjenica da je krivično delo učinjeno u predmenstrualnom periodu nema nikakvog značaja za krivičnu odgovornost učiniteljke jer ona nije imala simptome PMS-a koji bi uticali na vršenje krivičnog dela ili su pak postojali, ali u nedovoljnom intenzitetu da bi uticali na uračunljivost i bili značajni za utvrđivanje njene krivice. Imajući u vidu posledice koje u krivičnopravnom smislu PMS može prouzrokovati po vinost žene, jasno je koliko je značajno pravilno utvrditi i vrednovati da li je taj sindrom postojao kod žene u trenutku izvršenja krivičnog dela.

Ipak, u aktuelnoj krivičnopravnoj praksi, i domaćoj i stranoj, za sada nije primetno nastojanje da se PMS razmatra kao potencijalni osnov za odbranu okrivljene. Izvori sudske prakse u kojima se PMS prepoznaje kao relevantna okolnost u krivičnom postupku datiraju uglavnom iz osamdesetih i devedesetih godina prošlog

93 P. Weiser Easteal, p. 4.

94 Menstrualni kalendar ili lični dnevnik. U slučaju *Regina v. Craddock*, branilac okrivljene je analizom njenog dnevnika uočio da je sva krivična dela, kojih je u tom trenutku bilo preko 30, vršila u istom vremenskom periodu – pred menstruaciju. L. Solomon (1995). Premenstrual Syndrome: the Debate Surrounding Criminal Defense, *Maryland Law Review* 54, p. 582.

95 L. Knaepen, G. Weisz, p. 126.

veka, dok su presude novijeg datuma retke.⁹⁶ Međutim, imajući u vidu tendenciju medikalizacije PMS-a, uključujući i njegovo klasifikovanje kao mentalnog poremećaja pod određenim uslovima, moguće je da će se to pitanje u budućnosti postati relevantno za krivično pravo. O tome svedoči i činjenica da se na pojedinim pravnim fakultetima PMS izučava kao potencijalna krivičnopravna odbrana.⁹⁷ Zbog toga smatramo da predmetnu temu treba detaljnije istražiti jer, u svetlu sve izraženije intersekcije medicine i prava,⁹⁸ može značajno doprineti krivičnopravnoj teoriji i praksi.

ZAKLJUČAK

Predmenstrualni sindrom je posebno medicinsko stanje koje se javlja kod žena u reproduktivnom dobu i odlikovano je cikličnom pojavom fizičkih i psihičkih simptoma. Najčešći simptomi psihičke prirode su nagle promene raspoloženja, bes i razdražljivost, što u određenim slučajevima može dovesti ili doprineti izvršenju krivičnog dela. U dosadašnjim studijama je ukazivano na značajnu povezanost između PMS-a i kriminaliteta žena, ali zbog ukazanih nedostataka tih istraživanja, te rezultate treba uzeti sa dozom rezerve, mada ih ne treba potpuno odbaciti.

Zavisno od broja manifestovanih simptoma, smatra se da procenat žena koje pate od PMS-a iznosi od 10% do gotovo 100%. Značajno je uvideti da se PMS ne javlja kod svih žena i da one koje pate od tog sindroma ne moraju imati simptome koji mogu uticati na vršenje krivičnog dela. Ipak, smatramo da kod malog procenta žena simptomi PMS-a mogu biti u toj meri izraženi da mogu dovesti u sumnju njenu uračunljivost u trenutku izvršenja krivičnog dela. Naime, usled intenzivnih simptoma psihičke prirode, postoji mogućnost da PMS onemogući ženu da shvati značaj svog dela ili da upravlja svojim postupcima, mada je verovatnije da će uticaj PMS-a biti izraženiji u odnosu na volunтарistički element uračunljivosti. To za posledicu može imati neuračunljivost, odnosno isključenje krivice ili bitno smanjenu uračunljivost, što može uticati na ublažavanje kazne. Ipak, smatramo da PMS najčešće neće u značajnoj meri uticati na svest i volju žene, te se on eventualno može uzeti u obzir kao olakšavajuća okolnost prilikom odmeravanja kazne, što bi predstavljalo kompromisno rešenje između stavova da PMS uopšte ne treba prihvatiti kao relevantnu okolnost u krivičnom postupku i onih da PMS može dovesti do potpunog oslobođenja od optužbi.

96 Izuzetak predstavlja presuda u predmetu *Kumari Chandra v. State of Rajasthan* iz 2018. godine i presuda u predmetu *R v. Hughes* iz 2015. godine. Više o tome vid. u: C. Henaghan (2020). *The Premenstrual Defendant: Should she be Held Fully Responsible for her Criminal Actions?* Student thesis: Phd, p. 35.

97 Primer za to je Univerzitet u Džordžiji, gde se, u okviru kursa iz krivičnog prava i modula 5: „Krivičnopravne odbrane“, izučava i PMS. Vid. <https://research.library.gsu.edu/crimlaw/criminaldefense>, 20. decembar 2024.

98 S. Dhingra *et al.* (2024). Exploring the Intersection of Medicine and Law: A Comprehensive Analysis of Medical Legal Issues. *International Journal for Multidisciplinary Research* 6(3), p. 1. Vid. i: R. Hugh Potter, J. W. Rosky (2012). The Iron Fist in the Latex Glove: The Intersection of Public Health and Criminal Justice. *American Journal of Criminal Justice* 3(2).

Čak i ako bi se PMS uzeo u obzir kao relevantna okolnost prilikom utvrđivanja krivice i odmeravanja kazne, dodatna poteškoća je dokazivanje njegovog postojanja u trenutku izvršenja krivičnog dela. S obzirom na to da PMS ne može biti dijagnostikovano telesnim pregledom niti laboratorijskim analizama, njegovo utvrđivanje u najvećoj meri zavisi od iskaza same okrivljene, što može voditi zloupotrebama. U nekoj meri, dokazivanju postojanja PMS-a u trenutku izvršenja krivičnog dela i uticaja tog sindroma na uračunljivost žene mogu doprineti medicinska veštačenja ginekološke i psihijatrijske struke. Iako do sada uticaj PMS-a na krivicu žene nije sagledavan u domaćoj krivičnopravnoj teoriji i praksi, smatramo da ne treba potpuno isključiti tu mogućnost, pogotovo s obzirom na prethodne odluke inostranih sudova u vezi sa tom tematikom.

LITERATURA

- Abay H., Kaplan S. (2019). Current Approaches in Premenstrual Syndrome Management. *Bezmialem Science* 7(2).
- Abdelazim S., Ibrahim A., Eldahshan N. (2024). Prevalence and Severity of Premenstrual Syndrome and Premenstrual Dysphoric Disorder among Physicians in Port Said City. *Suez Canal University Medical Journal* 27(1).
- Abplanalp J. M. (1985). Premenstrual syndrome. *Behavioral Sciences & the Law* 3(1).
- Acikgoz A., Dayi A., Binbay T. (2017). Prevalence of premenstrual syndrome and its relationship to depressive symptoms in first-year university students. *Saudi Medical Journal* 38(11).
- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic And Statistical Manual Of Mental Disorders*, Fifth Edition Dsm-5, Washington – London.
- Anand A. (2020). Menstrual Stress as a Legal Defence. *International Journal of Research and Analytical Reviews* 7(3).
- Awad G. (2017). *Pre-Menstrual Syndrome in the Criminal Law of England & Wales: A Feasible Defence or Mitigation?* University of Exeter: Law LLB Honours Dissertation.
- Bakar Siddique Jami A., Sultana R., Islam Z. (2024). A Cross-Sectional Study Regarding the Prevalence of Premenstrual Syndrome (PMS) and Its Impact on the Regular Life of Female Students in Bangladesh. *Series of Clinical and Biomedical Research* 1(1).
- Bennekou Schroll J., Petri Lauritsen M. (2022). Premenstrual dysphoric disorder: A controversial new diagnosis. *Acta Obstetrica et Gynecologica Scandinavica* 101(5).
- Boorse, C. (1987). Premenstrual syndrome and criminal responsibility – in: *Premenstrual Syndrome* (eds. B. E. Ginsburg, B. F. Carter), Springer, Boston.
- Buddhabunyakan N. and others (2017). Premenstrual syndrome (PMS) among high school students. *International Journal of Women's Health* 9.
- Can Z., Sibel Isik S., Ozturk Copur E. (2023). The Effect of Popular Culture on the Medicalization of Women's Health. *Fertility, Gynecology and Andrology* 3(1).
- Clay B. (1984). The timing of crime: look at premenstrual syndrome and diminished responsibility. *Women Lawyers Journal* 70(4).
- Chrisler J. (2002). Hormone hostages: The cultural legacy of PMS as a legal defense. *Charting a new course for feminist psychology* 238.
- Dalton K. (1961). Menstruation and Crime, *British Medical Journal* 2(5269).

- Deb A. (2019). Rethinking 'Insanity' Defence in the Light of *Kumari Chandra v. State of Rajasthan: Are Female Murderers 'Abnormal'?* *Journal of Indian Law Institute* 61(3).
- Dhingra S., Gupta A., Sharma E., Rawat H., Srivastava G. (2024). Exploring the Intersection of Medicine and Law: A Comprehensive Analysis of Medical Legal Issues. *International Journal for Multidisciplinary Research* 6(3).
- Direkvand-Moghadam A., Sayehmiri K., Delpisheh A, Kaikhavandi S. (2014). Epidemiology of Premenstrual Syndrome (PMS)-A Systematic Review and Meta-Analysis Study. *Journal of Clinical and Diagnostic Research* 8(2).
- Drakić D., Milić I. (2017). Afekat i krivična odgovornost. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 1.
- Dutta A. (2021). Premenstrual Stress (Pms) Syndrome as a Criminal Defence. *Jus Corpus Law Journal* 1(3).
- Đurđić V. (1996). Utvrđivanje afekata u krivičnom postupku. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu XXXVI/1996*.
- Family Planning NSW Talkline, *Premenstrual Syndrome (PMS)*, factsheet.
- Funda E., Gulsen G. (2022). An Analysis of the Relationship Between Premenstrual Syndrome and Aggression Tendencies Among Turkish Adolescent Girls. *Adolescent Psychiatry* 12(2).
- GG&C Gynaecology Guidelines (2017). *PMS Management guideline*.
- Gore S. (2003). *Premenstrual Syndrome as a Substantive Criminal Defence*, McGill University, Faculty of Law.
- Green L. and others on behalf of the Royal College of Obstetricians and Gynaecologists (2017). Management of premenstrual syndrome. *BJOG: An International Journal of Obstetrics & Gynaecology* 124(3).
- Grose N. (1998). Premenstrual Dysphoric Disorder as a Mitigating Factor in Sentencing: Following the Lead of English Criminal Courts. *Valparaiso University Law Review* 33(1).
- Gudipally P., Sharma G. (2023). *Premenstrual Syndrome*, *StatPearls* (Internet Book). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK560698/>.
- Gurevich M. (1995). Rethinking the label: who benefits from the PMS construct? *Women Health* 23(2).
- Henaghan C. (2020). *The Premenstrual Defendant: Should she be Held Fully Responsible for her Criminal Actions?* Student thesis: Phd.
- Hofmeister S., Bodden S. (2016). Premenstrual Syndrome and Premenstrual Dysphoric Disorder. *American Family Physician* 94(3).
- Huang C. (2002). It's hormonal thing: premenstrual syndrome and postpartum psychosis as criminal defenses. *Southern California Review of Law and Women's Studies* 11(2).
- Hugh Potter R., Rosky J. W. (2012). The Iron Fist in the Latex Glove: The Intersection of Public Health and Criminal Justice. *American Journal of Criminal Justice* 31 (2).
- Ibrahim Abd Elrehim E. and others (2024). Premenstrual Dysphoric Disorder: Knowledge, Attitude and Practice Among Egyptian Females: Results of Surveying Two Centers in the Delta Region. *The Open Nursing Journal* 18.
- Jamieson A., Moenssens A., eds. (2009). *Wiley Encyclopedia of Forensic Science*, Chichester, UK.
- King S. (2020). Premenstrual Syndrome (PMS) and the Myth of the Irrational Female. *The Palgrave Handbook of Critical Menstruation Studies* (eds. C. Bobel and others), Springer Nature, Singapore.
- Knaapen L., Weisz G. (2008). The biomedical standardization of premenstrual syndrome. *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 39.

- Kumar S. (2019). Kumari Chandra v State of Rajasthan: The Case That Sabotaged the Underlying Principle of Insanity. *Rmnlw Law Review* 9.
- Langer R. (2012). "That Time of Month:" Premenstrual Dysphoric Disorder in the Criminal Law-Another Look. *International Journal of Criminology and Sociology* 1.
- Lewis, J. W. (1990). Premenstrual syndrome as a criminal defense. *Archives of sexual behavior* 19.
- Lombroso C., Ferrero W. (1898). *The Female Offender*, New York.
- Marjanović M., Savić N., Jokić Z., Vukosavljević S. (2021). Evaluation Of The Frequency Of Premenstrual Syndrome. *Sestrinska Vizija* 9.
- Martins Nworie K. (2018) Premenstrual syndrome: etiology, diagnosis and treatment. A mini literature review. *Journal of Obstetrics and Gynecological Investigations* 1.
- McArthur K. M. (1989). Through her looking glass: pms on trial. *University of Toronto Faculty of Law Review* 47(3).
- McSherry B. (1994). Premenstrual syndrome and criminal responsibility. *Psychiatry, Psychology and Law* 1(2).
- Mesen T., Young S. (2015). Progesterone and the luteal phase: a requisite to reproduction. *Obstetrics and gynecology clinics of North America* 42(1).
- Mrvić-Petrović N. (2007). Krivičnopravni položaj lica sa mentalnim poremećajima. *Temida*.
- Osborne J. (1989). Perspectives on premenstrual syndrome: women, law and medicine. *Canadian Journal of Family Law* 8(1).
- Özcan H., Subaşı B. (2013). Psychopathology in Premenstrual Syndrome. *Journal of Mood Disorders* 3(4).
- Pahl-Smith C. (1985). Premenstrual Syndrome as a Criminal Defense: The Need for a Medico-Legal Understanding. *North Carolina Central Law Review* 15(2).
- Panay N., *The National Association for Premenstrual Syndrome, Guidelines on Premenstrual Syndrome*.
- Patel M. and others (2024). Prevalence and Severity Of Premenstrual Syndrome And Premenstrual Dysphoric Disorder In Girls In Visangar, Mahesana District, Gujarat. *International Journal of Research and Analytical Reviews* 11(2).
- Press M. (1983). Premenstrual Stress Syndrome as a Defense In Criminal Cases. *Duke Law Journal* 176.
- Rafter N., Posick C., Rocque M. (2016). *The Criminal Brain, Understanding Biological Theories of Crime*, New York.
- Riley T. (1986). Premenstrual Syndrome as a Legal Defense. *Hamline L. Rev.* 193.
- Royal College of Obstetricians and Gynaecologists (2018). *Managing premenstrual syndrome (PMS)*.
- Saglam H. Y., Basar F. (2019). The relationship between premenstrual syndrome and anger. *Pakistan journal of medical sciences* 35(2): 5.
- Sanchez B., Kraemer W., Maresh C. (2023). Premenstrual Syndrome and Exercise: A Narrative Review. *Women* 3.
- Schopp R. and others, eds. (2019). *Mental Disorder and Criminal Law Responsibility, Punishment and Competence* (1st edition), Springer.
- Singh A. (2019). Kumari Chandra @ Sati Lajmani v. State of Rajasthan. *Supremo Amicus* 9(38).
- Slavković V. (2016). Pozitivnopravni i uporednopravni aspekti neuračunljivosti. *Crimen* 2.
- Solomon L. (1995). Premenstrual Syndrome: the Debate Surrounding Criminal Defense. *Maryland Law Review* 54.

- St John V. (1997). Premenstrual Syndrome in the Criminal Law. *Auckland University Law Review* 8(2).
- Steiner M. (2000). Premenstrual syndrome and premenstrual dysphoric disorder: guidelines for management. *Journal of Psychiatry Neuroscience* 25(5).
- Steiner M., Pearlstein T. (2000). Premenstrual Dysphoria and the Serotonin System: Pathophysiology and Treatment. *The Journal of clinical psychiatry* 61.
- Stojanović Z. (2022). *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd.
- Škulić M. (2013). Dominantne karakteristike osnovnih velikih krivičnoprocesnih sistema i njihov uticaj na reformu srpskog krivičnog postupka. *Crimen* 2.
- Taylor L., Dalton K. (1983). Premenstrual syndrome: new criminal defense. *California Western Law Review* 19(2).
- Taylor L., Dalton K. (1992). Premenstrual Syndrome: A New Criminal Defense? *Controversies In Criminal Law* (eds. M. Gorr, S. Harwood), London.
- Todić I., Mihajlović S. (2022). Efekti pandemije izazvane Sars-Cov-2 infekcijom na menstrualni ciklus mladih. *Medicinski podmladak* 73(2).
- Tripathi S. (2021). Kumari Chandra v. State of Rajasthan: Using Premenstrual Syndrome as a Defense for Legal Insanity & Thus Archiving The Other Relevant Factors., *Indian Journal of Law and Legal Research* 1(2).
- Uzunoglu G., Aktan D. (2019). The Relationship Between Premenstrual Syndrome and Mental Health Variables in Adolescents. *r-Current Approaches in Psychiatry* 11(1).
- Vanezis P. (1991). Women, Violent Crime and the Menstrual Cycle: A Review. *Medicine, Science and the Law* 31 (1).
- Vuković I. (2021). *Krivično pravo, Opšti deo*, Beograd.
- Weiser Easteal P. (1991). Women and Crime: Premenstrual Issues. *Australian Institute of Criminology* 31.
- Weisz, G., Knaapen L. (2009). Diagnosing and treating premenstrual syndrome in five western nations. *Social Science & Medicine* 68(8).
- Women's Health Concern. *Current Approaches in Premenstrual Syndrome*, Factsheet.
- Women's Health Concern (2012). *Premenstrual Syndrome (PMS)*, Factsheet.
- Yadukul S. and others (2016). Pre-Menstrual Syndrome and Crime: A Study in Parappana Agraharacentral Jail, Bengaluru. *Journal of South India Medicolegal Association* 8(1).
- Yil S., Kim M., Park I. (2023). Investigating influencing factors on premenstrual syndrome (PMS) among female college students. *BMC Women's Health* 23: 592.

*Jelena Stanisavljević**

IMPACT OF PREMENSTRUAL SYNDROME ON CRIMINAL RESPONSIBILITY OF WOMEN

SUMMARY

Premenstrual syndrome (PMS) is a medical condition that occurs in women a few days before menstruation and is accompanied by a wide range of psychological and physical symptoms. Some of the most common psychological symptoms of PMS are restlessness, irritability, sudden mood swings, and angry outbursts. Due to the nature of these symptoms, the question arises whether psychological symptoms of this kind can influence or contribute to the commission of a criminal offense by a woman during the premenstrual period. If the answer to this question is affirmative, from the point of view of criminal law, should the existence of PMS in a woman at the time of the commission of the crime be of importance when determining the criminal responsibility of a woman?

To answer these questions, the author of this paper defines PMS, explains its etiology, and describes the basic psychological symptoms that appear during this period. The author presents the results of research that indicates a significant connection between PMS and anger attacks in women, as well as research that indicates that there is a notable connection between PMS and women's criminality. In one part of the paper, the author considers how criminal law should assess the circumstances of existing PMS at the moment of a woman committing a crime. The author concludes that PMS should certainly not be seen as a universal defense for women who commit a criminal offense, but she does not exclude the possibility that in certain cases PMS can affect a woman's criminal responsibility in the sense that it can cause insanity, lead to sanity reduction or be taken into account as a mitigating circumstance in sentencing.

Key words: premenstrual syndrome, PMS, criminality of women, insanity, medical expertise

* Faculty of Law, University of Kragujevac, stanisavljevicjelena06@gmail.com

ZAKONODAVSTVO I PRAKSA

doi: 10.5937/crimen2403363R

OSVRTI

PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 30.09.2024. / 09.12.2024.

*Aleksandar Radović**

(NE)OPRAVDANI UPLIV POLITIKE PRILIKOM DONOŠENJA ODLUKE O MOLBI ZA IZDAVANJE OKRIVLJENOG ILI OSUĐENOG LICA

Apstrakt. Ekstradicija kao ustanova međunarodne krivičnopravne pomoći ne prestaje da zaokuplja pažnju i stručne i laičke javnosti.¹ Ekstradicija je, od potpuno političkog instrumenta, u svom razvoju prošla različite faze. Nesporno je da je ekstradicija danas institut koji ima političku dimenziju, kojim se izražava stav izvršne grane vlasti prema određenoj državi. Poslednji primjeri zahtjeva za izdavanje lica iz Crne Gore potakli su javnu raspravu u mnogim segmentima, između ostalog, da li je opravdan politički uticaj na donošenje odluke o izdavanju lica drugoj državi.

Ključne riječi: ekstradicija, izdavanje lica drugoj državi, krivičnopravna pomoć

Ekstradicija je osnovni i prvi oblik međunarodne pravne pomoći u krivičnim stvarima. Iz tog oblika su proizašli svi ostali danas zastupljeni oblici međunarodne pravne pomoći u krivičnim stvarima. Prvim ugovorom o izručenju se smatra ugovor u sklopu mirovnog sporazuma između egipatskog faraona Ramzesa II i hetitskog vladara Hatušilija, sklopljen 1268. godine prije nove ere, kojim se ta dva vladara uzajamno obavezuju da će izručivati odbjegle podanike. Prvi njemu sličan ugovor, u Zapadnoj Evropi, sklopljen je 1174. godine između Henrija II, kralja Engleske, i Viljema Lava, kralja Škotske.² Od tada pa do danas taj institut je imao razne stadijume, zavisno od društveno-političkih prilika i odnosa među državama. Ekstradicija je prvi put regulisana na moderan način u Zakonu o ekstradiciji Belgije od 1. oktobra

* MUP Crne Gore, cunmamacun@gmail.com, ORCID 0009-0005-1152-2896

1 Prije 14 godina branio sam magistarsku tezu „Ekstradicija kao ustanova međunarodne krivičnopravne pomoći u pravnom sistemu Crne Gore“, a dileme i postavljena pitanja i danas su u cjelosti aktuelna.

2 D. Sadoff (2019). *Bringing International Fugitives to Justice: Extradition and Its Alternatives*. Cambridge University Press: 129–183, posljednji pristup 20. oktobra 2024.

bra 1833. godine, koji je otvorio put savremenom načinu izručenja zasnovanom na načelima vladavine prava, uvodeći zabranu izručenja sopstvenih državljana i zabranu izručenja političkih delinkvenata te ustanovljavajući proceduru o izručenju.

Postoji logično objašnjenje opravdanosti postojanja tog instituta, a to je da svako može i mora da bude dostupan kako bi se kazna izvršila ili kako bi se obezbijedilo njegovo prisustvo u krivičnom postupku. Prvobitno je taj institut korišćen za izdavanje krivaca za djela koja bi se danas isključivo tretirala kao politička krivična djela ili djela povezana sa političkim krivičnim djelima, da bi se kasnije priroda tog instituta bitno mijenjala do današnjeg oblika.

S obzirom na to da je u Crnoj Gori, a i Srbiji, primijenjen mješoviti sudsko-administrativni model³, u stadijumima odlučivanja o izručenju razlikujemo ulogu sudskog organa i ulogu administrativnog organa.

U sudskoj fazi postupka razlikujemo postupak pred istražnim sudijom i postupak pred vanraspravnim vijećem.⁴ Istražni sudija Višeg suda ispituje lice na koje se odnosi zamolnica na okolnosti zamolnice. Ta radnja nije isto što i saslušanje okrivljenog po Zakonu o krivičnom postupku (ZKP). Lice će se pitati za lične prilike, državljanstvo, odnos prema državi koja traži njegovo izručenje, da li se protivi i, ukoliko se protivi, iz kojih razloga.⁵ Istražni sudija dostavlja cjelokupnu dokumentaciju vanraspravnom vijeću koje odlučuje o ispunjenosti uslova za izdavanje. Vanraspravno vijeće odlučuje meritorno i deklaratorno. Meritorno odlučuje ako utvrdi da nisu ispunjene pretpostavke za izručenje, deklaratorno ukoliko utvrdi da su ispunjene pretpostavke za izručenje. Kada odbije izdavanje stranca, to može biti potpuno ili djelimično, ali odbijanje mora biti obrazloženo.

Poslije odluke vanraspravnog vijeća⁶ kojim je utvrđeno da nisu ispunjene zakonske pretpostavke za izručenje, Viši sud dostavlja rješenje neposredno višem, to jest Apelacionom sudu, po službenoj dužnosti. To je jedini slučaj razmatranja sudske odluke po službenoj dužnosti. Posle prvostepenog rješenja da nisu ispunjene pretpostavke za izručenje, pritvoreno lice se pušta na slobodu.⁷ Ukoliko Apelacioni sud potvrdi da nisu ispunjene zakonske pretpostavke za izručenje, takvo rješenje se dostavlja Ministarstvu pravde kako bi se zvanično dostavilo zemlji molilji.

Ako Viši sud utvrdi da su ispunjene pretpostavke za izručenje, u cjelini ili djelimično, i ukoliko Apelacioni sud potvrdi rješenje Višeg suda, Apelacioni sud dostavlja takvo rješenje Ministarstvu pravde, ali u tom slučaju dostavlja na odluku shodno ovlaštenjima Ministarstva pravde u postupku izdavanja lica stranoj državi.

3 Z. Stojanović (2008). Međunarodno krivično pravo, šesto izdanje, Pravna knjiga, Beograd, str. 165.

4 M. Grubač i drugi (2008). Komentar Zakona o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima, Pravni fakultet, Beograd, 2009.

5 Pristanak lica da bude izručeno određenoj državi ne obavezuje organ koji odlučuje o izdavanju niti dovodi do obustave postupka za izdavanje.

6 Zakon o krivičnom postupku Crne Gore, *Službeni list CG* 57/2009, 49/2010, 47/2014, 35/2015, 58/2015, 28/2018, 116/2020, 145/2021, 54/2024, čl. 24, st. 7.

7 Pragmatična je odluka suda da lice zadrži u pritvoru do odluke Apelacionog suda – tako Viši sud u Bijelom Polju, Kv. br. 515/09 od 11. decembra 2009, kada je odlučio da zadrži lice B. P. do odluke Apelacionog suda.

Administrativni organ, odnosno Ministarstvo pravde, ima set nadležnosti u postupku zahtjeva za izdavanje lica po inostranoj zamolnici, koje su propisane članovima 14, 15, 21, 22, 23, 25 i 26 Zakona o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima.⁸ Ministarstvo pravde i formalno prima zahtjeve za izručenje kao nacionalna tačka za kontakt i takav zahtjev prosleđuje nadležnom Višem sudu.⁹

Kada odlučuje ministar pravde, odlučuje rješenjem. Protiv tog rješenja nije dozvoljena žalba iako odlučuje o pravima određenog lica. Rješenje ministra pravde je konačno i izvršno. Rješenje Ministarstva pravde, shodno tome, nije upravni akt već akt izvršne vlasti kojim ona izvršava prerogative vladanja.¹⁰

Zašto je to uloga izvršne vlasti? Pošlo se od shvatanja da se rješavanje takvog pitanja ne može prepustiti organima samo jedne grane vlasti.¹¹ Istini za volju, odluka ministra pravde se ne svodi uvijek na političko rješavanje po diskrecionoj ocjeni ministra. U nekim slučajevima ministar mora da odbije izručenje, u drugim on može da odbije izručenje.¹² Kada je pak vođen razlozima političkog oportuniteta, neograničen je broj razloga koji ga mogu voditi u odluci i obuhvataju sve ono što on ili Vlada smatraju politički cjelishodnim.

U današnjim međudržavnim prilikama, određena država može i najčešće ima stav o ukupnim odnosima sa datom državom, izražen kroz činjenicu da li se ekstradicije izvršavaju ili ne.

Primjeri iz prakse održavaju tu ustanovu kao bitan faktor u međudržavnim odnosima. Činjenica da li sa određenom državom postoji ugovor o izdavanju govori o kvalitetu odnosa dvije države. Tim prije su načelno kvalitetniji odnosi sa državama sa kojima postoji ugovor koji omogućava izdavanje i sopstvenih državljana pod određenim uslovima. Da li se lica izručuju određenoj državi ili ne, bitno utiče na ukupne međudržavne prilike.

Različitost mišljenja o pravnoj pomoći, prije svega o izdavanju učinilaca krivičnih djela i međudržavnoj koliziji u oblasti krivičnog gonjenja, neprestano je vodila prvo pravnim, a zatim i spoljnopolitičkim konfliktima. Za potvrdu te teze ne nedostaju ni stariji ni noviji primjeri. Navedimo samo slučaj advokata *Croissant* u odnosima između SR Njemačke i Grčke, slučaj *Phole* u odnosima između SR Njemačke i SAD, slučaj *Hammadei* u odnosima između SR Njemačke i SAD.¹³ Najspektakularniji primjer za političke eskalacije nesporazuma u oblasti ekstradicije osamdes-

8 *Službeni list CG* 4/2008, 36/2013 i 67/2019.

9 Zakon o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima Crne Gore, čl. 15.

10 Ipak, ministar pravde, rješenjem 0802-053/22-1017-K od 29. avgusta 2024, kojim stavlja van snage prethodno rješenje prethodnog ministra pravde kojim se prvobitno odbilo izdavanje lica Turskoj, utemeljenje za stavljanje van snage prethodnog rješenja nalazi u Zakonu o upravnom postupku, čl. 141.

11 M. Grubač i drugi (2009). Komentar Zakona o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima, Cetinje, str. 103.

12 M. Grubač, str. 100.

13 U prva dva slučaja se radilo o pripadnosti terorističkoj organizaciji RAF ili njenoj podršci, a u posljednjem slučaju o atentatu u vezi sa sukobom na Bliskom istoku. JRMP, br. 2-1988 – H. Roggemann, Ekstradicija između SR Njemačke i Jugoslavije, prevod sa njemačkog prof. dr Zoran Stojanović, str. 229.

tih godina prošlog vijeka bio je spor između SR Njemačke i SFR Jugoslavije 1978. godine.¹⁴ U tom slijedu događaja, jugoslovenska strana je tada tražila izručenje šest Hrvata, jednog Srbina i jednog Albanca zbog sumnje da su učestvovali u terorističkim aktivnostima, pa je Njemačka odbila izručenje četiri, a za ostale djelimično prihvatila zahtjev i pritvorila ih. Nakon toga Jugoslavija je oslobodila iz pritvora četiri lica koja su bili navodni teroristi, čije je izručenje tražila Njemačka od Jugoslavije.¹⁵ Bila su potrebna šira diplomatska nastojanja da bi se riješila ta kriza, koja je trajala određeno vrijeme, jer je tek 13. aprila 1983. Savezni ustavni sud Njemačke u presudi naveo „uprkos protekloj krizi njemačko-jugoslovenskih odnosa...“, čime je posredno konstatovao da je kriza završena.¹⁶

U novije vrijeme, Crna Gora je dovela u pitanje odnose sa Turskom zbog rješenja kojim se odbija izručenje Binalija Čamgoza Turskoj iz Crne Gore. To je ujedno bila pravna situacija kada je Viši sud utvrdio da su ispunjene zakonske pretpostavke za izručenje, dok je ministar pravde smatrao da takvo izručenje ne treba dozvoliti.¹⁷ Odnosi Crne Gore sa Turskom su intenzivni u svim sferama, pa se to odražava i na intenzivno međusobno izručenje. Ipak, razlozi navedeni u rješenju Ministarstva pravde 0802-053/22-1017-K od 22. januara 2024. godine kao da opisuju stanje u nekoj zemlji sa kojom Crna Gora nema uspostavljenju praksu međudržavnog izdavanja i u kojoj je poštovanje ljudskih prava na veoma niskom nivou, što ne odgovara zvaničnom stanju stvari. Sam institut ekstradicije zasnovan je na načelu povjerenja među državama. U stručnoj javnosti prevladuje stav da bi praksa odbijanja zahtjeva za izručenje pozivanjem na zaštitu ljudskih prava dovela u pitanje sam institut ekstradicije, ostavila prostora za široko diskreciono postupanje nadležnih organa i dovela u pitanje načelo povjerenja među državama. Ovdje treba razdvojiti situacije u kojima je licu odobrena međunarodna zaštita i kada mu je zahtjev za međunarodnu zaštitu odbijen, kao u slučaju *Čamgoz*. Čak i kada je upitno poštovanje ljudskih prava u državi molilji, realnije je izručenje usloviti poštovanjem konkretnog segmenta ljudskih prava u odnosu na konkretno lice nego odbiti izručenje sa obrazloženjem upitnog poštovanja ljudskih prava u određenoj zemlji. Pravilo povjerenja i neispitivanja pravnog poretka suverene države sa kojom postoji ugovor i uspostavljeno povjerenje i dalje ima prevagu nad zaštitom pojedinačnih prava, mada smo svjedoci da se i to pravilo s vremena na vrijeme testira.

Odnosi sa Kinom su stavljeni na probu kada je Crna Gora alternativnim mjerama izručila Tajvanu osam lica osumnjičenih za trgovinu ljudima, jer su u sklopu

14 Spor u prethodilo odbijanje Njemačke da izruči Bilandžića, koji je rukovodio organizacijom Hrvatski narodni otpor. Ta organizacija se smatrala odgovornom za ubistvo jugoslovenskog ambasadora u Švedskoj 1971. godine, da je 1972. prouzrokovala pad jugoslovenskog aviona nad ČSSR i 1976. otela jedan avion u Stokholmu. Na teret im se stavljalo pripremanje, planiranje i poimanje u pokušaju ubistva jugoslovenskog vicekonzula. Viši zemaljski sud u Kelnu rezonovao je da te radnje ne predstavljaju političko krivično djelo u smislu člana 3 Ugovora o ekstradiciji iz 1970. godine, sa obrazloženjem da nisu bile direktno upravljene protiv postojanja ili sigurnosti države, protiv šefa ili člana njene Vlade – H. Roggemann, str. 231.

15 H. Roggemann, str. 231.

16 H. Roggemann, str. 224

17 Rješenje Višeg suda Kv. br. 344/23 od 10. aprila 2023 – rješenje Ministarstva pravde Crne Gore 0802-053/22-1017-K od 22. januara 2024.

međunarodne akcije „Call centar“ otkrivena 84 državljanina Tajvana, kojima je kretanje bilo ograničeno u cilju radne eksploatacije u Crnoj Gori. Kina je otvoreno protestovala zbog inače uspostavljenih odnosa sa Tajvanom, koji Kina kao državu ne priznaje, a polagala je pravo i na postupak protiv 84 pronađena lica, smatrajući ih u stvari osumnjičenim. U drugom slučaju, pak, utvrđene su pretpostavke za izdavanje lica C. Z. Narodnoj Republici Kini, ali je propušteno da mu se produži pritvor pa je pušten na slobodu i nikada više nije pronađen.¹⁸

Politički kurs jedne zemlje se oslikava i u ekstradiciji, na koji način i treba posmatrati razloge odlučivanja po molbi za izručenje R. B. Ruskoj Federaciji, za kojega je Viši sud utvrdio da su ispunjene zakonske pretpostavke te je Ministarstvo pravde dozvolilo izručenje, ali je potom na molbu advokata zaustavljen postupak izručenja jer je agresijom Rusije na Ukrajinu dovedeno u pitanje poštovanje ljudskih prava u zemlji molilji. Takav je i slučaj kada je u ponovljenom postupku odlučivanja pred administrativnim organom i u konačnom odlučeno drugačije, ali ovaj put se odlučilo odbijanjem izdavanja lica.¹⁹

Evidentan je i veći broj odbijanja izručenja Ruskoj Federaciji zbog toga što je licima koja su bila predmet zamolnica odobrena međunarodna zaštita.²⁰ Međutim, očigledno je i nerezonsko odlučivanje koje nije primjereno današnjim odnosima među državama, kao u slučaju R. M., kojoj su od Višeg suda utvrđene pretpostavke za izdavanje, ali je u međuvremenu ona postala i državljanka Crne Gore pa je izdavanje odbijeno.²¹

Očigledan je generalno nejednak odnos prema državama, prije svega odnos razvijenih zemalja SAD i UK. Nepovjerenje koje te i još neke zemlje ponekad izražavaju prema državama trećeg svijeta nerijetko se izražava, između ostalog, i u neizručivanju okrivljenih ili osuđenih lica sa obrazloženjem da institucije u trećim zemljama neće poštovati kompletan set ljudskih prava datog lica ukoliko bude izručen i slično.²² Paradoks je da su upravo velike uticajne zemlje, možda i odlučujuće, doprinijele kreiranju slabog ukupnog sistema u određenim zemljama trećeg svijeta, a onda se upravo iz razloga nesređenog sistema koji ne pruža pune garancije, lica ne izručuju. Neizručivanje lica koja su počinila politička krivična djela se možda i može razumjeti, ali je problematično što se ta praksa odnosi i na krivična djela opšteg klasičnog kriminala.

18 Viši sud Bijelo Polje, KV 502/21, rješenje Ministarstva pravde 08/2-052/21-1467-K od 31. marta 2022.

19 Rješenje Višeg suda Kv. br. 498/21 od 7. juna 2021 – Rješenje Ministarstva pravde 06/2-053/21-125-K od 23. septembra 2021. te od 17. marta 2022.

20 Tako u slučaju lica S. S. rješenje Ministarstva pravde CG KV 08/2-053/22-505-K od 19. decembra 2022.

21 Rješenje Ministarstva pravde KV 0802-053/22/1015-K.

22 Objašnjenje: D. J. Fleming of the Westminster Magistrate Court: I could not countenance sending RP to a Nigerian Prison in the absence of assurance in the terms indicated above. Lest I be criticized for failing to set out in this judgment the details I have read concerning the treatment of prisoners in Nigeria, all I urge is that the open source bundle of materials be read. The sources of that material are not fly by night. They include the UN Special Rapporteur on torture, Amnesty International; The US State Department, UNDOC; Human Rights Watch and the British High Commission in Nigeria. Lexology.com (2020), www.lexology.com, posljednji pristup 12. avgusta 2021.

Iz opisanih razloga opravdano je što ekstradicija, osim što ima sudski i administrativni karakter, ima i snažnu političku dimenziju. To je ujedno i razlog što je ministru nadležnom za poslove pravosuđa povjeren dio nadležnosti za izdavanje okrivljenih ili osuđenih lica.

Ekstradicija je, od potpuno političkog instrumenta, u svom razvoju prošla različite faze da bi u današnjem obliku imala pretežno karakter sudske ustanove. Da li je dostižan ideal da se ekstradicija potpuno depolitizuje kao ustanova, pokazaće vrijeme pred nama, međutim u sadašnjim prilikama ekstradicija ima političku primjesu i jasnu ulogu politike tako da tu činjenicu ne treba izostavljati u ozbiljnim razmatranjima (ne)opravdanosti pojedinih odluka o izručenju. Istovremeno, institut evropskog naloga za hapšenje, uz određene teškoće u pojedinim državama, pokazao je da izručenje može da se održi bez uplitanja politike. Preciznije, tendencija depolitizacije započeta je Evropskom konvencijom o pojednostavljivanju postupka izručenja od 10. marta 1995, kada je ukinut diplomatski vid komunikacije i uveden centralni organ komunikacije za svaku državu potpisnicu.

Da li je taj ideal dostižan i za zemlje van Evropske unije, pokazaće vrijeme pred nama, ali ne treba biti pretjerani optimista. Pravo jačeg koje danas suštinski vlada među državama, duboka polarizacija te raznolikost pravnih sistema uz često samo deklarativnu spremnost na saradnju ne prave realnu osnovu za univerzalnu primjenu principa na kojima počiva Evropski nalog za hapšenje.²³ Opisani odnosi među državama su vrlo vjerovatno razlog zbog kojeg ideja regionalnog naloga za hapšenje nije zaživjela među državama Zapadnog Balkana, a regionalni nalog je mogao da bude pandan evropskom nalogu, samo što bi se odnosio na zemlje Zapadnog Balkana. Odnosi među državama Zapadnog Balkana opterećeni su raznim pitanjima pa se to opterećenje prelijeva i na ekstradiciju koja definitivno drži politički karakter.²⁴ U iščekivanju dana kada će ekstradicija dostići ideal i biti depolitizovana postoji prostor za unapređenje postojećeg stanja u smislu, na primjer, skraćivanja vremena odlučivanja i u sudskom i u administrativnom dijelu postupka, što kvalitetnijim pripremama za evropski nalog za hapšenje i predaju, širih konsultacija na nacionalnom nivou o pitanjima za koja ne postoji jedinstven stav te analize i slučajeva pomenutih u ovom radu i mnogih drugih slučajeva u kojima postoje oprečna stručna mišljenja.

LITERATURA

- Bajović V. (2009). Ekstradicija (u) SAD-u. *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja*, zbornik, III deo, Pravni fakultet, Beograd.
- Chukwuka Eze T. (2008). Exploring the politics and law of extradition in international relations, *Igbariam, Anambra state, Nigeria*, 12(2) (2021).

- 23 Iako 12 godina nije dovoljno dug referentni period, ova teza stoji i danas, a predstavlja jedan od zaključaka moje magistarske teze „Ekstradicija kao ustanova međunarodne krivičnopravne pomoći u pravnom sistemu Crne Gore“, koja je odbranjena u februaru 2013. godine na Pravnom fakultetu u Beogradu, pod mentorstvom prof. dr Zorana Stojanovića.
- 24 Svetozar Marović živi u Srbiji uprkos molbi Crne Gore za izručenje i jednom ponovljenoj molbi pravosudnim organima Srbije. Taj slučaj je i nezaobilazno novinarsko pitanje najvišim zvaničnicima kada se govori o međudržavnim odnosima.

- Grubač M. (2008). *Komentar Zakona o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima*, Cetinje.
- Krapac D. (2005). Novi Zakon o međunarodnoj pravnoj pomoći u kaznenim stvarima: načela i postupci. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 12(2). Zagreb.
- Sadoff D. (2019). *Bringing International Fugitives to Justice: Extradition and Its Alternatives*. Cambridge University Press.
- Stojanović Z. (2008). *Međunarodno krivično pravo*, šesto izdanje, Pravna knjiga, Beograd.
- Stojanović Z. (2011). Krivično pravo u doba krize. *Branič* 1–2, UDK:343.2/7(497.11).

*Aleksandar Radović**

(UN)JUSTIFIED INFLUENCE OF POLITICS WHEN
MAKING A DECISION ON THE APPLICATION
FOR THE EXTRADITION OF A DEFENDANT
OR CONVICTED PERSON

SUMMARY

Extradition, as a mechanism of mutual legal assistance, continues to captivate the attention of both experts and the general public. Through various stages of its development extradition has evolved from being a purely political instrument. It is clear that extradition today carries a political dimension, reflecting the position of the executive branch of government toward a particular state. Recent cases involving requests for extradition from Montenegro have sparked public debate on various aspects, including whether political influence is justified in the decision-making process regarding the extradition of individuals to another state.

Key words: extradition, extradition of individuals to another state, mutual legal assistance

* Police of Montenegro, cunmamacun@gmail.com

Nedeljko Jovančević*

ČESTE IZMENE ZAKONA I PRAVNA SIGURNOST (primedbe na Nacrt zakona o izmenama i dopunama KZ iz 2024)

I

1. Česte izmene zakona. Pravo je dinamična pojava. Tokom celokupne istorije države i prava zakoni su se donosili i često menjali, shodno društveno političkim promenama. Naime, nijedan zakon nije idealan ni nepromenjiv, iako se on donosi pre svega kao jedan standard u pogledu svih pojmovnih odrednica; njegov značaj i snaga proveravaju se primenom zakona i protokom vremena. Zakoni se ne donose za pojedinačan slučaj već za pojavu, a Aristotel je davno rekao da je „zakon (je) opšta norma koja predviđa apstraktne slučajeve“. Zakon je jedino dobar ukoliko odslikava stvarnost i upućuje na standarde ponašanja, koji su u skladu sa kulturnim i civilizacijskim nivoom razvoja, sa relevantnim međunarodnim standardima i preuzetim međunarodnim obavezama.

Zakonodavna dinamika koja se odvija u Srbiji poslednjih dvadesetak godina toliko je izražena da se u tome ne snalaze ni najbolji pravници, prvenstveno oni koji primenjuju zakone, a posebno građani koji treba da se stvarno ponašaju u skladu sa tim zakonima. Česte izmene zakona postale su „moda“ ovog vremena, kao da je ovo bio prostor bez zakona, tako da se u javnosti, posle određenog događaja, a ne pojave, najčešće čuje „da će se zalagati da se taj zakon menja“, da će „tražiti strože zakone“, da će „tražiti da se uvede u zakon za neko novo delo“ (iako već postoji u zakonu) i to ne samo laička javnost, već i političari na najvišim funkcijama.¹ Dakle, u aktuelnim događajima javnost problem vidi pre svega u samom zakonu, a ne u (ne)primeni zakona. I jedni i drugi nisu svesni kakvu štetu time čine.

* Državni univerzitet u Novom Pazaru, jovancec.nedeljko@gmail.com

1 N. Jovančević (2018). *Zakonodavna dinamika i pravna sigurnost*, Pravni fakultet u Prištini, sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici. Vid. opširno: Tom I.

Veoma je opasno i pogubno za pravni poredak, za funkcionisanje prava, kada se zakoni menjaju često i olako. Posledica je jasna, ne sprovodi se postojeće pravo, a novo se ne može primenjivati retroaktivno na „stare događaje“ i sve to utiče na pravnu sigurnost građana. Takvo „novo pravo“ čeka novi događaj. „Iracionalistička moda vremena“ dovodi do neozbiljnog postupanja onih koji donose zakone i time dovode u pitanje „ozbiljnost prava“ (Paund).

Zakon je izraz volje zakonodavca i kao takav je temelj zakonitosti i pravne sigurnosti. Česte izmene zakona direktno utiču na neefikasnost organa koji primenjuju zakon, a to dalje implicira pravnu nesigurnost građana. Zakoni treba da se donose u jednoj demokratskoj proceduri, imajući u vidu domaću pravnu tradiciju, ali i tradiciju evropskih država, koje imaju snažan uticaj na srpsko pravo. Posebno pitanje neefikasnosti u sprovođenju zakona jeste pitanje zakonitosti, dostupnosti pravdi i pravičnom postupanju sudova.²

Treba imati u vidu da je stvaranje zakona u oblasti krivičnog prava veoma složen naučno-stručni zadatak. Najbitnije je odrediti cilj zakona, šta se želi njime postići. Da bi se volja zakonodavca izrazila u uređenom demokratskom društvu, treba savladati dug put, ispitivanja stanja u društvu i potrebe za takvim zakonom, sociološki aspekt, psihološki odraz te političko-pravnu potrebu donošenja zakona radi regulisanja određene oblasti, zatim tehničko normativne pripreme, finansijske sposobnosti i dr.

I pored besprekornog poznavanja društveno-političkih prilika, pravne kulture, normativnog metoda i tehnike izrade zakona, treba imati u vidu da je pravna stvarnost nešto drugo od obične stvarnosti. Da bi „zakonodavac mogao svojim zakonima savladati i preobraziti stvarnost, ponekad je razapinje na Prokrustovu postelju“, navodi R. Lukić.

Kada se tim čestim promenama zakona izazove pravna nesigurnost građana, stvori jedna društvena *anomija*, onda se svi problemi koje donosi život rešavaju van institucija, raznim društveno neprihvatljivim radnjama. U radu se pledira da ova rasprava dopre do onih koji često menjaju zakone i da shvate da su i „najgori zakoni bolji od onih koji se često menjaju“ (R. Lukić).

2. Mogućnost i granice krivičnopravne zaštite. Zaštita čoveka i drugih osnovnih društvenih vrednosti predstavlja osnov i granice za određivanje krivičnih dela, propisivanje krivičnih sankcija i njihovu primenu, u meri u kojoj je to nužno za suzbijanje tih dela (član 2 KZ).

Krivično pravo vrši svoju funkciju na osnovu dualiteta krivičnih sankcija, ali krivične sankcije nisu jedino sredstvo kojim se mogu suzbijati društveno opasna ponašanja. Uobičajena je njihova podela na *preventivna* sredstva i *represivna* sredstva.

2 Pravednost se u tom smislu može dovesti u sklad s bilo kojim pozitivnopravnim poretkom. Polazeći od toga da je autoritet zakona neprikosnoven, Platon je smatrao da ne treba tražiti uzrok nepravde u zakonu već u izvršiocima, u čuvarima zakona. Treba li građanin da poštuje takve zakone i da im se pokorava ili takve zakone treba da osuđuje. Za Platona je autoritet zakona bio nesporan i neprikosnoven kao što je bio uzvišen Sokratov odgovor na Kritonov predlog. Sokrat je govorio da nema nikakvog značaja što će o njegovoj smrti reći svet koji ne ume da razlikuje pravdu od nepravde i da nije nepravda pokoravati se zakonima već je nepravda kršiti zakone. Vid. Platon, Zakoni, Predgovor, (8), (9) i 48c54.

Cilj represivnih sredstava je primena sankcije u odnosu na već učinjeno krivično delo, dok preventivna sredstva služe tome da se spreči društveno opasno ponašanje pre nego što je učinjeno krivično delo. Ovo drugo nema svrhu ukoliko se raznim drugim socijalnim merama ne stvaraju uslovi koji odvrćaju od činjenja krivičnih dela. Razne društveno-političke krize, siromaštvo, nezaposlenost, slabo obrazovanje, nizak nivo kulture, projektovanje potkulture raznim društvenim mrežama i televizijskim programima koji promovisu nerad, lak način života i nemoral generišu bujanje kriminala sa kojim se ne može izboriti merama krivičnopravne zaštite.

Prilikom donošenja zakona nameće se veoma složeno pitanje, koje se tiče *granica krivičnopravne zaštite*, koje bi trebalo postaviti u skladu sa njenim mogućnostima. Zaštitna funkcija krivičnog prava pre svega se ostvaruje generalnom i specijalnom prevencijom. Generalna prevencija, koja se pre svega sastoji u *zastrašujućem dejstvu kazne* prema potencijalnim učinocima krivičnih dela (*negativna prevencija*), i pored prigovora takvoj legitimnosti, sasvim je kriminalno-politički opravdana, tako da se odbacuje prigovor *retributivizmu* da se neko iskorišćava da bi se drugi zastrašili (Z. Stojanović).³

Međutim, za efikasnost generalne prevencije bitno je stvoriti uslove za *izvesnost* da će kazna biti primenjena. Ne treba gajiti iluziju da će kazna stići sve učinioce, ali tome treba težiti i stvarati uslove za to. Prema tome, u stvarnosti, u primeni će se tek videti koliko doneseni zakoni deluju na suzbijanju svih formi kriminaliteta. U nauci prevladava stav za restriktivno, umesto za postojeće ekstenzivno i stoga neefikasno krivično pravo. Sužavanje granica krivičnog prava u odnosu na proširivanje granica krivičnopravne zaštite imalo bi povoljne efekte ne samo na negativnu nego i na pozitivnu generalnu prevenciju.

Ukoliko se društvo/država oslanja samo na krivičnopravnu zaštitu, iako je krivičnopravna zaštita *ultima ratio*, poslednje sredstvo, koje je *fragmentarnog i supsidijarnog karaktera* i koje je *ograničene* zaštitne mogućnosti – a to su osnove zakonskog oblikovanja krivičnopravne zaštite, pri čemu se treba rukovoditi mogućnostima krivičnopravne zaštite – to neće imati za posledicu samo neefikasnost nego može dovesti do suprotnog efekta i drugih negativnih posledica po društvo i pojedinca. Ove druge posledice su prvenstveno neefikasnost u suzbijanju kriminala, a direktna posledica je – *pravna nesigurnost*. Građani gube veru i nadu da bi mogli svoje konflikte ili razne zahteve rešavati pozivanjem na zakone i na pravosuđe.

3. Zakonitost (*Rechtlichkeit*). Princip zakonitosti je temelj krivičnog prava *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege*. Zakonitost i legitimnost zakona u sadejstvu su sa *zaštitnom funkcijom krivičnog prava*.⁴ Zakonitost podrazumeva *predvidljivost*, da se ima osnova ulaziti u zaštitu na osnovu zakona i da će ostvariti zaštitu.⁵

3 Z. Stojanović (1994). Generalna prevencija i zaštitna funkcija krivičnog prava. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 42(1-2), str. 220–229.

4 Zakonitost je usklađenost pravnih normi u jednom pravnom poretku po hijerarhiji, tako da one ne protivureče, i to niže u odnosu na više. U Ustavu Republike Srbije je uspostavljen princip zakonitosti. U njemu stoji: „Pravni poredak Republike Srbije je jedinstven.“ Ustav je najviši pravni akt Republike Srbije. Svi zakoni i drugi opšti akti doneti u Republici Srbiji moraju biti saglasni sa Ustavom. Takođe, svi podzakonski opšti akti moraju biti u skladu sa zakonom.

5 Tako Radbruh smatra da je primena nekog zakona ili pokoravanje tom zakonu vrsta pravednosti, koju bi bilo bolje nazvati zakonitost (*Rechtlichkeit*). Kelzen drži da pojam pravednosti može ući u

Zakoni nisu idealni, pa ni krivični zakon. Oni su u nekim odredbama i nejasni pa čak i protivrečni, pa se tako u praksi u primeni tih zakona dovodi u pitanje princip zakonitosti, a posledica ostaje pravna nesigurnost. Na taj način stvarnost nema zaštitu, ne oseća pravdu, ona oseća nepravdu, jer nju ne interesuje zašto ne funkcionišu sudovi, zašto se ne primenjuje zakon, zašto je zakon nejasan i slično već zašto ne može da dođe do pravde i subjektivne zaštite. Taj osećaj nesigurnosti se teško otklanja. U svakom slučaju, neminovan je proces izmene i popravljavanja zakona koji ne funkcionišu u praksi.

Princip zakonitosti se naročito dovodi u pitanje kod primene novih zakona jer je za svaki novi zakon potrebno vreme da bi se ljudi pre svega mogli sa njim upoznati, a zatim da bi svoje ponašanje mogli uskladiti, da bi se mogli prilagoditi i vladati u skladu s njim. Nezakonitost je moguća i zato što se ne poznaju dovoljno pravni propisi kod primene i tumačenja, ili se ne primenjuju, ili ih čak svesno krše oni koji treba da ih sprovedu, naročito tužioci, koristeći princip oportuniteta krivičnog progona (u fazi predistražnog i istražnog postupka, gde sudska kontrola nije moguća), pa problem nastaje, u situaciji kada je zakon menjan više puta, u primeni blažeg zakona koji je veoma težak zadatak itd.

Pravna sigurnost ili još više izvesnost predstavlja uslov svakog razumnog pravnog poretka. Pravna nesigurnost pouzdano ruši pravni poredak i zato je sigurnost veoma važna pravna vrednost. Pravna sigurnost se ontološki želi objasniti i samom ljudskom prirodom. Nema sumnje da čovek, svesno ili podsvesno, teži sigurnosti iz prostog razloga što želi da živi i da bude zaštićen od opasnosti za svoj život – da bude siguran. Princip pravne sigurnosti je veoma značajno pitanje, iz više razloga. Ono direktno utiče na kolektivnu svest naroda, kulturni pa i privedni razvoj. Pravna sigurnost podrazumeva *predvidljivost*, da se ima osnova ulaziti u zaštitu na osnovu zakona i da će se zaštita ostvariti u razumnom roku.

II

Kada je već došlo do toga da Krivični zakonik treba menjati i dopunjavati, osim određenih pravnotehničkih i jezičkih popravki te terminološkog usklađivanja sa ustavnim promenama i Zakona o javnom tužilaštvu (član 12 Nacrta), onda je trebalo učiniti nekoliko bitnih izmena u Zakoniku, koje bi olakšale primenu zakona i direktno uticale na pravilnu primenu.

1. U Opštem delu KZ bilo je pravnodogmatski sasvim prihvatljivo da se zakonodavno reši pojam izvršilaštva (neposredno, posredno i saizvršilaštvo) i saučesništva. Međutim, u vezi sa predlogom za izmene i dopune u pogledu nužne odbrane, kazne zatvora i uslovne osude treba reći da predlozi, osim u slučaju nužne odbrane, nisu na nivou dostignutog znanja o tim važnim krivičnopravnim ustanovama. Kao takve, predloge iz Nacrta zakona o izmenama i dopunama KZ treba odbaciti.

pravnu nauku jedino u smislu zakonitosti. Pravednost znači zakonitost, u smislu da zakon treba pravilno primenjivati na sve slučajeve na koje ga, prema svom sadržaju, treba primenjivati. Pravednost u smislu zakonitosti je svojstvo koje se odnosi na primenu, a ne na sadržaj pozitivnog poretka. Nepravedno je primeniti zakon u jednom slučaju, a ne i u drugom.

1.1. Izvršilaštvo/saizvršilaštvo/saučesništvo. U izmenana KZ je bilo preko potrebno zakonski pojmovno odrediti izvršilaštvo (neposredno i posredno te saizvršilaštvo), a posebno saučesništvo, koje ima samo dva oblika: podstrekavanje i pomaganje nisu saizvršilaštvo. Saučesništvo je *akcesorno* u odnosu na izvršilaštvo, tako da saučesnici daju doprinos izvršenju dela, a nisu nosioci radnje izvršenja, oni rade na tuđem delu. To je u doktrini jasno, a u zakonicima evropskih država u pravilu prihvaćeno (npr. Nemačka), dok izgleda samo našem zakonodavcu to nije jasno.

U KZ/2005⁶ se propisuje „saučesništvo u krivičnom delu“ koje obuhvata: saizvršilaštvo i podstrekavanje i pomaganje (čl. 33–35), dakle zakonom se ne propisuje pojam izvršioca, iako je odavno u nauci preovlađujući stav da je izvršilaštvo (neposredno, posredno i saizvršilaštvo) bitno različito od osnovnih formi saučesništva u delu, i to podstrekavanja (čl. 34) i pomaganja (čl. 35). Naime, saučesnici *daju doprinos* izvršenju dela, a izvršioci (neposredni, posredni i saizvršiooci) su oni koji su isključivo nosioci radnje izvršenja dela. Saučesnici se nalaze u *akcesornom* odnosu prema izvršiocima dela. U tom smislu je nama najbliža koncepcija nemačkog Krivičnog zakonika (§. 25, 26, 27 StGB, Treći odeljak – Izvršilaštvo i saučesništvo), a iz bližeg okruženja hrvatski Kazneni zakon (čl. 36)⁷ i crnogorski Krivični zakonik (čl. 23).⁸

Pojmovnim propisivanjem *izvršioca* u Krivičnom zakoniku bitno se ne menjaju ostale odredbe. Zato se odavno zalažu prof. M. Đorđević i Z. Stojanović, a u novije vreme I. Vuković, I. Đokić i naravno autor ovog članka. Zakonski pojam bi glasio: „*Izvršilac je onaj ko sam i posredstvom drugog izvrši krivično delo.*“ To bi omogućilo lakše sagledavanje saizvršilačkog delovanja i lakše razgraničenje od saučesništva.

1.2. Nužna odbrana. U čl. 3 Nacrta predlaže se da se proširi nužna odbrana u okviru člana 19 KZ, tako što bi se omogućilo da se nužna odbrana primeni ne samo kada je napad u toku već i kada napad *neposredno predstoji*. Treba reći da dodavanje veoma bitnih odredaba u vezi sa napadom i u situaciji kada on *neposredno predstoji* nije ništa novo jer je praksa na prostoru bivše Jugoslavije uzimala da je napad i onaj koji „neposredno predstoji“. U sudaru prava i neprava treba omogućiti onome ko je u pravu i pravovremenu reakciju da suzbije i napad koji neposredno predstoji. Treba imati u vidu da je nužna odbrana legitimno, prirodno pravo čoveka da se brani, koju poznaju svi savremeni zakonici sveta. U KZ CG unet je, osim napada, i „neposredno predstojeći protivpravan napad“ (čl. 10 st. 2), u hrvatskom KZ, osim napada, propisan je i „izravno predstojeći protupravni napad“ (čl. 21 st. 2). Još iz starog Rima potiče izreka da „pretor ne štiti kukavicu“ (*Pretor ignavum non tenet*), da svako ima pravo da se brani od napada i da ta rekcija bude delotvorna, da bi se izbegle ozbiljne posledice. Ima ideja, a u nekim zakonicima je to i usvojeno, da bi možda trebalo posebno propisati u okviru nužne odbrane pravo kada je napadnuti u svojoj kući ili stanu ili svom posedu, braneći se od napadača, i u toj situaciji precizirati pravo na nužnu odbranu. Na taj način bi bilo osnova da se izbegne sudska praksa o prekoračenju nužne odbrane, kako je to najčešće u praksi srpskih sudova.

6 Krivični zakonik iz 2005. godine, *Sl. glasnik RS* 85/2005, 88/2005 – ispr. 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

7 Kazneni zakon, *Narodne novine* 125/2011, sa izmenama i dopunama do 2024.

8 Krivični zakonik Crne Gore, *Sl. list RCG* 70/2003, 13/2004 – ispr. i 47/2006 i *Sl. list CG* 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 – dr. zakon, 40/2013, 56/2013 – ispr., 14/2015, 42/2015, 58/2015 – dr. zakon, 44/2017, 49/2018 i 3/2020.

1.3. Kazna zatvora. U Krivični zakonik iz 2006. godine (sa svim izmenama i dopunama do 2019) trebalo bi vratiti kaznu zatvora od 30 do 40 godina. Na taj način bi sudije imale veći prostor za odmeravanje kazne, a ne bi morale izreći kaznu doživotnog zatvora u svim slučajevima gde bi bila neadekvatna kazna od 20 godina. Osim toga, i mogućnost puštanja na uslovnu slobodu nakon izdržanih 27 godina zatvora ne daje zadovoljavajuću argumentaciju da je to pravično ili da bi to zadovoljilo interese pravilno izrečene kazne. Zbog toga iznenađuje činjenica da se u Nacrtu zakona ne predlaže vraćanje kazne zatvora od 30 do 40 godina.

Doduše, postojeće rešenje nije u neskladu sa uporednopravnim granicama kazne lišenja slobode. Dosta evropskih država koje u sistemu kazni sadrže kaznu doživotnog zatvora imaju i niži opšti maksimum nego što je to slučaj kod nas (npr. u Nemačkoj, koja poznaje i doživotno lišenje slobode, opšti maksimum iznosi 15 godina).

Ipak, nema osnova da se u članu 14 Nacrta za dela za koja se propisuje najmanja kazna zatvora od pet godina može propisati i kazna doživotnog zatvora. Ako je ideja, na primer, da se poveća kazna zatvora za ubistvo (član 113), koja je propisana od pet do 15 godina, onda je mogla da se propiše kazna zatvora do 20 godina, a ne da se odmah skače na doživotni zatvor (npr. za ubistvo, ne teške oblike, praksa sudova je da se kazne zatvora izriču između devet i 13 godina). U Nacrtu se prećutno a i direktno zastupa ideja o apsolutnoj moći kazne, a zanemaruje činjenica da su kazne ne samo odmazda za delo već i da imaju daleko širi i sveobuhvatniji značaj u generalnoj i specijalnoj prevenciji, te rehabilitaciji i resocijalizaciji učinilaca krivičnih dela.

1.4. Uslovna osuda je krivičnopravna sankcija kojom se učiniocu izriče upozorenje uz pretnju kaznom, s tim što se očekuje da će upozorenje uz pretnju kazne dovoljno uticati na učinioca da više ne čini krivična dela. U nauci – penologiji je jasno da su efikasnije *admonitivne* krivične sankcije (upozorenje uz prekor) nego kratke kazne zatvora. Naime, ta sankcija sadrži u sebi društveni prekor prema učinocu i time se ostvaruje i socijalno-etička funkcija krivičnog prava.

Treba napomenuti da u nauci postoji shvatanje da je kazna zatvora do pet godina vremenska kazna u kojoj se osuđenik može prevaspitavati i da to na njega popravnog deluje, dok su kazne preko toga odmazda za delo. Poznato je da je u 17. veku jedan sudija i profesor (B. Karpov), izrekao 10 hiljada smrtnih kazni, ali to nije uticalo na opadanje teških oblika kriminala (ubistava i sl.). Prema tome, bitna je *izvesnost* da će učinilac dela biti otkriven i priveden osudi, a sama strašna kazna neće rešiti probleme suzbijanja kriminaliteta (C. Bekarija), a to je preovlađujuće shvatanje u nauci.

U članu 9 Nacrta se predviđa izmena uslova za izricanje uslovne osude. U obrazloženju Nacrta tome je posvećeno malo prostora. Naime, u članu 66 stav 2 u kojem se kaže: „za krivična dela za koja se može izreći kazna zatvora u trajanju *od osam godina ili teža kazna*“, propisana je zabrana izricanja uslovne osude. Sada se vrši revolucionarni obrt stvari, bez doktrinarnog obrazloženja, pa se u Nacrtu predlaže zabrana izricanja uslovne osude gde je predviđena kazna zatvora u trajanju *od dve godine ili teža kazna*. Na prvi pogled ništa čudno i ništa novo. Ali to potpuno obesmišljava uslovnu osudu kao veoma značajnu vrstu krivične sankcije. Uslovna osuda

kao vrsta *admonitivnih* sankcija, koja temeljito predstavlja upozorenje uz pretnju kaznom, jedna je od veoma značajnih krivičnopравnih mera, koja je istorijski, naučno i praktično snažno zastupljena, kojoj su posvećeni brojni naučni radovi i doktorske disertacije i koju usvajaju svi savremeni zakonici evropskih država, praktično se obesmišljava i samo bi formalno postojala u zakonu. Tim predlogom iz Nacrta, ona bi se mogla izricati samo za tzv. bagatelna krivična dela.⁹

Kada je u pitanju uslov za mogućnost izricanja uslovne osude, treba reći da u zakonima koji su imali snažan uticaj na razvoj srpske krivičnopравne dogmatike nije predviđena kazna zatvora već se kao uslov za izricanje određuje *utvrđena kazna*, nekad dve godine, a u novije vreme jedna godina u konkretnom slučaju (odnosno kazna na koju je osuđen) i zatim se ocenjuje da li bi se i samim upozorenjem uz pretnju kazne postigle svrhe krivičnih sankcija (nemački StGB § 56, hrvatski KZ, čl. 56). Postojeće stanje u KZ/2005 je sasvim kriminalno-politički pravilno propisano.

Ono što bi se moglo prihvatiti i što ima naučnog opravdanja iz Nacrta (u članu 4) jeste menjanje pojma „krivične sankcije“ u zakonskom kontekstu rečju „kazne“ (član 42), u odredbi u kojoj se određuje svrha kažnjavanja. Time bi se otklonila omaška koja je učinjena 2019. godine, kada je proširena odredba kojom je određena svrha kažnjavanja, tako što joj je, osim specijalne i generalne prevencije, dodato i ostvarivanje pravednosti i srazmernosti između učinjenog dela i težine krivične *sankcije*. Takođe, član 5 Nacrta, kojim se predlažu izmene u članu 44 KZ, kojim se određuju glavne i sporedne kazne, čini se dobrim rešenjem, jer je suština izmene da rad u javnom interesu bude, kao ranije, samo glavna kazna. Bilo bi nelogično izricati ga uz kaznu zatvora kao glavnu kaznu jer ta kazna služi upravo tome da se izbegne zatvor.

2. U Posebnom delu KZ, Nacrtom se predlaže značajnije pooštavanje predviđenih kazni zatvora za određena krivična dela ili grupu krivičnih dela, što nije ničim opravdano. Ovo iz razloga što je naš Krivični zakonik iz 2006, sa dopunama završno sa 2019. godinom, jedan od najstrožih u Evropi, tako da se u ovoj kratkoj raspravi nećemo baviti tim pitanjima.

Na kraju ovih kratkih primedaba na predloge iz Nacrta zakona, analizom svih predloga i razloga, može se zaključiti da bi prilikom eventualnih izmena KZ bilo poželjno imati u vidu izneta zapažanja.

9 Pošto se u Nacrtu pozivaju na zakonodavna rešenja u KZ država u okruženju, na primer, u *Kaznom zakonu Hrvatske*, u čl. 56 st. 2, propisuje se: „Sud može počinitelju koji je osuđen na *kaznu zatvora u trajanju do jedne godine ili na novčanu kaznu* izreći uvjetnu osudu kad ocijeni da počinitelj i bez izvršenja kazne neće ubuduće činiti kaznena djela.“ U *nemačkom StGB* (iz 1871. godine, sa svim izmenama do danas), Četvrti odeljak je posvećen uslovnoj osudi (par. 56, gde se *može uslovno odložiti izvršenje kazna zatvora do 1 godine*, neovisno koliko je za koje delo propisana kazna. Vreme proveravanja ne može biti kraće od 2 godine niti duže od 5 godina, par. 56a StGB).

IN MEMORIAM

David Farrington (1944-2024)

Početak novembra ove godine preminuo je posle duge i teške bolesti motor-nih neurona profesor emeritus Instituta za kriminologiju Pravnog fakulteta Univerzitetu Kembridž David Farrington. Decenijama je bio jedan od najuticajnijih kriminologa u svetu i svakako vodeći predstavnik psihološke orijentacije u toj nauci, jedan od začetnika razvojne kriminologije koji je pokazivao enciklopedijsko znanje literature o nizu naučnih disciplina, a naročito tome kako se postaje kriminalac (kriminogenezi).

Rođen je u martu 1944. u mestu Ormskirk i već u ranim godinama je pokazivao izuzetnu nadarenost, zbog koje je dobio stipendiju za studije na Kembridžu. Na tom Univerzitetu je završio osnovne, magistarske i doktorske studije, a kasnije je predmet psihološka kriminologija bio začetnik čitave jedne škole mišljenja u kriminologiji.

Čini se da je najviše priznanje za doprinos nauci dobio 2013. godine kada je primio Stokholmsku nagradu za kriminologiju koja se smatra Nobelovom nagradom za tu naučnu oblast. Takođe, 2012. je dobio i Nagradu Robert Boruch koju dodeljuje Campbell Technical Advisory Group iz Kopenhagena, kao i međunarodnu nagradu pod nazivom Pravosuđe bez granica za maloletnike (2014) koju mu je dodelila Internacionalna opservatorija za maloletničko pravosuđe (IJJO) smeštena u Belgiji. Zlatnu medalju Beccaria Kriminološkog udruženja zemalja nemačkog govornog područja primio je 2005. godine. Dobitnik je i još nekoliko nagrada koje nose ime velikana nauke – John Paul Scott, Joan McCord, Jerry Lee, Freda Adler i Hermann Mannheim.

Bio je predsednik ASC (Američkog udruženja za kriminologiju) kao prvi naučnik na tom mestu koji nije Amerikanac, a jedini je primio čak četiri najvažnije nagrade koje to udruženje dodeljuje: N. Edwin Sutherland za izuzetan doprinos razvoju kriminologije (2002); N. Sellin-Glueck za međunarodni doprinos toj nauci (1984); N. August Vollmer (2014) za važan doprinos prevenciji delinkvencije; N. Herbert Bloch (2018) za izuzetnu posvećenost razvoju kriminologije. ASC mu je dodelio Nagradu za životno delo, kao i jednu za doprinos biopsihosocijalnoj kriminologiji (2020), konačno, 2023. je primio priznanje za izuzetan doprinos Sekciji za razvojnu i kriminologiju životnog puta ASC. U Velikoj Britaniji bio je član Britanske akademije, Akademije medicinskih nauka, Psihološkog društva, doživotni počasni član Britanskog kriminološkog udruženja (BSC) i Britanskog društva psihologa – Odsek za forenzičku psihologiju.

Na sajtu Instituta za kriminologiju Univerzitetu u Kembridžu (www.crim.cam.ac.uk) nabrojano je preko 20 funkcija koje je tokom karijere obavljao – od direkto-

ra tog Instituta: bio je predsednik BSC, Evropskog udruženja za psihologiju prava, Akademije za eksperimentalnu kriminologiju, kopredsednik i uvaženi član velikog broja međunarodnih udruženja i organizacija, sudski veštak iz oblasti forenzične psihologije i član redakcije velikog broja časopisa.

U kriminologiji će Farrington ostati upamćen kao istraživač koji je, zajedno sa autorom projekta Donaldom Westom sproveo čuvenu Kembriđzku studiju o razvoju prestupnika (*Cambridge Study in Delinquent Development – CSDD*), a bio je i korukovodilac (uz dvojac – Rolf Loeber i Magda Stouthamer-Loeber) Pittsburškog istraživačkog projekta, koji se takođe bavio maloletnicima (*Pittsburgh Youth Study – PYS*), drugog najuticajnijeg istraživanja etiologije kriminaliteta maloletnika.

Na sajtu IJJO (www.oijj.org/en/ijjo-award/2014) povodom dodele Nagrade 2014. stajalo je da je do tada objavio preko 600 članaka i priloga u zbornicima posvećenim tematici iz kriminologije i psihologije i oko 100 monografija i raznih vladinih materijala, a u najnovijoj biografiji objavljenoj na sajtu njegovog Instituta za kriminologiju iz novembra 2024. godine (<https://www.crim.cam.ac.uk>) stoji da je broj članaka u međuvremenu porastao na 925, a knjiga na 136.¹

Ukupan broj potpisanih i publikovanih radova (uključujući i vladine materijale) dostigao je tada 1.225. Interesantan je podatak o njihovom autorstvu. U rubrici 'knjige' od 59 navedenih dela, sva su koautorska; u rubrici 'monografije i vladini materijali', od 77 nabrojanih u 4 slučaja je jedini autor, kod poglavlja u knjigama od 341, manje od polovine (153) su samostalni radovi, kojih je sa protekom vremena bilo sve manje.

Govor povodom primanja nagrade IJJO 3. decembra 2014. u Brislu, na ceremoniji koja je naslovljena Lišavanje slobode maloletnika treba da bude poslednje sredstvo – ka politici alternativa zasnovanoj na činjenicama, počeo je izrazima zahvalnosti na počasti koja mu je ukazana, a onda je rekao: „(Ona) će me u velikoj meri stimulisati u mojim naporima da ohrabrim ranu intervenciju kako bi se deca spasila od života u zločinu i da kreatore politike upoznam sa mnogim efikasnim programima koji mogu pomoći deci u riziku da vode uspešan život. Ovi programi ne samo da sprečavaju kriminalitet i povećavaju šanse za uspeh u životu, već takođe mogu uštedeti mnogo novca vladama izbegavanjem krivičnog postupka. Prevencija je bolja od lečenja!“ Time je ukratko i vrlo efektno naveo i svoj naučni kredito.

Trebalo bi nešto reći i o Davidu Farringtonu kao čoveku – bio je omiljeni profesor, spreman da pomogne svakom kandidatu i kolegi, posvećeni roditelj ponosan na to što je jedna od tri njegove ćerke bila klinički psiholog i što dvoje od njegovih deset unučadi studiraju psihologiju.

Najzad, profesor Farrington je autor (ili koautor) čak tri od četiri teksta čiji će prevodi biti objavljeni u knjizi *Kriminalitet maloletnika* koja će se uskoro pojaviti kao šezdeset i drugi naslov u našoj Ediciji CRIMEN.

Dorđe Ignjatović

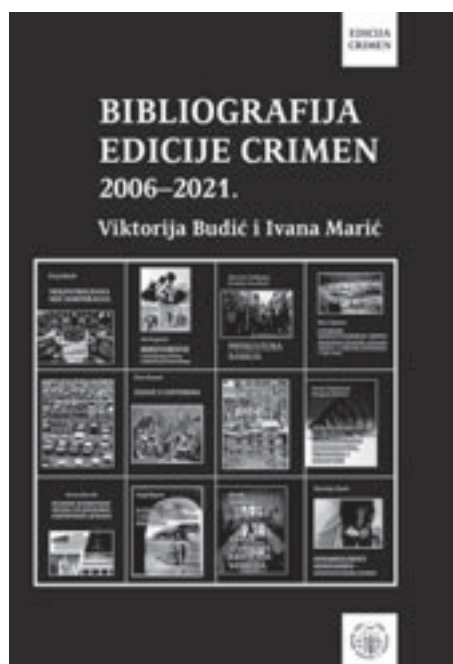
1 Prema *Google Scholar* evidenciji, njegove publikacije su citirane 146.501 put, h-indeks je 200 (odn. 200 njegovih tekstova citirano je najmanje 200 puta), a i10 indeks iznosio je 832 (toliko puta su one citirane najmanje 10 puta).

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 55

Edicija CRIMEN • Knjiga 56

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 58

Edicija CRIMEN • Knjiga 59

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 60

Edicija CRIMEN • Knjiga 61

EDICIJA *CRIMEN*

EDICIJA
CRIMEN

KRIMINALITET MALOLETNIKA

Izbor tekstova

Priredili
Natalija Lukić i
Đorđe Ignjatović

Edicija CRIMEN • Knjiga 62 (u štampi)

U EDICIJI CRIMEN DO SADA OBJAVLJENO:

1. Ignjatović Đ.: PRAVO IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA (6 izdanja)
2. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – I; [5. – II]; [10. – III]; [16. – IV] (Ignjatović Đ. ed.)
3. КОРУПЦИЈА – Основни појмови и механизми за борбу (Илић Г. прир.) (2 издања)
4. Žan Pradel: ISTORIЈAT KRIVIČNIH DOKTRINA (prevod: Perić O.)
6. Ignjatović Đ.: METODOLOGIЈA ISTRAŽIVANЈA KRIMINALITETA sa metodikom izrade naučnog rada (4 izdanja)
7. Делић Н.: НОВА РЕШЕЊА ОПШТИХ ИНСТИТУТА У КЗ СРБИЈЕ
8. Remzi Klark: KRIMINALITET U AMERICI (prevod Simeunović-Patić B.)
9. Simeunović D.: TERORIZAM (2 izdanja)
11. Žan Pradel: KOMPARATIVNO KRIVIČNO PRAVO – Sankcije (prevod: Perić O.)
12. Ignjatović Đ.: TEORIЈE U KRIMINOLOGIЈI
13. Бајовић В.: СПОРАЗУМ О ПРИЗНАЊУ КРИВИЦЕ – Упоредно-правни приказ
14. Deni Sabo: OD ANTROPOLOGIЈE DO KOMPARATIVNE KRIMINOLOGIЈE (prevod: Đokić I.)
15. Stojanović Z., Kolaric D.: KRIVIČNOPRAVNO REAGOVANJE NA TEŠKE OBLIKE KRIMINALITETA
17. Luk Hulsmann, Jacqueline Bernat de Celis: IZGUBLЈENE KAZNE (prevod: Đokić I.)
18. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIЈA
19. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI – I [23. – II]; [25. – III]; [28. – IV]; [31. – V]; [36. – VI]; [40. – VII]; [42. – VIII]; [46. – IX]; (Ignjatović Đ. ed)
20. Markus Felson: ZLOČIN I SVAKODNEVNI ŽIVOT (prevod: Lukić N.)
21. Marvin Volfgang, Franko Ferakuti: POTKULTURA NAŠILЈA (prevod: Ljubičić D.)
22. Danilo Zolo: KO KAŽE HUMANOST... Rat, pravo i globalni poredak (prevod: Katanić Z.)
24. Ignjatović Đ.: KOMPARACIЈA KRIMINALITETA I KAZNENE REAKCIЈE: SRBIЈA – EVROPA
26. Делић Н.: НОВА РЕШЕЊА У ПОСЕБНОМ ДЕЛУ КЗ СРБИЈЕ
27. Лукић Н.: СУЗБИЈАЊЕ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА
29. Stojanović Z., Kolaric D.: KRIVIČNOPRAVNO SUZBIЈANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA, TERORIZMA I KORUPCIЈE (2 izdanja)
30. Begović, B.: EKONOMSKA ANALIZA GENERALNE PREVENCIЈE
32. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIЈA – OPŠTI DEO (2 izdanja)
33. Džon Hauard: STANJE U ZATVORIMA (prevod: Ljubičić D.)
34. Bajović V.: O ČINJENICAMA I ISTINI U KRIVIČNOM POSTUPKU (2 izdanja)
35. Nils Kristi: GRANICE PATNЈE (prevod: Vujičić N.)
37. Stojanović Z.: POLITIKA SUZBIЈANЈA KRIMINALITETA (3 izdanja)
38. Tomas Matisen: ZATVOR NA OPTUŽENIČKOЈ KLUPI (prevod: Vujičić N. i Lozić A.)
39. Ђокић И.: ОПШТИ ПОЈАМ КРИВИЧНОГ ДЕЛА У АНГЛО-АМЕРИЧКОМ ПРАВУ (2 издања)
41. Hal Pepinski: MIROTVORSTVO razmišljanja jednog radikalnog kriminologa (prevod: Stevanović A. i Vujičić N.)
43. Нилс Кристи: НОРВЕШКИ СТРАЖАРИ „СРПСКИХ ЛОГОРА“ У СЕВЕРНОЈ НОРВЕШКОЈ 1942–1943. (превод: Буквић Р.)
44. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
45. Tomas Matisen: KADENCA – Profesionalna autobiografija (prevod Vujanic M.)
47. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova II (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
48. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI X (Ignjatović Đ. ed.)
49. Greg Barak: NEKONTROLISANA MOĆ KORPORACIЈA (prevod: Stevanović A. i Petrović M.)
50. Ђокић И.: ИЗВРШИЛАШТВО У КРИВИЧНОМ ПРАВУ
51. Лукић Н.: КРИМИНАЛИТЕТ КОМПАНИЈА – Криминолошки аспект
52. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova III (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
53. Шкулић М: ОСНОВИ КРИВИЧНОГ ПРАВА СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА (2 издања)
54. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI XI (Ignjatović Đ. ed.)
55. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova IV (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
56. Budić V., Marić I.: BIBLIOGRAFIЈA EDICIЈE CRIMEN 2006–2021.
57. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI XII (Ignjatović Đ. ed.)
58. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova V (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
59. Лукић Н.: ЗЕЛЕНА КРИМИНОЛОГИЈА
60. Вуковић И., Ероп В.: СЕЛЕКТИВНА БИБЛИОГРАФИЈА КАТЕДРЕ ЗА КРИВИЧНО ПРАВО (2 издања)
61. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI XIII (Ignjatović Đ. ed.)

UPUTSTVA AUTORIMA

1. Članci moraju biti originalni, do sada neobjavljeni niti (u celosti ili delimično) za objavljivanje u drugoj publikaciji predati tekstovi. Njihov obim ne bi trebalo da prelazi 1,5 autorski tabak (do 45.000 slovnih znakova, uključujući i praznine). Tekst pisati u elektronskoj formi latinicom u programu Word for Windows, font Times New Roman, veličina slova 12, sa duplim proredom, uključujući fusnote.

2. Tekstovi za rubriku „Članci” moraju sadržati: – na početku apstrakt obima do 20 redova i do pet ključnih reči; na kraju popis literature, rezime do 40 redova i ključne reči na engleskom jeziku. Budući da časopis objavljuje i radove na stranim jezicima, autori u tom slučaju treba da dostave apstrakt, rezime (summary) i ključne reči na tom jeziku, a redakcija Časopisa će obezbediti njihov prevod na srpski jezik. Svi tekstovi inače podležu stručnoj lekturi.

3. Osim odštampanog primerka – na stranicama formata A4, jednostrano, margine na vrhu i sa obe strane teksta treba da budu najmanje 3 cm – tekst treba poslati i na CD-u i/ili na imejl redakcije.

4. Fusnote ne treba iznova numerisati od početka na svakoj strani već neprekidno.

5. Reference treba da sadrže sledeće podatke:

5.1. Reference za knjige:

Uopšte

P. Reichel (2005). *Comparative Criminal Justice Systems*, 4th ed., Upper Saddle River, p. 40.

Prevodi knjiga

G. Barak (2020). *Nekontrolisana moć korporacija*, Beograd [orig. G. Barak (2017). *Unchecked Corporate Power*, Abingdon], p. 77.

Zbornici

E. McLaughlin, J. Muncie (eds.) (2013). *Criminological Perspectives – Essential Readings*, 3rd ed., Los Angeles, p. xii.

Ponovljene i uzastopne reference

P. Reichel, p. 140.

5.2. Reference za tekstove u časopisima i zbornicima:

Članci u časopisima

K. von Lampe (2019). Tackling Organized Crime, *CRIMEN – Časopis za krivične nauke* 3, p. 219.

Prilozi u zbornicima

U. Beck (2013). The terrorist threat – world risk society revisited. In: *Criminological Perspectives – Essential Readings* (eds. E. McLaughlin, J. Muncie), 3rd ed., Los Angeles, p. 641.

Alternativa

Bibliografske reference mogu se u tekstu navoditi modifikovanim APA stilom:

(Reichel, 2005: 40); (Barak, 2020: 77); McLaughlin, Muncie (2013: xii); (von Lampe, 2019: 219); (Beck, 2013: 641)

5.3. Reference za zakone i sudsku praksu

Preporučuje se citiranje prema nacionalnom metodu

5.4. Citiranje internet izvora

Osim navođenja internet adrese, potrebno je navesti i datum pristupa dokumentu
http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.

6. Treba ostaviti prostor između naslova i teksta. Redosled odvajanja trebalo bi jasno naglasiti: glavna celina, prva potcelina, druga potcelina itd. Podele u okviru poglavlja treba da budu zasnovane na sistemu 1.1.1., koji ostavlja mogućnost korišćenja sistema (a), (b), (c) u tekstu. Numerisanje paragrafa treba izbegavati.

1. PRVA POTCELINA VELIKIM SLOVIMA

1.1. Druga potcelina potamnjena slova (bold)

1.1.1. Treća potcelina u italiku ili podvučena

1.1.1.1. Ostale potceline malim slovima

AUTHOR GUIDELINES

1. The contributions must be original, they may not be published or submitted elsewhere in full or in part. Articles should preferably have an overall length of one author's sheet (not more than 45 000 characters including spaces). Text to be in electronic form in latin in Word for Windows, font Times New Roman, font size 12, double spacing including footnotes.
 2. Texts for the section Articles must have: abstract of not more than 20 lines and five key words; summary of not more than 40 lines and with key words (both in English) and list of literature at the end of the article. Considering the fact that in this journal contributions in foreign languages will also be published, authors of these texts should submit abstract, summary, key words in the language of the foreign text and the Redaction of the journal will provide their translation in Serbian. All submitted articles are subjected further to editing by the journal editorial staff.
 3. Apart from the printed text – page format A4, only one side of each sheet of paper used, with margins on top and on both sides of at least 3cm – text should also be sent on CD or on e-mail address of the Redaction.
 4. Submit footnotes on separate pages at the end of the text, do not restart footnote numbering on each page, but number them consecutively.
 5. References should contain following details:
 - 5.1. References to Books:
 - General
 - P. Reichel (2005). *Comparative Criminal Justice Systems*, 4th ed., Upper Saddle River, p. 40
 - Collections of papers
 - E. McLaughlin, J. Muncie (eds.) (2013). *Criminological Perspectives – Essential Readings*, 3rd ed., Los Angeles, p. xii
 - Repeated and subsequent references
 - P. Reichel, p. 140.
 - 5.2. References to texts in Journals and Collections of papers
 - Articles in Journals
 - K. von Lampe (2019). Tackling organized crime, *CRIMEN – Journal for Criminal Justice* 3, p. 219
 - Contributions in Collections of papers
 - U. Beck (2013). The terrorist threat – world risk society revisited. In: *Criminological Perspectives – Essential Readings* (eds. E. McLaughlin, J. Muncie), 3rd ed., Los Angeles, p. 641
 - Alternative
 - For bibliografic references in text authors can use modified APA style:
(Reichel, 2005: 40); (Barak, 2020: 77); McLaughlin, Muncie (2013: xii); (von Lampe, 2019: 219); (Beck, 2013: 641)
 - 5.3. References to Legislation and Juridical Decisions
 - A method of citation according to the national method is recommended
 - 5.4. Citation of Internet sources
 - Beside the Internet address, date of access to the document should also be written
 - http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.
 6. A space should be left between the headings and the text. The order of division should be indicated as clearly as possible: main division, first sub-division, second sub-division etc. The chapter division to be adopted is that based on the 1.1.1. system, which leaves the (a), (b), (c) system for use within the text. Paragraph numbering should be avoided.
1. FIRST SUB-DIVISION IN MEDIUM CAPITAL
 - 1.1. **Second sub-division in bold lower case**
 - 1.1.1. *Third sub-division in italics or underlined*
 - 1.1.1.1. The remaining sub-divisions in medium lower case

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(XV) 3/2024 pp. 261–378

CONTENTS

ARTICLES

- Tatjana Bugarski, Sandra Fišer Šobot,
Criminal law protection of competition 263
- Branislav Ristivojević, Stefan Samardžić, Criminal offenses against the
economic interests - situation and perspectives 281
- Uroš Novaković, Protection measure against domestic violence restraining
order to the victim of violence at a certain distance. 305
- Irena Čučilović, Deepfake technology – criminal law implications. 325
- Jelena Stanisavljević, Impact of premenstrual syndrome on criminal
responsibility of women 343

LEGISLATION AND JUDICIAL PRACTICE

- Aleksandar Radović, (Un)justified influence of politics when making a
decision on the application for the extradition of a defendant
or convicted person 363

OPINIONS

- Nedeljko Jovančević, Frequent amendments to the law and
legal certainty (comments on the Draft Law on
Amendments to the CC from 2024) 370

IN MEMORIAM

- David Farrington 377

ISSN 2217-219X

